

**MODERNLEŞME DÖNEMİ TÜRK-İSLAM
SENTEZİ ARAYIŞLARI: YUSUF AKÇURA
ÖRNEĞİ**

Esra DELİSALİH

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Doç. Dr. Mehmet SEVER

2022

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**MODERNLEŞME DÖNEMİ TÜRK-İSLAM SENTEZİ ARAYIŞLARI: YUSUF
AKÇURA ÖRNEĞİ**

(The Search For Turkish- Islamic Synthesis In The Modernization Period: The Example of
Yusuf Akçura)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Esra DELİSALİH

Danışman: Doç. Dr. Mehmet SEVER

Bayburt
Kasım, 2022

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Mehmet SEVER danışmanlığında, 182108052 numaralı Esra DELİSALİH tarafından hazırlanan “Modernleşme Dönemi Türk-İslam Sentezi Arayışları: Yusuf Akçura Örneği” konulu bu çalışma 29/11/2022 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

İmza:

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Abdülaziz ARTIŞ

İmza:

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Mehmet SEVER

İmza:

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

.../.../2022

Doç. Dr. Murat KUL

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “*Modernleşme Dönemi Türk-İslam Sentezi Arayışları: Yusuf Akçura Örneği*” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

.../ .../ 2022

Esra DELİSALİH

TEŞEKKÜR

Başta akademik çalışmam sürecinde bana rehberlik eden ve danışmanım olan gerek ders sürecinde gerekse de tez döneminde her türlü katkısını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mehmet SEVER'e ve emeği geçen tüm hocalarıma şükranlarımı sunarım.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MODERNLEŞME DÖNEMİ TÜRK-İSLAM SENTEZİ ARAYIŞLARI: YUSUF
AKÇURA ÖRNEĞİ

Esra DELİSALİH

Kasım 2022, 73 sayfa

Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle Cumhuriyet'in kuruluşuna tanıklık ve öncülük eden Yusuf Akçura, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin yetiştirdiği aydın, düşünür ve fikir adamıdır. Eserleriyle yaşadığı çağın sorunlarına ışık tutan Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eseriyle günümüzde hala adından söz ettirmektedir. Akçura, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasi ve kültürel alanlarında fikir önderliği yapmış, Cumhuriyetin kurucu ideologlarından birisidir. Akçura, gerek kendi dönemi gerekse sonraki süreçlerde Türk-İslam Sentezi düşüncesinin fikir babası olarak görülmüştür. İslamcılık ve Türkçülük konularındaki orta yolu bulma ideali onun realist ve akılcı kimliğiyle birleşerek çözüm önerisi sunmasını sağlamıştır. Böylelikle yeni bir devire başlayan Müslüman Türk milletine ilham kaynağı olmasının yanı sıra Türk-İslam Sentezi fikriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin bugününe kadar gelen bir idealin temelini atmıştır. Milletvekilliği sıfatıyla siyasetçi olarak da görev ifa eden Akçura, başta eğitim olmak üzere tarih ve kültür alanlarındaki kıymetli çalışmalarıyla Türk düşüncesinin fikri inkişafına katkı sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Akçura. Türk-İslam Sentezi. Ceditçilik.

ABSTRACT
MASTER THESIS
THE SEARCH FOR TURKISH-ISLAMIC SYNTHESIS THE MODERNIZATION
PERIOD: THE EXAMPLE OF YUSUF AKÇURA
Esra DELİSALİH
November 2022, 73 pages

Yusuf Akçura, who witnessed and pioneered the establishment of the Republic in the last period of the Ottoman Empire, is an intellectual, thinker and intellectual raised by the Constitutional Monarchy and the Republic period. Akçura, who sheds light on the problems of her age with her works, still makes a name for herself with her work called Üç Styles-ı Politics. Akçura was one of the founding ideologists of the Republic, who was an opinion leader in the political and cultural fields of the newly established Republic of Turkey. Akçura was seen as the father of Turkish-Islamic Synthesis thought both in his own period and in the following processes. The ideal of finding a middle way in the issues of Islamism and Turkism combined with his realist and rational identity and enabled him to offer a solution. Thus, in addition to being a source of inspiration for the Muslim Turkish nation, which started a new era, he laid the foundation of an ideal that has survived to the present day of the Republic of Turkey with the idea of Turkish-Islamic Synthesis. Akçura, who also served as a politician in the capacity of a deputy, contributed to the intellectual development of Turkish thought with his valuable works in the fields of history and culture, especially in education.

Keywords: Yusuf Akçura. Turkish-Islamic Synthesis. Ceditism.

İÇİNDEKİLER

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ.....	vii
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu	1
II. Araştırmanın Amacı.....	2
III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	2
IV. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	3
V. Varsayımlar	3
BİRİNCİ BÖLÜM	4
YUSUF AKÇURA’NIN HAYATI, GÖREV VE FAALİYETLERİ	4
1.1. Ailesi ve Yetişkinlik Dönemi	4
1.1.1. Paris Yılları ve Düşünsel Gelişimi	7
1.1.2. Üç Tarz-ı Siyaset Işığında Yusuf Akçura.....	8
1.1.3. Rus Devrimi ve Kazan’daki Faaliyetleri	9
1.1.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasal Çalışmaları	11
1.1.5. Birinci Dünya Savaşı Dönemi ve Hilal-i Ahmer Cemiyetindeki Faaliyetleri	14
1.1.6. Milli Türk Fırkası ve Milli Mücadele Dönemi Çalışmaları	17
1.2. Eserleri	20
1.2.1. Kitapları ve Yayımlanmış Makaleleri	20
1.2.2. Yayımlanmamış Makaleleri Ve Konuşmaları	25
1.3. Yusuf Akçura ve İdil-Ural Bölgesindeki Ceditçi Simalar	26
1.3.1. Cedit ve Islah Kavramı.....	26
1.3.2. İdil-Ural Bölgesindeki Öne Çıkan Ceditçiler ve Temel İddiaları	27
1.3.3. Usul-i Cedit Okulları ve İsmail Gaspıralı.....	38
1.3.4. Yusuf Akçura Özelinde Ceditçilik ve Ceditçi Simalar ile Bağlantısı	44
İKİNCİ BÖLÜM.....	46
ARA BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ OLARAK TÜRK-İSLAM SENTEZİ FİKRİ VE YUSUF AKÇURA’NIN GÖRÜŞLERİ	46
2.1. Eğitimle İlgili Görüşleri.....	46

2.2. Akçura'nın Tarih Anlayışı ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığına Uzanan Süreç.....	48
2.3. Çağdaşlaşma Düşüncesi.....	52
2.4. Akçura'nın Türkçülük İdeali.....	53
2.5. Türk-İslam Sentezi Fikri.....	56
2.6. İslam ve İslamcılık Hakkındaki Görüşleri	63
KAYNAKÇA.....	69

KISALTMALAR VE SİMGELER DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
D.	: Doğumu
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
H.	: Hazreti
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
Md.	: Madde
S.a.v.	: Sallâllahû aleyhi ve sellem
Ö.	: Ölümü
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik eden
Trc.	: Tercüme eden
V.	: Vefatı
Vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemi ve Cumhuriyet döneminin önde gelen fikir ve aksiyon adamlarından biri olan Yusuf Akçura, özellikle “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı eseri ile 20. Yüzyılın başlarına damga vurmuş ve adından epeyce söz ettirmiştir. Akçura, aynı yıllarda siyaset, iktisat ve özellikle tarih alanında birçok eser kaleme almış ve çeşitli dergilerde makaleleri yayımlanmıştır.

1900'lerin başlarında Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için dönemin Rusya Göçmeni Türkçüleri ile Avrupa'da okuyan Türk aydın gençleri tarafından kurtuluş amaçlı ortaya atılan fikirler üç ana fikir etrafında birleşmiştir. Bu üç ana fikir; Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüktür. Daha çok Türkçülük fikrine yakınlığıyla bilinen Akçura, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için bu fikri ön planda tutmuştur.

Akçura, bahsi geçen dönemde Rusya'ya yaptığı çeşitli seyahatlerle orada yaşayan Müslüman Türklerin maruz kaldığı baskıları görmüş, Rus hükümetinin asimile politikalarına karşı direnmiş ve çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Ayrıca *Türk Yurdu*¹, *Halk'a Doğru*² ve *Şura-yı Ümmet*³ gibi dergilerde yazdığı yazılar ile Cumhuriyetin kurucu fikirlerini oluşturmuştur.

20. yüzyılın başlarına kadar kültürel düzlemde gelişen Türkçülük akımına siyasal boyut kazandıran Akçura aynı zamanda ileriki yıllarda kurulacak olan yeni devletin ana ilkesini belirlemede etkili olmuş ve onun sözcülüğünü yapmıştır. Milli mücadeleyi kazanan yeni Türk devletinin kadrolarıyla birlikte hemen hemen aynı görüşlerde olup gerek milli devletin kuruluş sürecinde gerek ekonomi alanındaki çalışmaları ile gerekse tarih yazımına katkısı ile önemli bir aydın olarak öne çıkmıştır. Akçura'nın aydın görüşlerinin kurumsallaşması ve cumhuriyetin kurucu felsefesine olan katkıları onun görüşlerinin yeni kurulan devlet için ne kadar kıymetli olduğunu bize göstermektedir.

Akçura, tezimizin ana konusu olan Türk-İslam Sentezi fikrine ve idealine görüşleriyle ilham kaynağı olmuştur. Bu vesileyle Cumhuriyetin kuruluşuna fikren katkı sağlamış bu düşünce insanının fikirlerinin tanıtılması önem arz etmektedir. Akçura'nın Türk-İslam Sentezi fikrine katkıları etrafında şekillenecek olan tezimiz onun yaşadığı coğrafyalarda iletişim

¹ *Türk Yurdu* (Kasım 1911). 1911 yılından itibaren yayınına devam eden milliyetçi fikir dergisidir. Türk Ocakları Genel Merkezi aylık yayın organı olarak yayın hayatına devam etmektedir.

² *Halk'a Doğru* (24 Nisan 1913- 20 Nisan 1914 yılları arasında toplam 52 sayı çıkarmıştır. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin önemli Türkçülük fikir akımı dergisidir.)

³ *Şura-yı Ümmet* (1902- 1929 yılları arasında 220 sayı çıkarmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organıdır.)

kurduğu aydınları da tanıyarak Akçura'nın fikir dünyasını incelemeyi amaçlamaktadır. Tüm bunların yanında onun İslam dinine bakışı, Modernleşme döneminde zamanla değişen ve gelişen fikirleri de incelenecektir.

II. Araştırmanın Amacı

Akçura'nın hayatına dair çalışmalar sınırlı derecede olup bunların çoğu Akçura'nın kurtuluş savaşına kadar olan yıllarını ele almıştır. En kapsamlı çalışmalar François Georgeon'un "*Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura(1876-1935)*"⁴ adlı incelemesi ile Ahmet Temir'in "*Yusuf Akçura*"⁵ ve Muharrem Feyzi Togay'ın "*Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri*"⁶ adlı çalışmalarıdır. Bu eserlerin ortak özelliği kaynak yetersizliği ve başka nedenler dolayısıyla belli bir dönemle sınırlı kalmış olmalarıdır.

Akçura'nın cumhuriyet dönemindeki faaliyetleri, düşünsel gelişimi ve yeni kurulan devlete olan katkıları çok fazla konu edinilmemiş kapsamlı bir değerlendirilmeye yakın döneme kadar alınmamıştır. Bu konuda yakın dönemde önemli bir yüksek lisans tezi yazılmıştır⁷. Kemal Şenoğlu tarafından yazılan bu tez daha çok "Kemalizm'in İdeoloğu" düşüncesi etrafında şekillenmiş ve Cumhuriyet Dönemi fikir hayatına katkılarını ele almıştır.

Bu çalışmada amacımız ise; Akçura hakkında gözden kaçan ve yakın döneme kadar çok fazla değerlendirilmeye alınmayan Cumhuriyet dönemi fikirleri, düşünsel gelişimi ve fikri katkıları üzerinden hareketle Türk İslam Sentezi fikrine bakışını incelemek, bu konuda sergilemiş olduğu duruş ve fikirlerini gözler önüne sermektir.

III. Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Çalışmamızda Yusuf Akçura'nın düşünceleri ve gayretleriyle Türk-İslam Sentezi fikrine verdiği katkıları kapsamlı bir şekilde ele almayı amaçladık. Bunu yaparken onun yaşamış olduğu coğrafyalar; Rusya, İstanbul ve Paris ekseninde düşünce dünyasını etkileyen başta İsmail Gaspıralı olmak üzere Ceditçilere ve Usul-i Cedid hareketine bakışını ve katkılarını ele almayı hedefledik.

Aynı zamanda bir eğitimci ve siyaset adamı olan Akçura'nın eğitim ve tarih alanındaki görüşlerini ve yine Müslüman Türkler için önemli olan İslamcılık ve Türkçülük konularına bakışını irdledik.

⁴ François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri* trc: Alev Er (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,2005).

⁵ Ahmet Temir, *Yusuf Akçura*,(Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987).

⁶ Muharrem Feyzi Togay, *Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri*, (İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi,1944).

⁷ Kemal Şenoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura'nın Yeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi,2008).

Akçura'nın hayatına dair kaynaklar sınırlı olmakla birlikte onun tarihçiliği ve milliyetçiliği hakkında çalışmalar yapılmış ancak İslam dinine yakınlığını, Türk-İslam Sentezi fikrine ilham veren fikirlerini ele alan çalışmalar bulunmamaktadır.

Bizim hedefimiz Akçura'nın hayatı, etkilendiği çevreler ve yaşadığı dönem bağlamında düşünce dünyasını ele almak, onun Türk-İslam Sentezi fikrine olan katkılarını kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak kaynak olmaktır.

IV. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada Yusuf Akçura'nın hayatı, eserleri, yaşamış olduğu coğrafyalar bağlamında değişen ve gelişen fikirleri ayrıca Türk-İslam Sentezi idealine ilham kaynağı olan görüşleri ele alınmıştır. Ayrıca onun düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan başta İsmail Gaspıralı olmak üzere Rusya'daki Ceditçilik hareketinin öncüsü Rusya Müslüman Ulemasının öne çıkan şahsiyetleri incelenmiştir. Ve yine Rusya'ya yapmış olduğu seyahatler sırasında tanışma ve düşüncelerini dinleme fırsatı bulduğu şahsiyetler ile bağlantısı incelenmiş bu bağlamda Usul-i Cedit, Islah ve Ceditçilik kavramına yer verilmiştir.

V. Varsayımlar

Yusuf Akçura'nın eserleri çoğunlukla Müslüman Türk dünyasına etki eden olay ve olguları içermektedir. O, tarihi olayları eleştirel bir düzeyde inceleyerek tarihin yalnızca vakanüvislikten ibaret olmadığını ortaya koymuştur. Fikir ve siyaset adamı olan Akçura'nın görüşleri halen daha kendisinden söz ettirmekte, Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar düşünce dünyamızda kendisine yer bulabilmektedir. Ayrıca İslam ve Türkçülük konusundaki duruşu ile kendisinden sonra gelen nesle ilham kaynağı olmuştur. Cumhuriyet dönemiyle farklı İslam anlayışlarına yönelen Müslüman Türk milletine Türk-İslam Sentezi Fikri çerçevesinde öncülük ettiği görülmektedir. Türk-İslam Sentezi fikrine vermiş olduğu katkılarla sonraki dönem Müslüman Türklere ilham kaynağı olduğu varsayılmaktadır. Bu varsayımla Yusuf Akçura'nın Türk-İslam Sentezi Fikrine olan katkıları incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YUSUF AKÇURA’NIN HAYATI, GÖREV VE FAALİYETLERİ

1.1. Ailesi ve Yetişkinlik Dönemi

Yusuf Akçura, 1876 yılında İdil (Volga) nehri üzerindeki Simbir şehrinde dünyaya gelmiştir. Köklü bir burjuva ailesine mensup olan Akçura’nın babası kumaş fabrikaları sahibi Hasan Süleymanoğlu, annesi yine Kazan’ın tanınmış ailesi Yunusoğullarından gelen Bibi Kamer Banu’dur. Yusuf iki yaşındayken babasının ani bir ölümle vefat etmesi üzerine, Akçura ailesi ekonomik sıkıntılarla baş başa kalmış ve en son çare olarak annesi Bibi Kamer Banu Hanım Yusuf’u da alarak 1883 yılında İstanbul’a göç etmiştir.⁸

Akçura’nın bundan sonraki hayatını ve düşünce dünyasını etkileyen gelişmeler bu iki şehir arasında yapmış olduğu seyahatler etrafında şekillenmiştir. Nitekim bu dönemine ait bilgilerini kendisinin Taşkışla’da tutuklu iken yazmış olduğu “*Defter-i Amalim yahut Ta Kendim*”⁹ adlı eserinden öğrenebiliyoruz. Akçura bu eserinde esasen Rusya’ya yaptığı seyahatler sonrasında baskı altında tutulan Türk yurtlarının analizini yapmış ve burada gelişen milli birlik fikrinin Osmanlı Devleti’ndekine nazaran daha güçlü olduğunu görmüştür. İki farklı coğrafya arasında yapılan bu seyahatlerin ve burada karşılaştığı kişilerin Akçura’nın düşünce dünyasında epeyce belirgin izleri olmuştur.

Yedi yaşında İstanbul’a gelmek mecburiyetinde kalan Akçura’nın geliş nedeninin mali zorluklar olduğu bilinir. Bunun yanında Fransız tarihçi François Georgeon’a göre bir diğer sebep “Rus tüccarlarının Orta Asya’ya sızması ile başlayan ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ile daha da ağırlaşarak, Tatar burjuvazisini etkisi altına alan bunalımda göz ardı edilmemelidir. Esasen, Akçura ailesinin bu göçü, Rusların Kırım’ı istilasından sonra dalgalar halinde gelişen Müslüman göçlerinin bir parçasıydı.”¹⁰

Rusya’da geçen çocukluk dönemi ile Fransa’da yükseköğrenimini tamamladığı yıllar arasındaki dönemde, Akçura, Osmanlı Devletinde çoğunlukla askeri okullarda eğitim gördü. Akçura henüz Rusya’dayken Lahofka’daki mahalle imamından ve bir özel öğretmenden ders aldı. 1883’te yedi yaşında İstanbul’a geldiğinde, Tanzimat döneminde hayata geçirilen eğitim sistemi ile tanıştı. Bu, ilkokullardan başkentteki yüksekokullara uzanan bütünlüklü bir eğitim sistemiydi. Mahmutpaşa ve Yusuf Paşa’daki ilkokul yıllarından sonra, askeri rüştiyeye giderek

⁸ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 15.- Nuri Yüce, “Akçura, Yusuf”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1989) 228-229.

⁹ 1896 yılında Yusuf Akçura tarafından yazılmış olan bu eser Akçura’nın el yazması hatıralarından oluşmaktadır. 1935 yılında ölümünden sonra, eşi Selma Hanım bu hatıraları Muharrem Fevzi Togay’a vermiştir.

¹⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 16.

askerlik hayatına adım attı. Rüştîye yıllarında resim yapmada ilerlemiş meşhur ressam Hulusi Efendiyi takliden padişah resimlerini çiziyor öğrendiklerini bu resimler üzerinde uyguluyordu.¹¹

Dini düşünce ile yakından ilgili olan Akçura, bu dönemde de dini konular hakkında görüşlerini dile getirmiş, tartışmalar yapmıştır. Örneğin *Defter-i Amalim* adlı eserinde rüştîye dönemiyle ilgili şöyle anlatır: “Mektepte dini konuşmalara meraklı idim. Bir defa Kostaki isminde bir Rum ile Hristiyanlığı hakir görürcesine münakaşa etmiştik. Bir defa da Aleksan ismindeki bir öğrenci ile teslis meselesi üzerinde derin bir konuşma yapmıştık”¹² demektedir.

Türkiye’ye yerleştikten sonra Akçura ve annesi sık sık Rusya’ya seyahat ederlerdi. İlk gidişleri 1887-1888 yıllarında, babadan kalan mirasın paylaşılması ve borçlarının ödenmesi için olmuştur. Bu gidişlerinde orada bir yıl kaldılar. Daha sonra Akçura’nın 1897 yılında tutuklu bulunduğu İstanbul’da bu ziyaretlerine ilişkin gözlem ve düşüncelerinden yazdığı *Defter-i Amalim Yahut Ta Kendim* adlı biyografik eserinde bahsetmiştir.¹³

Bu yıllarda Türklük konusundaki düşünceleri kültürel olmaktan ziyade artık bilinçli bir Türkçülüğe doğru gitmekteydi. Rusya’da kaldığı sürede tanıştığı insanlar ve bazı Türk topluluklarından dinlediği hikâyeler onu derinden etkilemişti. Başkurt göçebeleri arasında geçirdiği uzunca bir vakit onu oldukça düşündürmüştü. Hala çadırlarda yaşayan bu insanlar Rus kültüründen etkilenen Kazan Tatarlarına oranla Türk geleneklerine daha bağlı yaşamaktaydılar. Başkurtlar müzik, halk edebiyatı, el sanatları gibi geleneklerini de koruyorlardı. Aynı zamanda her uğradığı yerde Rusların baskılarına maruz kalmış Türklere rastlıyor, Rusların Türklerin ulusal kimliğini yok etmek için gerek dinsel zorlamalar ile gerek alkolün yaygınlaştırma çabası ile bir tür asimile politikaları olduğunu görüyordu. Ayrıca, Osmanlı’da yaşayan Türkler ile Rus baskısı altında yaşayan Türklerin birbirinden ne kadar farklı olduğunu gördü. Şüphesiz Rus baskısı altında yaşayan Türklerin çok daha fazla milli bilince sahip olduğunu fark etti. Küçük yaşta varmış olduğu bu farkındalık ona acı vermeye başlamıştı. Yabancı bir Türk olarak geldiği İstanbul’a alışmış adeta Osmanlılaşmış bu kez ise Tatarların arasında kendisini yabancı hissetmeye başlamıştı. Aslında Rusya’da kaldığı dönem boyunca içten içe İstanbul’a dönmeyi pek istememekle birlikte Osmanlı’ya da Tatarların arasında toz kondurmazdı. Osmanlıya karşı yapılan eleştirileri kabul etmez ve kızgınlıkla Osmanlı Devleti’ni savunurdu.¹⁴

Türklerin Ruslar karşısında maruz kaldığı baskıların onun ruhunda ve düşünce dünyasındaki etkileri ve bu yolculuklar sayesinde birebir görmesinin önemi tartışılmaz. Bu iki

¹¹ Erdoğan Muratoğlu, *Hatıralarım*(Ankara: Hece Yayınları,2019), 39.

¹² Muratoğlu, *Hatıralarım*, 39.

¹³ Muratoğlu, *Hatıralarım*, 39.

¹⁴ Muratoğlu, *Hatıralarım*, 42-43.

ülke arasında yapmış olduğu yolculuklar iki farklı yapıdaki Türk milletini görmesine olanak sağlamış ve bu iki ayrı topluluğun birleştirilme düşüncesini ruhunda uyandırmıştır. Akçura'ya göre biraz şuurlu Türkçülüğü Harbiye Mektebi sıralarında başlar¹⁵. O zamanlar Necip Asım (ö. 1935), Veled Çelebi (ö.1953) ve Bursalı Tahir Efendi'nin (ö.1925) risalelerinden ve ayrıca İsmail Gaspıralı'nın (ö.1914) *Tercüman* adlı gazetesini okuduğunu anlatır. Ve yine Türk Yılı adlı eserinde ilk yazısını bu dönemde yazdığını Şimal Türklerinin ilk büyük tarihçisi olan Şehabettin Mercani'yi (ö. 1889) Osmanlı Türklerine tanıtmak istediğini söylemiş ve bu âlim hakkındaki yazısı 1897 yılında *Musavver Malumat* gazetesinde yayınlanmıştır.¹⁶ Bu sıralarda Akçura tatil aylarında Rusya'ya akrabalarının yanına giderek Kuzey Türklerini yakından takip etme imkânı buluyor aynı zamanda akrabası Bahçesaray'da yaşayan İsmail Gaspıralı'nın yanına giderek ondan feyz alıyordu. Bu fikirlerin etkisiyle faaliyetlerde bulunan Akçura harbiye okulunun ikinci sınıfındayken Genç Türklük fikirlerine katılmak ve destek vermek suçundan tutuklanmış ve 45 gün hapis cezası almıştır. Sonrasında sınıfın en çalışkanlarından birisi olduğu söylenerek lütufkâr davrandıklarını, ikinci kez tekrarlandığı takdirde okuldan uzaklaştırılacağı söylenmiştir.¹⁷

Erkânıharbiye sınıfına ayrıldıktan sonra tekrar tutuklanarak divanıharbine sevk olundu. Akçura'nın ilerde en yakın arkadaşlarından olacak olan Ahmet Ferit(Tek) Bey'de (ö. 1971) tutuklananlar arasında idi. Divanıharp her iki asteğmeni de meslekten uzaklaştırarak ebediyen askerlikten men eylediler ve mahkûm ettiler. Sonrasında divanıharbi mahkûmları Abdülhamit'in emriyle topyekûn Fizan'a sürülmek üzere Trablusgarp'a sevk olundular.¹⁸ Bu tutukluluk sürecinden Avrupa'daki Genç Türklerin bir kısmı ile Osmanlı Padişahı arasında imzalanan bir mütareke sonucunda kurtulabildiler. Hiç olmazsa şehir içinde serbest hareket etme özgürlüğüne kavuşan Akçura bir müddet erkânıharbiye grubuna katılarak orada livalara muallimlik vazifesinde bulunmuştur.¹⁹ Akçura, üstlendiği resmi görevin (muallimlik) yanı sıra, siyasi faaliyetler içinde de yer almıştır. Arkadaşı Ahmet Ferit Bey'le gazete çıkarmaya başlamış, İttihat ve Terakki'nin Trablusgarp'ta bulunan liderleriyle yakın temas içine girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Trablusgarp'taki yedinci şubesini kuran Tümen Komutanı Recep Paşa ve yaveri Şevket Bey'in de yardımıyla, arkadaşları Ahmet Ferit ve Zühtü Bey'le beraber kayıkla Trablusgarp'tan kaçmayı başarmışlar, Tunus üzerinden Fransa'ya geçmişlerdir.²⁰

¹⁵ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015)182.

¹⁶ Muratoğlu, *Hatıralarım*, 102.

¹⁷ Hamit Zübeyr Koşay, "Yusuf Akçura", *Belleten* 41/ 162 (Nisan, 1977), 392-393.

¹⁸ Nuri Yüce, "Akçura, Yusuf," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 228.

¹⁹ Yüce, "Akçura, Yusuf", 2: 228.

²⁰ Yusuf Akçura, *Türkçülüğün Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 182.

1.1.1. Paris Yılları ve Düşünsel Gelişimi

1899 yılında Akçura iki arkadaşıyla birlikte Paris'e geçmeyi başarırlar. Akçura ve Ferit Bey vakit kaybetmeksizin hemen tahsillerine devam edebilmek için Ecole Libre des Sciences Politiques (Siyasal Bilimler Serbest Okulu)'na kayıt oldular.²¹ Akçura burada siyaset dışında felsefe, sosyoloji, tarih ve filoloji alanında da okumalar yapmış her alanda kendisini geliştirmek istemiştir. Ayrıca buraya geldiğinde ilk görüştüğü kimselerden olan Şerafettin Mağmumi (ö.1931) 'den de bahsetmekte olup Osmanlı devletinin geleceği hakkındaki fikirleri konusunda ondan etkilendiğini söylemektedir. Akçura'nın Rusya ziyaretlerinden Güney ve Kuzey Türklerinden dinlediği ve edindiği tecrübeler Avrupa'da aldığı ilim de eklenmektedir. Onun için artık Türk milliyetçiliği fikrini siyasi sahada da düşünmeye başlamış ve Türk Milleti için çareler aramaya koyulmuştur.

Paris'te okuluna devam ederken Akçura Genç Türkler Cemiyetine de ziyaretlerde bulunur bir taraftan da makaleler yayınlamaya çalışırdı. Ahmet Rıza tarafından çıkarılan Şurayı Ümmet gazetesinde yayınlanan Türkçe makaleleri ile *Meşveret*'te yayınlanan "Midhat-Pacha, la Constitution Ottomane et l'Europe" adlı Fransızca yazısı bunlardandır.²²

Akçura, sonraki hayatında da birlikte işler yaptığı Sadri Maksudi (ö.1957) ile de Paris'te tanışmış onunla birlikte İsmail Gaspıralı'nın 20. yılını kutlayan *Tercüman* gazetesi için bir jübile tertip etmişlerdir. Sadri Maksudi bu jübile için şunları söylemektedir: " Bu tören ve toplantı, Rusya Türklerinin ilk Milli Kongresi mahiyetini aldı. Bu içtimada türlü vilayetlerden gelen münevver Türkler, ilk defa olarak, Rusya'ya tabi Türkleri alakadar eden milli meseleler, milli kültürü yaşatma çareleri ve çarların Ruslaştırma siyasetiyle mücadele için alınması lazım gelen tedbirler hakkında görüşmüş oldular. Tercümanın jübilesi Rusya Türklerinin milli uyanış tarihinde yer alan bir vaka oldu. Bazen küçük, mütevazı teşebbüslerden mühim neticeler doğar. Bizim Yusuf Bey'le ilk müşterek işimiz de bu türlü bir teşebbüs oldu: memleketlerinden uzakta yaşayan iki talebenin bir teşebbüsünden milli kongre doğdu ve bu kongreden sonra Rusya Türklerinin, milliyetlerini muhafaza yolunda teşkilatlı bir surette mücadelesi devri başladı. Bu ilk kongreden sonra kongreler birbirini takip etti"²³

Akçura 1903'te Paris'teki eğitimini tamamlamış ve hazırlamış olduğu "Essai sur l'histoire des Institution de l'Empire Ottomane" (Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe)²⁴ adlı bir tez çalışmasıyla okulunu üçüncülükle tamamlamıştır. Akçura bu çalışmasının giriş kısmında Osmanlı Devleti müesseselerinin esas kaynaklarından olan Türk ve

²¹ Koşay, "Yusuf Akçura", 393.

²² Temir, *Yusuf Akçura*, 29.

²³ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Kültürü*, 174 (Nisan, 1977), 30-31.

²⁴ Yusuf Akçura, "Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe" *Bilgi Mecmuası* (Kasım, 1913), 1.

İslam hukukları üzerine kısa bilgi verdikten sonra asıl metinde eski rejim ve yeni rejim diye ikiye ayırdığı Osmanlı Müesseseleri tarihinin ana hatlarını açıklamaya çalışmıştır. Son kısmında ise Osmanlı imparatorluğunun parçalanmaktan korunması için mevcut müesseselerin ne yolda değişme ve geliştirilmesinin uygun olacağına dair şahsi nazar ve mütalaalarını belirtmiştir.²⁵

Bu teziyle Akçura, Osmanlıcılığın pratikte artık mümkün olmadığını savunarak Osmanlı müesseselerinin nasıl kurtulacağını düşünürken İttihat ve Terakki Cemiyetiyle de fikirlerinin tamamen zıt olduğunu düşünmektedir. Kısmen Türkçülük diyebileceğimiz bu düşünsel gelişimi ileriki dönemde *Üç Tarzı Siyaset* adlı eseriyle tam olarak adı konacaktır.

1.1.2. Üç Tarz-ı Siyaset Işığında Yusuf Akçura

1903 yılının sonunda Akçura Fransa'da siyasal bilgiler okulundaki eğitimini tamamladıktan sonra Rusya'ya akrabalarının yanına döndü. Rusya'da Simbir şehri yakınlarındaki Zöye Başı köyündeki amcası Yusuf Bey'in yanına yerleşti. Mart 1904'te burada meşhur eseri *Üç Tarzı Siyaset* adlı eserini yazdı.²⁶ O dönemde büyük yankı uyandıran bu eser Osmanlı devletine çare olacak üç ana çözüm önerisi sunan üç akımdan bahseder. Bunlar bütün Osmanlı milletlerini bir araya getirmek fikri olan Osmanlıcılık, bütün Osmanlı Müslüman milletlerini bir araya getirmek fikri olan İslamcılık, son olarak da yeni bir fikir olarak farklı coğrafyalarda yaşayan Türk milletini bir araya getirme fikri olan Türkçülüktür. Akçura bu üç ana fikri ve sonuçlarını tartışır. Bu meşhur eserde aynı zamanda ilk defa siyasi sahada Türkçülük fikri ele alınmış bütün açıklığıyla incelenmiştir.²⁷

Bu dönemde Rusya'daki Müslüman Tatar Türklerinin arasında yenileşme hareketleri başlamış olup birçok matbaa açılmış kitap ve makaleler basılmıştı. Fakat Rus hükümeti bu matbaalarda siyasi gazetelerin çıkarılmasına izin vermiyordu. Akçura bu yüzden makalesini Rusya ve Türkiye dışındaki gazetelere yollamak zorunda kalmıştı. Bu nedenle makaleyi Kahire'de çıkmakta olan "Türk" gazetesine gönderdi. Makale Nisan-Mayıs 1904'te üç cüz halinde yayınlandı. Bu gazete Mısır'da yayınlanan ilk Türkçe gazetelerinden biriydi. Türk gazetesinin başyazarı Ali Kemal Bey "Cevabımız" başlığıyla bir yazı yayınlamış Akçura'nın *Üç Tarzı Siyaseti*' ne karşı çıkmış ve yine o sıralarda Mısır'da bulunan eski arkadaşı Ahmet Ferit Bey de konuyu biraz daha açarak bazı noktalarda arkadaşına katılmış bazı noktalarda da eleştirerek bu tartışmaya ortak olmuştur.²⁸

²⁵ Akçura, "Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe" *Bilgi Mecmuası* (Kasım, 1913).

²⁶ Koşay, "Yusuf Akçura", 393- Nadir Devlet, "Yusuf Akçura' nın Hayatı (1876- 1935), *Türklük Araştırmaları Dergisi* 2 (1987), 94.

²⁷ Yusuf Akçura, *Üç Tarzı Siyaset* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020).

²⁸ Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, 25.

Akçura, bu makalesinin giriş kısmında şöyle söylemiştir: “Memalik-i Osmaniye’de, garptan istifaze ile iktisab-ı kuvvet ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç meslek-i siyasi tasavvur ve takip edildi sanıyorum: Birincisi Hükümet-i Osmaniye’ye tabi milel-i muhtelifeyi temsili ve tevhit ile bir “Millet-i Osmaniye” vücuda getirmek; ikincisi hakk-ı hilafetin Devlet-i Osmaniye hükümdarında olmasından istifade ederek, bütün İslamları hükümet-i mezkure idaresinde siyaseten birleştirmek; üçüncüsü ırk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyasiye teşkil etmektir.”²⁹

Böylece üç farklı siyaset yolu tanıtıldıktan sonra her birisi ayrı ayrı incelenmektedir. Akçura Siyasal Bilgiler okulunda yazdığı tezde de belirttiği gibi Osmanlıcılık fikrinin artık geçersiz olduğunu ve uygulanmasının güç olduğu kanaatinde olup “artık Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur”³⁰ diyerek bu fikri akımı saf dışı bırakmıştır. Onun için diğer iki yol daha makul ve makbuldür. Ancak henüz ikisinin arasında da bir karara varamamış, Türkçülük çizgisinde olduğunu tam anlamıyla belirtmemiştir. Ona göre İslamcılık fikri de uygun olup özellikle Müslüman Türklerin birliğini sağlamada İslam düşüncesinin etkili olacağını düşünmektedir. İslam birliği düşüncesinde iç engeller pek önemli değilse bile dış engeller kuvvetli ve etkilidir. Osmanlı devletinin İslam Birliği siyasetini uygulamaya çalışmasına Hristiyan milletlerin belki de başarıyla karşı koyabileceklerini söylemektedir. Akçura’ya göre “İslam dini Türk Milletinin teşekkülünde mühim bir unsur olabilir”. “İslam Türklüğün ittihadında son zamanlarda Hristiyanlıkta olduğu gibi içinde milliyetlerin tahaddüsünü kabul edecek vecihle tahavvül eylemelidir. Bu tahavvül ise hemen hemen mecburidir de. Zamanımız tarihinde görülen cereyan-ı umumi ırklardadır. Edyan, edyan olmak haysiyetiyle gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini zayı ediyor. İçtimai olmaktan ziyade şahsileşiyor. Binaenaleyh, edyan ancak ırklarla birleşerek, ırklara muavin ve hadim olarak ehemmiyet-i siyasiye ve içtimaiyesini muhafaza edebiliyor”³¹ demektedir. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Akçura, İslam ve Türk kimliğini birleştirmek arzusundadır diyebiliriz.

1.1.3. Rus Devrimi ve Kazan’daki Faaliyetleri

Akçura’nın eğitimini tamamlayarak Rusya’ya döndüğü sıralar hemen hemen Rus tarihinin en çalkantılı dönemi idi. Japonya ile yapılan savaşta bozguna uğramaları, ihtilalci çalkantılar ve sonuç olarak da çarlık rejiminin meşruti bir karakter kazanmasıyla birlikte bu imparatorluk altında yaşayan çeşitli milletler örgütlenme, seslerini duyurabilme imkânı bulabildi.³² Özellikle 1905 yılında çarın bir Duma (Meclis) toplanacağına dair söz vermesiyle

²⁹ Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, 15.

³⁰ Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, 39.

³¹ Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, 39.

³² Koşay, “Yusuf Akçura”, 393-394.

Ekim bildirisinden sonra Rusya'daki Müslümanlar bu ulusal hareket içinde birleştiler. O yıllarda merkezi bir örgütün çekirdeği olan Rusya Müslümanlarının ittifakı (İttifak) kuruldu. Rusya Müslümanlarının bütününün katıldığı bu hareketin en etkin kesimi Tatar Türkleriydi. Bu kesim İslamcılık ve Türkçülük bileşeninde ilerlemeci fikirleriyle harekete ılımlı bir etki kazandırıyor. Başlıca istekleri Müslümanlar ve Ruslar arasında eşitlik sağlamak, kişi hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, toplumun modernleştirilmesi ve İslamiyet'in modern yaşama uyum sağlamasıydı.³³ Bu ulusal ve siyasal uyanış yıllarında Akçura birinci sırada yer aldı. Rusya'ya yıllar sonra dönmüş olmasına rağmen Tatar çevrelerince tanınmış olmasıyla birlikte bu imkânı elde edebilmişti.

Rus çarının 17 Ekim 1905 tarihli bir fermanıyla “Duma” adı verilen meclis açılmasına izin verilmiş ve meşruti idare başlamış fakat bu birinci Duma 10 hafta bile çalışmadan kapatılmıştır. Rus çarı yeni kanunlar çıkararak meclisi kendi istediği şekle getirmeye çalışmıştır. İkinci Duma 1907 Şubat-Haziran aylarında toplanmış ve çarın 1907 tarihli bir fermanıyla kapatılmıştır. Üçüncü Duma 1907-1912 ve Dördüncü Duma da 1912-1917 tarihleri arasında çalışmıştır.³⁴ Akçura'nın çalışmalarını yakından takip eden Rus hükümeti, onun Duma'ya seçilmesini engellemek niyetiyle 8 Mart 1906 tarihinde onu gece yarısı yakalayarak hapse attırmıştır. Seçim sonuçlanıncaya kadar hapiste tutulan Akçura 43 gün boyunca hapisanede kalmıştır. “*Mevkufiyet Hatıraları*” adlı eserini bu hapisanede yazmıştır.³⁵

Akçura, Rusya'daki gelişmeleri Türkçülük açısından değerlendirerek bu dönemin Türkçü fikirlerin gelişmesi ve yayılması açısından büyük olanak sağladığını söylemiştir.³⁶ Akçura, bu zemini verimli bir şekilde değerlendirerek Kazan gençlerini aydınlatmak ve teşkilatlandırmak için çaba göstermiş, Cedid Hareketi önderlerinden Alimcan Barudi'nin(ö.1921) kurduğu Muhammediye Medresesinde dersler vermeye başlamıştır. Bu medresede tarih, coğrafya ve Osmanlı Türk edebiyatı derslerini veren Akçura, aynı dönemde Volga bölgesinde Tatarca yayımlanan “*Kazan Muhbiri*” adlı gazetenin başyazarlığını yapmış ve o sıralar Orenburg' ta çıkan *Vakit* gazetesine de yazılar yazmıştır.³⁷

Duma meclisinin dağılması ve siyasi koşulların engellenmesiyle birlikte Müslümanların kurduğu “İttifak” dağılmış hareket yenilgiyle sonuçlanmıştır. Hareketin yenilgiye uğramasını milliyetlerin güçsüzlüğüne bağlayan Akçura “3 Haziran Vakayı Müessifesi” adlı eserinde eğitim yoluyla milliyet fikrinin güçlendirilmesi gerektiğini ancak bu yolla Müslümanların

³³ Georjeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 55.

³⁴ Temir, *Yusuf Akçura*, 38.

³⁵ Temir, *Yusuf Akçura*, 38.

³⁶ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, 197.

³⁷ Georjeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 34.

güçlenebileceğini yazmıştır.³⁸ Akçura, bahsi geçen yazısında ileri sürdüğü görüşler dolayısıyla kovuşturmaya uğramış ve bir süre gizlenmek zorunda kalmıştır. Avrupa ve Mısır'da bir süre gezindikten sonra Kırım'a geçmiş ve orada Gaspıralı İsmail'in yanında kalarak *Tercüman* gazetesinin yayınında ona yardımcı olmuştur. Burada kalırken 2. Meşrutiyet'in ilanı haberini alan Akçura, Rusya'daki baskıların artmasının da etkisiyle Ekim 1908'de İstanbul'a geçmiştir.³⁹

1.1.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasal Çalışmaları

İkinci Meşrutiyet'in Osmanlı Devleti'nde ilan edilmesiyle birlikte Akçura'nın İstanbul'a dönmesinde bir sorun kalmamıştı. Meşrutiyet Devri, Türkçülük akımının teşkilatlanmasına ve Türkçü Cemiyetlerin kurulmasına olanak vermiş ve bu dönemde Osmanlı Devleti'nde bu akım kendini göstermeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesiyle beraber daha geniş alanlara yayılma fırsatı bulan Türkçülük akımı birçok gelişme göstermiştir.

Rusya göçmeni Türkçüler ve Yusuf Akçura başta olmak üzere esasen İttihat ve Terakki Cemiyetinin etki alanında bulunan eski Türkçüler ve "Genç Kalemler" çevresi Osmanlı Devleti'nin fikirsel dönüşümünün en etkin isimleri olmuşlardır.⁴⁰ 1908 ile 1912 yılları arasında kurulan Türkçülük akımıyla bağlantılı derneklerden: "Türk Derneği Cemiyeti", "Türk Yurdu Cemiyeti", "Türk Ocağı Cemiyeti", "Türk Bilgi Derneği" gibi Türkçü kurumlar ve yayınlarda Akçura'yı kurucular arasında görürüz. O sadece kurucuları arasında yer almamış gerek ilmi gerek idari işlerinde faaliyetler göstermiştir. Bu gibi yapılar Osmanlı Devleti'nin Politik-İdeolojik öncü yapıları haline gelmiştir.

Yusuf Akçura 1908'de İstanbul'a geldikten sonra eski okul arkadaşları Necip Asım ve Veled Çelebi ile görüşmelerinde onlara yalnızca kültür çalışmaları olacak siyaset dışı bir Türk cemiyeti kurmak istediğini söyler ve onlardan destek ister. İşte bu teşviklerle beraber "Türk Derneği Cemiyeti" kurulmuştur. Kurucuları arasında: Ahmet Mithat Efendi (ö.1912), Emrullah Efendi (ö.1914), Necip Asım Bey, Bursalı Tahir Bey, Korkmazoğlu Celal Bey, Veled Çelebi Efendi, Boyacıyan Ağop Efendi, Akyığıtzade Musa Bey, Fuad Raif Bey, Rıza Tevfik (ö.1949) ve Ferit Beyler (ö.1971) bulunmaktaydı.⁴¹ Cemiyetin maksadı Türk milletinin tarihini araştırmak, öğrenmek ve öğretmek olup dünyaya Türk kimliğini tanıtmak, Türk dilinin akıcı ve anlaşılır şekilde olması için düzeltmeler yapmaktır. Cemiyet, kurucuların İstanbul'dan ayrılmasıyla kapanmak zorunda kalmıştır.

³⁸ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, 201-202.

³⁹ Devlet, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935), 98.

⁴⁰ Koşay, "Yusuf Akçura", 396-397.

⁴¹ Temir, *Yusuf Akçura*, 41.

31 Ağustos 1911’de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti ise Akçura’nın en aktif çalışmalar gösterdiği yapıdır. Mehmet Emin (Yurdakul)’un (ö.1944) teklifi ile kurulmuş olan cemiyetin kurucuları arasında Ahmet Hikmet (ö.1927), Ahmet Ağaoğlu (ö.1939), Hüseyinzade Ali (ö.1940), Dr. Akil Muhtar (ö.1949) bulunmaktadır. Türk Yurdu Cemiyeti’nin organı olarak Kasım 1911’de kurulan *Türk Yurdu* dergisinin imtiyaz sahipliğini ve müdürlüğünü üstlenmiş, 1917 yılına kadar da aktif olarak bu görevi yerine getirmiştir.⁴² Derginin programının maddeleri başlıca şunlardır: Dilinin sade olması; okuyacak farklı coğrafyalarda yaşayan Türk milletinin çoğunluğunun anlayacağı bir sadelikte olması gereklidir. Ayrıca Türk milleti çevresince makbul olacak idealleri taşıması; Türk milletinin gelişmesine ve ilerlemesine yardımcı olacak çalışmalar yapılması ve Türk milletinin birbirleriyle tanışmasına ortak bir fikir etrafında toplanmasına yardımcı olmasıdır. Esas olarak Türk Milletinin faydasına olacak her türlü alanda çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir.⁴³

Edebiyat, sosyoloji, tarih, ekonomi ve eğitim alanında yazılan makalelerde dergide kendisine yer bulmuş, aynı zamanda bu dergide gelişmiş bir Türk toplumu yaratmak adına halkçılık alanında değerlendirmeler yapılmış; modern din anlayışı, modern eğitim ve kadın hakları gibi konularda da ilkelerini Türk halkına sunmuş ve savunmuştur. Ayrıca Akçura, bu dönemde *Türk Yurdu* dergisindeki çalışmaları yanı sıra 24 Nisan 1913’te Sahir Bey’in yönetiminde çıkan “*Halk’a Doğru*” dergisinde de yazılar yayımlamıştır.

Bu yıllarda Askeri Tıbbiye Mektebi talebelerinin uğraşlarıyla kurulma aşamasında olan Türk Ocağı’nın kuruluş çalışmalarına katılan Akçura, cemiyetin 1912’de resmi olarak kurulmasıyla idare heyetine dâhil olmuştur. Bu cemiyetin kuruluş amacını ise ikinci maddelerinde şöyle açıklamışlardır: “İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimai, iktisadi seviyelerinin terakki ve itilasiyle Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır.”⁴⁴

Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İstanbul’a dönen Akçura yeni dönemden pek umutlu olsa da geçen zaman içerisinde Jön Türklerin takındığı tavır onu rahatsız etmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Türk Ocakları üzerinde denetim kurma çabaları ve bu cemiyetin iç işlerine karışması Akçura’nın çalışmalarını sorgulamasına neden olmuştur. Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin köktenci bir değişiklik arzusu olmayan; Osmanlı Devleti’nin devamı olma düşüncesi, Akçura’nın anlayışına pek uymuyordu. Aynı zamanda Almanya ile dostluk temelinde bir dış politika yürütmek isteyen Akçura, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin İngilizler ile yakın olduğu düşüncesini öne sürerek bu cemiyete karşı öfkeliydi. Akçura o dönemde

⁴² Temir, *Yusuf Akçura*, 41- Koşay, “Yusuf Akçura” 396-397.

⁴³ Temir, *Yusuf Akçura*, 42.

⁴⁴ Temir, *Yusuf Akçura*, 44- Devlet, “Yusuf Akçura’nın Hayatı (1876-1935), 99- Koşay, “Yusuf Akçura”, 397.

tanınmış bir sima olması ve fikirleri nedeniyle gerek İttihat ve Terakki gerekse bizatihi Ziya Gökalp tarafından cemiyete davet edilmiş ancak her seferinde olumsuz cevap vermiştir.⁴⁵

Akçura'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmeyi reddetmesinin temel sebebi bağımsız düşünme ve hareket özgürlüğünü kaybetme korkusuydu. Kurulması için emek sarf ettiği Türk Ocağı ve 1911'de kurulan kendisinin de 17 yıl boyunca başında bulunduğu *Türk Yurdu* dergisinin Cemiyetin denetimine girmemesi için özel bir çaba sarf ettiği görülür. Özellikle Türk Yurdu dergisi 1913'ten itibaren bilhassa İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin denetimine girmeyen nadir yayınlardan birisidir. Akçura daha önce de söylediğimiz gibi cemiyetin içinde bazılarının İngilizlere karşı sempati beslediğini düşünüyordu. Ayrıca bu cemiyetin askeri, siyasi konularda çok fazla dinlemesi ve askeri, siyasi meselelere karışması nedeniyle bu cemiyetin siyasi anlayışını yanlış buluyordu. Ona göre asker siyasi meselelere karışmamalıydı. Ayrıca padişahın yetkilerini kısıtlama teşebbüsleri ona göre devleti zayıf duruma düşürüyor, Türk Milleti'nin gücünü zayıflatıyordu.

Fransız yazar Georgeon'a göre: "Akçura ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki ilişkileri en iyi tanımlayan sözcük, esneklikti. Partiye katılmayı reddetmişti ama cepheden muhalefet etme tutumunu da benimsememişti." ⁴⁶ Akçura ittihatçılarla genel olarak aynı ideallere sahip olması dolayısıyla İttihatçılarla aynı yolun üzerinde çalışmış ve bu sebeptendir ki çoğu çevrelerce İttihatçı olmadığı halde İttihatçı olarak bilinmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyetiyle arasına mesafe koyan Akçura, Türkçülük-Osmanlılık düşüncesi eksenli görüşleri nedeniyle başka çözüm yolları aramış ve bu fikir ayrılığı onu Ahmet Ferit Bey'in kurduğu Milli Meşrutiyet Fırkasına yaklaştırmıştır. Türk milliyetçiliği, milli ekonomi, milliyetlere özerklik ve dinde reform gibi konularda Milli Meşrutiyet Fırkasıyla ortak fikirdeydiler.⁴⁷

İttihat ve Terakki'nin üyelik teklifini reddeden Akçura, bir taraftan siyaset dışı kültürel çalışmalarına devam ediyor bir taraftan da Darülfünun'da dersler veriyordu. Aynı zamanda birçok gazete ve mecmualarda da makaleleri yayımlanmaktaydı. Makalelerinin yayımlandığı gazete ve mecmualar şunlardır: *Musavver Malumat*(1897), *Meşveret* (1902-1903), *Şura-yı Ümmet* (Paris-Kahire 1902-1905), *Türk* (Kahire 1904-1906), *Kazan Muhbiri* (Kazan 1905-1906), *Ahbar*(Kazan 1907), *Vakit* (Orenburg 1907-1911), *Şura*(1908-1909), *Tercüman*(Bahçesaray 1908-1909), *İçtihat* (Kahire 1909-1912), *Türk Yurdu* (1911'den itibaren), *Halka Doğru*(1913), *Türk Sözü* (1914), *Bilgi*(1913), *Vakit* (İstanbul 1920), *Hâkimiyeti*

⁴⁵ Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, 64.

⁴⁶ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 65.

⁴⁷ Temir, *Yusuf Akçura*, 40.

Milliye (1921), *Yeni Gün* (1921-1923), *Hilal-i Ahmer* (1923), *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (1929), *Milliyet*, *Taarif-i Müslimin*, *Sebilür- Reşat*, *İfham*, *Muhit*, *Sabah*, *Resimli Kitap*, *Ülkü*, *Mektep Müzesi*, *Salname-i Servet-i Fünun*(1912), *Nevsal-i Milli*(1914)'dir.⁴⁸

Bir süre sonra Darülfünun'da kadro dışı bırakılan Akçura Birinci Dünya savaşının başladığı yıllarda Heybeliada'da bulunan Deniz Lisesi'nde tarih öğretmenliği yapıyordu. Akçura "Rusya'daki Müslüman Türk-Tatar Halklarının Haklarını Koruma Komitesi'nin" başkanlığını yapması nedeniyle bu görevinden de ayrılmıştır.

1.1.5. Birinci Dünya Savaşı Dönemi ve Hilal-i Ahmer Cemiyetindeki Faaliyetleri

Heybeliada'da Deniz Lisesi'nde görev yaparken İttihat ve Terakki Cemiyetinden telgraf alan Akçura, tedirgin olmakla beraber telgrafta yazdığı üzere onların davetine icabet eder ve görüşmeye katılır. Enver Paşa'nın emriyle kendisine çok önemli bir görev verilir. Bu göreve çok sevinen Akçura; Rusya'daki Müslüman Türk- Tatar Halklarının Haklarını Koruma Komitesi'nin başkanlığına getirilmiştir.⁴⁹ Komitenin öncelikli vazifesi, Osmanlı'nın müttefik ve dost devletleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a gitmesi ve sonrasında da 1916 yılı Haziran ayında İsviçre'de toplanacak olan "Milletler Konferansı'na" katılmalarıdır. Almanya'ya gitmeden önce ilgililere sunulmak üzere iki metin hazırlanmış ve birinci metin Akçura'nın kaleminden çıkmıştır. İkinci metin ise muhtıra şeklinde hazırlanmış olup komisyon üyesi dört kişi tarafından imzalanmıştır. Birinci belgenin adı "Rusya'daki Müslüman Türk –Tatarların bugünkü durumu ve faaliyetleri idi. 12 sayfalık metinde 10 başlık altında şu konulara yer verilmiştir: Nüfus sayısı, nüfus artışı, içtimai sınıflar, iktisadi faaliyet, eğitim sistemi ve reformlar, edebiyat, Rusların baskısı, sansür, halkın politik durumu ve Türk Tatarların arzuları.⁵⁰

İkinci belgenin adı ise "Rusya'daki Müslüman Türk-Tatar halklarının haklarını koruma komitesinin muhtırası" dır. Bu muhtıra Budapeşte'de "Pester Lloyd-Gesellschaft" matbaasında basılmış, ayrıca 1916'da "Die Welt des İslams" dergisinde de yayımlanmıştır. Muhtırayı hazırlayan kişiler şunlardır: Yusuf Akçura, Ali Hüseyinzade, Mehmed Esat Çelebizade, Mukimeddin Beycan'dır.⁵¹

Bu muhtırada ise savaşın muhtemel sonucuna göre 6 bölgeye ayırmış oldukları Türk boylarına hürriyet ve istiklal verilmesi talep edilmiştir. Bu belgelerin komisyonun yolculuğundan önce Almanya ve Avusturya'daki ilgililere gönderildiği bilinmektedir. 1915

⁴⁸ Temir, *Yusuf Akçura*, 47.

⁴⁹ Devlet, "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935), 100.

⁵⁰ Temir, *Yusuf Akçura*, 49-50.

⁵¹ Temir, *Yusuf Akçura*, 50.

yılının sonlarında dört kişilik heyet Sofya, Viyana ve Budapeşte üzerinden Almanya'ya ulaştı. Bu yolculukla ilgili olarak o sırada *Türk Yurdu* dergisinin 9. Sayısının 142-144. Sayfalarında şu yazı kaleme alınmıştır. “Türk ve Tatar Heyeti, Kafkasya, Türkistan, Kırım ve Kazan havalisinde sakin bilcümle Türk ve Müslümanların hukukunu müdafaa, daha doğrusu hukuk-u mağsubelerini istirdat için şehirlerinde Avrupa'ya azimet etmiş olan Heyet Sofya'dan başlayarak Budapeşte, Viyana'da resmi ve gayrı resmi birçok ekâbiri-i rical ile mülakat ederek her yerde hüsnü kabul görmüşlerdir. Heyet, Avusturya ve Macaristan Hükümetinin mehafil-i resmiyesine suretini aşağıda derç edeceğimiz bir layiha takdim ederek mazlum Türklerin Rusya boyunduruğundan tahsilini müttefiklerimiz ile beraber bitaraf hükümetlerinde efkâr-ı umumiyesinden talep ediyorlar. Bu heyete muvaffakiyet temenni etmekle beraber, *Türk Yurdu*'nun teşekkülünden ve bütün neşriyatından maksad-ı aslisi Türk Birliği'ni vücuda getirmek ve müttehit Türk Milliyetinin terakki ve tealisine çalışmaktan ibaret olduğundan, bu heyetin teşebbüsündeki hedefi gaye değil, gayeye giden yol üzerinde bir merhale diye telakki eyler. Heyetin şu teşebbüsü münasebetiyle Rusya Türklerinden naz olunan hukukun en mühimlerinden bir kaçını burada tadat ediyoruz.”⁵²

Türk hükümetinin komisyonu sırasıyla ziyaret ettikleri Viyana, Budapeşte, Berlin ve son olarak da Sofya'da çok güzel karşılanmış ve Alman basınında da bu ziyaret yer bulmuştur. Almanya'da birde konferans veren Akçura, burada zikretmiş olduğumuz hazırladıkları metinlerden bahsetmiştir. Türk- Tatar Heyeti Almanya'daki çalışmalarını da tamamlayarak 1916 yılının Şubat ayında Sofya üzerinden Türkiye'ye dönmüştür. Bu esnada da Bulgaristan hükümetiyle bir takım görüşmeler yapılmıştır.⁵³

1916 yılının Şubat ayında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ziyaretlerini tamamlayan Türk-Tatar heyeti Türkiye'ye dönmüştür. Aynı yıl İsviçre'de toplanacak olan “Milliyetler Birliğinin Üçüncü Kongresi”ne katılmak üzere daha kalabalık bir heyetle İsviçre'ye geçtiler. Heyette bu defa Kazan Tatarlarını temsilen Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim (ö.1944), Özbekler adına Mukimeddin Beycan, Kazak-Kırgızları temsilen Safa Ahmetoğlu, Kumuklar adına Ahmet Saip Kaplanov, Dağıstan adına Seyit Tahir Efendi, Çerkezler adına Aziz Meker (ö.1941), Azerbaycan adına Ali Hüseyinzade (ö.1940) ve Ahmet Ağaoğlu (ö.1939) vardır.⁵⁴

Birinci Dünya Savaşının başlarında müttefik devletler tarafından Paris'te kurulan “Milliyetler Birliği” siyasi bir oluşum olup, esasında çok milletli yapılar olan Osmanlı ve Avusturya-Macaristan gibi imparator devletleri parçalamak niyetindeydi. Daha sonraları 23

⁵² *Türk Yurdu Dergisi*, 9 (1915) 142-144.

⁵³ Temir, *Yusuf Akçura*, 53.

⁵⁴ Temir, *Yusuf Akçura*, 54- Devlet, “Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935), 100.

milletin temsil edildiği bu oluşuma “Rusya Mahkûmu Milletler Birliği” de katılmış bunun içerisinde bulunan “Türk-Tatar Heyeti” de bu Milliyetler Birliği konferansına dâhil olmuştur. Milliyetler Birliği konferansında İngiltere, Fransa ve İtalya’nın müttefiki olan Rusya’ya karşı şiddetli saldırılar yapıldığından, müttefik devletlerinin kurduğu Milliyetler Birliği onların aleyhine dönmüştür. Türk-Tatar Heyeti arzularını öncelikle İttifak devletlerine sonrasında ise İtilaf devletlerine bildirmek üzere çalışmalar yapmıştır. 18 Mayıs 1916 günü Türk-Tatar Heyeti Amerika Birleşik Devletleri başkanına telgraf çekmiş ve ondan kendilerine yardım etmelerini istemişlerdir. “Rusya’daki mazlum milletlerin şikâyetlerinin dikkate alınması ve onların himayesi hususunda nüfuzunu kullanması talep edilmiştir.”⁵⁵ Bu telgraf Yusuf Akçura, Abdurreşid İbrahim, Ali Hüseyinzade, Ahmet Ağaoğlu tarafından imzalanmış olup, “Revue du Monde Musulman” dergisinde de basılmıştır.⁵⁶

Yusuf Akçura 1916 yılı Temmuz ayında Zürich’e giderek orada Rusya için önemli bir şahsiyet olan Lenin (ö.1924) ile görüşmüştür. Rusya’da ihtilal başarılı olduğu takdirde milletler meselesine Bolşeviklerin tutumunun nasıl olacağını öğrenmeye çalışmıştır. Aynı zamanda hazırlamış oldukları muhtırayı da Lenin’e takdim eden Akçura, taleplerini onların bilmesini sağlamıştır. Lenin ise ona şöyle söylemiştir: “sizin istediğiniz hukuk, biz mevki iktidara geçerek ziyadesiyle temin olunacaktır. Mamafih bu yazılarınızı okuruz, muvafık görürsek gazetelerimizde neşrederiz” demiştir.⁵⁷ Sonrasında Türk-Tatar heyeti tekrar Türkiye’ye dönmüştür. İsviçre’ye yapmış olduğu ziyaretin ardından Türkiye’ye dönen Akçura, üzerinden bir yıl geçmeden 1917 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti murahhaslığı görevine getirilir Ve ardından İskandinavya’ya gönderilir.⁵⁸ Rusya’da bulunan 60-70 bin civarı Osmanlı esirini kurtarma görevi Akçura’ya düşmüştü. Osmanlı devleti, Rusya’daki esirler meselesini ancak Rusya’da meydana gelen şubat ihtilalinden sonra Çarın tahtı bırakmasıyla ciddi bir şekilde ele alabilmişti. Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya’da bulunan esirlere yardım edebilmenin yolu Rusya’ya komşu olan tarafsız ülkelerle iş birliği içerisinde olmaktı. Nitekim bunun içinde Esirler Bölümü İdaresi müdürü İzzet Bey’i İsveç ve Danimarka’ya göndererek Osmanlı’ya nasıl yardım yapılabileceğini öğrenmiş ve hazırladığı rapor doğrultusunda Akçura’nın da murahhas olarak İskandinavya’ya gönderilmesine karar verilmiştir.⁵⁹

Murahhas olarak onun İskandinavya’daki görevleri şunlardı:

⁵⁵ Temir, *Yusuf Akçura*, 54- Devlet, “Yusuf Akçura’nın Hayatı (1876-1935) 100- Türk yurdu 19/9 (1916), 288.

⁵⁶ Temir, *Yusuf Akçura*, 54.

⁵⁷ Temir, *Yusuf Akçura*, 55- Aziz Meker, “Lenin İle Mülakat”, *Tasvir-i Efkâr* (Aralık, 1917).

⁵⁸ Seçil Karal Akgün- Murat Uluğtekin, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya’dan Sibirya’ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoglu Yusuf*, (Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2010), 14-15.

⁵⁹ Temir, *Yusuf Akçura*, 56- Akgün- Uluğtekin, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya’dan Sibirya’ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoglu Yusuf*, 14.

- 1) Rusya’da bulunan Osmanlı esirleriyle haberleşilerek; miktarlarının, ikamet yerlerinin mümkün olduğu kadar doğru olarak tayini; sıhhi durumlarına, ihtiyaçlarına dair malumat edinmek.
- 2) Bu esirlerle aileleri arasında muntazam haberleşmenin teminine çalışmak.
- 3) İsveç ve Danimarka Kızılhaçlarıyla münasebata girişerek onlar vasıtasıyla Rusya’daki Osmanlı esirlerine para yardımı, hediye paketleri, kitap vs. göndermek.
- 4) İskandinavya yolu ile memlekete iade olunan sakat esirleri karşılayıp onlara ianeler ve hediyeler dağıtmak.⁶⁰

Akçura’nın bu görevinin hemen hemen iki yıl sürdüğü söylenmekte olup bu görev esnasında Batı Avrupa ile Rusya arasında yolculuklar yaptığı bilinmektedir. Rusya’da 14 aya yakın bir zaman kalan Akçura burada Moskova ve Petersburg başta olmak üzere İdil-Ural bölgesindeki kasaba ve şehirlerde de kalmıştır. Burada yürütülen esirlerle ilgili çalışmalara Osmanlı murahhası olarak katılmış ayrıca orada yaşayan halkıda bu konuda bilgilendirmeye ve dikkatlerini çekmeye çalışmıştır. 1918’de Osmanlı heyeti ile birlikte Akçura’nın da içerisinde bulunduğu ekiple Rusya ile Almanya ve müttefikleri arasında Brest-Litovsk antlaşması imzalanmış ve sefaret heyetlerinin Rusya’ya gelmeye başlamasıyla esirleri memleketlerine gönderme işi hız kazanmıştır.

1.1.6. Milli Türk Fırkası ve Milli Mücadele Dönemi Çalışmaları

Akçura, 1919 yılında Osmanlı savaş esirleriyle ilgili görevini tamamladıktan sonra İstanbul’a tekrar geri geldi. Bu kez geldiğinde çok daha karışık ve yorgun bir ülke buldu. Osmanlı Devleti’ni, Mondros Antlaşması’nı imzalamak zorunda kalan, İtilaf devletleri tarafından işgale uğrayan ve toprakları paylaşılmak üzere olan bir ülke olarak gördü. İtilaf devletlerinin ülkede bulunması nedeniyle hareket alanı daralan Osmanlı Devleti ve bu işgale karşı bağımsızlık arayışına düşen Milli Mücadele birlikleri olmak üzere iki grup oluşmuştu. Bu hareketliliği gören Akçura da İstanbul’daki “Milliyetçi” direnişin içerisinde yer aldı. 1919 yılının Ekim ayında dostu Ahmet Ferit Bey önderliğinde kurulan “Milli Türk Fırkası”nın kuruluşunda yer aldı.⁶¹ Partinin içerisinde yer alan diğer isimler ise Mehmet Emin (ö.1944), Ahmet Hikmet (ö.1927), Mustafa Zühtü (ö.1970), Abdülhak Adnan (ö.1955) gibi sürgünden kurtulmuş eski Türkçüler idi.⁶²

1912’de kurulan Milli Meşrutiyet Fırkasının mirasçısı olan bu fırka, kendisini demokratik ve milliyetçi olarak tanımlıyordu. Aynı zamanda bu fırka “Türk” adını taşıyan ilk

⁶⁰ Temir, *Yusuf Akçura*, 56-57.

⁶¹ Devlet, “Yusuf Akçura’nın Hayatı (1876-1935), 101.

⁶² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 126.

fırkaydı. Tüzüğünde Ulusçuluk anlayışı içerisinde tüm milliyetlere yer vermekte, Türklerle diğer milletlerin aynı haklara sahip olacakları deklare edilmekteydi. Akçura bu fırkanın 1919 yılı seçimlerinde İstanbul mebus adayı olup ancak o dönem var olan adaylar içerisinde yalnızca Dr. Adnan Bey meclise girebilmiştir. Siyasal çalışmaların yanında Akçura, itilaf güçlerine karşı mitingler düzenleyerek de tepkisini ortaya koydu. Aynı zamanda Türk Ocaklarındaki çalışmalarını da İtilaf güçleri 1920 yılında bu ocağı kapatana kadar sürdürdü. Kesin bir bilgi olmamakla beraber Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından Akçura, İtilaf güçleri tarafından hapse atılmıştır. 1920 yılında hapisten çıktığında ise Şevket Bey'in kızı Selma hanımla İstanbul'da evlenmiştir. Ardından Nisan 1921'de Mehmet Emin Bey'le İstanbul'dan ayrılarak İnebolu üzerinden Ankara'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmıştır.⁶³

Akçura'nın milli mücadeleye katılmadan önce birçok çalışma yaptığından bahsettik. Nitekim o Ankara'ya gelmeden evvel İstanbul'da Türk Ocağı'nda verdiği 16 Eylül 1919 tarihli konferansında Birinci Dünya Savaşına giren Osmanlı Devleti'nin ne kadar haklı olduğundan bahsederek şöyle söylemiştir: “Devlet-i Osmaniye'nin bugün tuttuğu mevzi(konum, duruş)tarihçe hatasızdır. Bu mevzi'i tutmamız, mukadderat-ı ilahiyenin ilcaatıdır (İlahi mukadderatın zorlamasıdır). Yine devamında şöyle söylemiştir: “ Ben İslamların, Osmanlıların bundan daha haklı bir harp ettiklerini bilemiyorum. Biz bu harpte bütün muhariplerin kabul ve tazim ettikleri (saygı duydukları) bir esası, milliyetlerin istiklal ve hürriyetini, dinlerin istiklal ve hürriyetini, yani yalnız gasp ve zabta müstenid (dayanan)fiili vekayi'e (olaylara) karşı, vicdan ve esasat-ı mutlakanın (vicdanın ve değişmez prensiplerin) metalibini (ortaya koyduğu talepleri) müdafaa ediyoruz; bu mutlak mebde'lerin (ilkelerini) kuvveden fiile çıkmasını istiyor ve onun'çün kan döküyoruz.”⁶⁴

Akçura, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşına girmesini değerlendirdikten sonra, Rusya'ya karşı boğazlardan geçişini engellemek adına yapılan savunmanın, Bolşevik İhtilaline etken olmasıyla sonuçlanan olayın, amaçları doğrultusunda olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Böylelikle bu süreci kurtarmak ve kurtulmak olarak değerlendiren Akçura'ya göre kurtarmak kısmı başarıyla tamamlanmış ve geriye kurtulmak kısmı kalmıştır. İşte bu düşüncelerle Ankara'ya gelen Akçura milli mücadelenin devam ettiği yıllarda yoğun şekilde desteğini göstermiş, *Hâkimiyet-i Milliye* Gazetesine verdiği röportajda ülkenin genel gidişatından, milli mücadeleye olan gereklilikten ve Anadolu'nun genel durumundan bahsetmiştir.⁶⁵

⁶³ Devlet, “Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935), 101.

⁶⁴ Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*, haz: Erol Kılınç (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015), 22-23.

⁶⁵ Yusuf Akçura, “Bir Mülakat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, (Nisan, 1921).

Ankara'ya gelişiyle birlikte Akçura milli mücadelele olan desteğini meclis üzerinden vermeye başlamış, TBMM Hükümeti içerisinde resmi görevler edinmiş ve hemen çalışmalara koyulmuştur. Aynı zamanda Türk Ocakları tarafından düzenlenen kurs niteliğindeki “Serbest Halk Derslerinde”; sosyoloji, maliye, hukuk, tarih, iktisat alanlarında dersler vermiştir. Kazım Karabekir Paşa'nın (ö.1948) karargâhında Yedek Kurmay Yüzbaşı olarak görev almış, Sakarya Savaşının sonuna kadar bu görevi devam ettirmiştir.⁶⁶

Akçura, Milli Mücadelele verdiği önemin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa'ya olan desteğini de hiçbir zaman esirgememiş ve onun sözlerinin doğruluğunu her seferinde belirtmiştir. 26 Nisan 1921 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın sözüne ithafen yazdığı “Celadet (Yiğitlik) Gösteriniz”⁶⁷ başlıklı yazı bunu çok iyi bir biçimde göstermektedir. Yazısında tam bağımsızlık konusuna vurgu yaparak, her zaman savunduğu Türklerin kurtulma ve birleşme tezini tekrar ortaya koymuştur. Celadet gösteriniz emriyle bütün Türk ecdadının bu çağrıya uyduğunu Milli Ordunun bu söz etrafında birleşerek çarpıştığını söylemektedir. İşte böylelikle Türk Milletinin ikinci siyaset cereyanı canlanmış ve asıl kurtulma savaşı başlamıştır.⁶⁸

Ankara Hükümeti 1. ve 2. İnönü savaşlarını kazanmasının ardından Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmayla birlikte güç kazanan Ankara Hükümeti Türk-Sovyet ilişkilerinde önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar içerisinde önemli bir görev edinen ise Yusuf Akçura idi. Yusuf Akçura, Ukrayna Cumhuriyeti Olağanüstü Komiseri Frunze'nin Ankara'yı ziyaret etmesi esnasında önemli bir rol oynadı.⁶⁹ Sovyet Rusya'yla imzalanan “Dostluk ve Kardeşlik” antlaşmasının ardından Sovyet Diplomatın onuruna verilen yemekte Mustafa Kemal Paşa'dan sonra söz alarak Rusça bir konuşma yapan Akçura, orada Rusya'dan ve Rus Uygarlığından övgüyle söz etmiş ve Rusya'yı halkçılığın anayurdu olarak tanımlamıştır. Ve konuşmasının devamında Lenin'den övgüyle bahseden Akçura, onu Tolstoy'la karşılaştırarak “Onun şark'ın idealistliğinden, mazlumiyetinden, şark'ın Garb'a yani zulme nefretinden yaratılmış bir kahraman” olduğunu söylemiştir.⁷⁰

Akçura, bu siyasi faaliyetlerin yanı sıra daha önce de belirttiğimiz gibi Serbest Halk Derslerine devam etmekte idi. Sonrasında ise Ankara Hukuk Mektebinde ders vermeye başlamış, 1924 yılında ise *Türk Yurdu* dergisi yeniden yayın hayatına başlamıştır. Ancak Akçura, 1923 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne İstanbul Milletvekili olarak girdiği için yasama çalışmalarına daha fazla ağırlık vererek *Türk Yurdu*'ndan ayrılmak zorunda kalmıştır.

⁶⁶ şenoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura'nın Yeri*, 16.

⁶⁷ Yusuf Akçura, “Celadet Gösteriniz”, (26 Nisan 1921), 39-43.

⁶⁸ Akçura, “Celadet Gösteriniz”, 39.

⁶⁹ Temir, Yusuf Akçura, 56-57.

⁷⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 127.

1934 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde İstanbul Milletvekili olarak çalışmalarına devam etmiş, ölümünden bir yıl öncesinde ise Kars Milletvekilliğine seçilmiştir.

Akçura, 11 Mart 1935 yılında geçirdiği kalp krizi nedeniyle zamansız bir şekilde İstanbul'da vefat etmiştir. Yusuf Akçura için cenaze töreni ilk olarak Üsküdar'daki Şemsi Paşa Mescidinde kılınmış, sonrasında Sultanahmet Camii ve Beyazıt Camisine götürülmüş ardından Üniversite kapısının önüne götürülerek çok yoğun bir kalabalığın huzurunda değerli isimlerin konuşmaları⁷¹ ve iştirakiyle bir tören düzenlenmiştir. Ve bu törenin ardından Edirnekapı şehitliğine defnedilmiştir.⁷²

1.2. Eserleri

Türkçe'nin çeşitli lehçelerinin yanında Fransızca ve Rusça bilmekte olan Akçura, birçok eser kaleme almıştır. Ayrıca dergi ve gazetelerde makaleleri yayımlanmıştır. Bunların en önemlileri ise *Sırat-ı Müstakim*, *Tercüman*, *Vakit*, *Şura-yı Ümmet*, *Türk Yurdu* ve *Ahbar* gibi gazete ve dergilerdir. Akçura'nın eserlerini; kitapları ve yayımlanmış makaleleri, yayımlanmamış makaleleri ve konuşmaları olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

1.2.1. Kitapları ve Yayımlanmış Makaleleri

Ulum ve Tarih (Kazan, 1906)

*Damolla Alimcan el-Barudi (Kazan, 1907)*⁷³

Üç Haziran Vak'a-yi Müessifesi (Orenburg, 1907)

*Mevkufiyet Hatıraları (Kazan, 1907)*⁷⁴

*Üç Tarz-ı Siyaset (İstanbul, 1912)*⁷⁵

*Eski Şura-yı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden (İstanbul, 1913)*⁷⁶

Rusya'daki Türk-Tatar Müslümanlarının Şimdiki Vaziyeti ve Emelleri (İstanbul, 1914)

Türk, Cermen ve Slavların Münasebatı Tarihileri (İstanbul, 1914)

*Tarihi Siyasi Notları: Şark Meselesine Dair (İstanbul, 1920)*⁷⁷

*Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar (İstanbul, 1923)*⁷⁸

*Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale (İstanbul, 1924)*⁷⁹

⁷¹http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/kurun/kurun_1935/kurun_1935_mart_/kurun_1935_mart_14_.p df

⁷² Temir, Yusuf Akçura, 75.

⁷³ Yusuf Akçura, *Damolla Alimcan el-Barudi*, (Kazan: Şark Matbaası, 1907).

⁷⁴ Yusuf Akçura, *Mevkufiyet Hatıraları*, (İstanbul: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, 1914).

⁷⁵ Yusuf Akçura, "Üç Tarz-ı Siyaset" *Türk* (Mart, 1914).

⁷⁶ Yusuf Akçura, *Eski Şura-yı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden*, (İstanbul: Tanin Matbaası, 1913).

⁷⁷ Yusuf Akçura, *Tarihi Siyasi Notları: Şark Meselesine Dair*, (İstanbul: Erkan-ı Harbiye Matbaası, 1920).

⁷⁸ Yusuf Akçura, *Muasır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1923).

⁷⁹ Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat Hakkında Birkaç Hitabe ve Makale*, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1924).

*Tarih-i Siyasi (İstanbul, 1926-1928)*⁸⁰
*Türk Yılı (İstanbul, 1928)*⁸¹
*Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (İstanbul, 1940)*⁸²
Ta Kendim Yahut Defter-i Amalim (İstanbul, 1944)
*İlk Büyük Türk Tarihçisi: Kazanlı Şehabettin Mercani*⁸³
*Kader*⁸⁴
*Glohofski'nin Nutku Üzerine Mütalaa*⁸⁵
*Bir Tavsiye*⁸⁶
*Şark Meselesine Dair*⁸⁷
*Nur ve Zulmet*⁸⁸
*Rusya İhtilaline Dair*⁸⁹
*Ders Kitapları*⁹⁰
*Yana Zakonlar Kütkeninde (1-6)*⁹¹
*Hemşehrilerimizden Hatlar (1-2)*⁹²
*İptidai Talimnin Umumileştirilmesi (1-3)*⁹³
*Rusya-İngiliz Dostluğu*⁹⁴
*İki Makedonya*⁹⁵
*İngiliz-Alman Rekabeti*⁹⁶
*Müteveffa General İgnatiyef*⁹⁷
*Yeğenler ve Amcalar*⁹⁸
*Genç Osmanlılarda Faaliyetler*⁹⁹
*Türkiye'de Meşrutiyet*¹⁰⁰

⁸⁰ Yusuf Akçura, *Tarih-i Siyasi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017).

⁸¹ Yusuf Akçura, *Türk Yılı*, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1928).

⁸² Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri* (İstanbul: Parola Yayınları, 2018).

⁸³ Yusuf Akçura, "İlk Büyük Türk Tarihçisi: Kazanlı Şehabettin Mercani", *Musavver Malumat Gazetesi*, (Ocak, 1897).

⁸⁴ Yusuf Akçura, "Kader", *Şura-yı Ümmet* (Mayıs 1902).

⁸⁵ Yusuf Akçura, "Glohofski'nin Nutku Üzerine Mütalaa", *Şura-yı Ümmet* (Haziran, 1902).

⁸⁶ Yusuf Akçura, "Bir Tavsiye", *Şura-yı Ümmet* (Kasım, 1902)

⁸⁷ Yusuf Akçura, "Şark Meselesine Dair", *Şura-yı Ümmet* (Aralık, 1902)

⁸⁸ Yusuf Akçura, "Nur ve Zulmet", *Şura-yı Ümmet* (Ocak, 1903)

⁸⁹ Yusuf Akçura "Rusya İhtilaline Dair" *Şura-yı Ümmet* (Eylül, 1905)

⁹⁰ Yusuf Akçura "Ders Kitapları" *Ahbar* (Aralık, 1907), 3.

⁹¹ Yusuf Akçura "Yana Zakonlar Kütkeninde" *Ahbar* (Ocak, 1908- Şubat 1908)

⁹² Yusuf Akçura "Hemşehrilerimizden Hatlar" *Ahbar* (Ocak, 1908), 13.

⁹³ Yusuf Akçura "İptidai Talimnin Umumileştirilmesi" (Mart,1908)

⁹⁴ Yusuf Akçura "Rusya-İngiliz Dostluğu" *Tercüman* (Mayıs, 1908), 35.

⁹⁵ Yusuf Akçura "İki Makedonya" *Tercüman* (Haziran, 1908), 43.

⁹⁶ Yusuf Akçura "İngiliz-Alman Rekabeti" *Tercüman* (Haziran, 1908)44.

⁹⁷ Yusuf Akçura "Müteveffa General İgnatiyef" *Tercüman* (Temmuz, 1908), 48.

⁹⁸ Yusuf Akçura "Yeğenler ve Amcalar" *Tercüman* (Temmuz, 1908), 50.

⁹⁹ Yusuf Akçura "Genç Osmanlılarda Faaliyetler" *Tercüman* (Temmuz, 1908), 51.

¹⁰⁰ Yusuf Akçura "Türkiye'de Meşrutiyet" *Tercüman* (Temmuz, 1908), 53.

*Müsavvatname*¹⁰¹

*İngiltere-Almanya Rekabeti ve Osmanlı İnkılabı*¹⁰²

*Milliyet*¹⁰³

*Almanlar ve Osmanlı İnkılabı*¹⁰⁴

*Osmanlı Meşrutiyeti ve Türkler*¹⁰⁵

*Meşrutiyet, Töre ve Şeriat*¹⁰⁶

*Darulhilafet Yolundan (1-3)*¹⁰⁷

*Darulhilafet 'ten (1-12)*¹⁰⁸

*Türkiye 'de Meclis-i Mebusan Seçimleri*¹⁰⁹

*Osmanlı Meclis-i Mebusan 'ının Açılması*¹¹⁰

*Türkleri tanıma ve Tanıtma Konferansı*¹¹¹

*İkinci Konferans*¹¹²

*İstanbul 'da Tatar Restoranı*¹¹³

*Suriye*¹¹⁴

*Şubat İhtilali (1-2)*¹¹⁵

*İstanbul 'da Kanlı Günler ve Büyük Değişiklikler (1-4)*¹¹⁶

*Darulhilafet ' ten Dönerken (1-3)*¹¹⁷

*İspanya İhtilali*¹¹⁸

*Geçen Osmanlı İnkılabı ve Avrupa Entrikaları*¹¹⁹

*İstanbul Mektupları (1-3)*¹²⁰

*Meclis-i Umumi ' de Siyaset-i Umumiye Müzakeresi İttihad-ı Anasır Meselesi*¹²¹

¹⁰¹ Yusuf Akçura "Müsavvatname" *Tercüman* (Temmuz, 1908), 54.

¹⁰² Yusuf Akçura "İngiltere-Almanya Rekabeti ve Osmanlı İnkılabı" *Tercüman* (Temmuz, 1908), 55.

¹⁰³ Yusuf Akçura "Milliyet" *Tercüman* (Ağustos, 1908), 58.

¹⁰⁴ Yusuf Akçura, "Almanlar ve Osmanlı İnkılabı", *Tercüman* (Ağustos, 1908), 61

¹⁰⁵ Yusuf Akçura, "Osmanlı Meşrutiyeti ve Türkler", *Tercüman* (Ağustos, 1908), 62.

¹⁰⁶ Yusuf Akçura, "Meşrutiyet, Töre ve Şeriat" *Şura*, (1908), 19.

¹⁰⁷ Yusuf Akçura, "Darulhilafet Yolundan" *Vakit*, (Ekim, 1908).

¹⁰⁸ Yusuf Akçura, "Darulhilafet 'ten" *Vakit*, (Kasım, 1908- Nisan, 1909).

¹⁰⁹ Yusuf Akçura, "Türkiye 'de Meclisi Mebusan Seçimleri", *Vakit*, (Aralık, 1908), 409.

¹¹⁰ Yusuf Akçura, "Osmanlı Meclis-i Mebusan 'ının Açılması", *Vakit*, (Aralık, 1908), 411.

¹¹¹ Yusuf Akçura, "Türkleri Tanıma ve Tanıtma Konferansı", *Vakit*, (Ocak, 1909), 416.

¹¹² Yusuf Akçura, "İkinci Konferans", *Vakit*, (Ocak, 1909), 419.

¹¹³ Yusuf Akçura, "İstanbul 'da Tatar Restoranı", *Vakit*, (Ocak, 1909), 421.

¹¹⁴ Yusuf Akçura, "Suriye", *Vakit*, (Ocak, 1909), 426.

¹¹⁵ Yusuf Akçura, "Şubat İhtilali", *Vakit*, (Şubat, 1909).

¹¹⁶ Yusuf Akçura, "İstanbul 'da Kanlı Günler ve Büyük Değişiklikler", *Vakit*, (Mayıs, 1909).

¹¹⁷ Yusuf Akçura, "Darulhilafet ' ten Dönerken", *Vakit* (Ağustos 1908).

¹¹⁸ Yusuf Akçura, "İspanya İhtilali", *Vakit* (Ağustos, 1909), 510.

¹¹⁹ Yusuf Akçura, "Geçen Osmanlı İnkılabı ve Avrupa Entrikaları", *Tercüman* (Kasım, 1909), 45.

¹²⁰ Yusuf Akçura, "İstanbul Mektupları", *Vakit* (Kasım, 1909).

¹²¹ Yusuf Akçura, "Meclis-i Umumi ' de Siyaset-i Umumiye Müzakeresi İttihad-ı Anasır Meselesi" *Sırat-ı Müstakim*, 5 (Aralık, 1910), 121.

*Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam (1-3)*¹²²

*Türkler ve Slavlar*¹²³

*Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold' a Göre Cengiz Han (1-11)*¹²⁴

*Türk Âleminde (1-2)*¹²⁵

*Türklük Şuuru*¹²⁶

*Geç Kalmış Bir Başlangıç*¹²⁷

*Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Mütalaalar*¹²⁸

*Hâkimler Şehrinde, Hâkimler Arasında Geçen Bir Hafta*¹²⁹

*Türklerin İlk Tayyarecisi*¹³⁰

*İstanbul'un Türk Mahallelerinde Çıkan Kasıtlı Yangınlar*¹³¹

*Emel ve İdeal*¹³²

*İntikad ve Takriz: Türk ve Tatar Tarihi*¹³³

*Türklerin Büyük Muallimi ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski*¹³⁴

*İsveç ve Lehistan*¹³⁵

*Tarihi Mevziimizde*¹³⁶

*Türk ve Tatar Birdir ve Medeniyete Hizmet etmişlerdir*¹³⁷

*Türklük Şuuru: 1328 Seferi*¹³⁸

*Türklük Şuuru: Lütü Fikri Bey'in Yeni Fırkası*¹³⁹

*Türklük*¹⁴⁰

*Ahmet Mithat Efendi*¹⁴¹

*Siyasiyat ve İçtimaiyat: Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri*¹⁴²

¹²² Yusuf Akçura, "Almanya, İngiltere, Türkiye ve Âlem-i İslam", *Sırat-ı Müstakim* (1910), 101.

¹²³ Yusuf Akçura, "Türkler ve Slavlar", *Sırat-ı Müstakim*, 4 (1910), 104.

¹²⁴ Yusuf Akçura, "Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold' a Göre Cengiz Han", *Türk Yurdu* (Kasım 1911-Nisan 1912).

¹²⁵ Yusuf Akçura, "Türk Âleminde" *Türk Yurdu* (Kasım, 1911-Ocak, 1912).

¹²⁶ Yusuf Akçura, "Türklük Şuuru" *Türk Yurdu* (Nisan, 1912), 10.

¹²⁷ Yusuf Akçura, "Geç Kalmış Bir Başlangıç" *Türk Yurdu* (Mayıs, 1912), 12.

¹²⁸ Ahmet Hikmet, "Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Mütalaalar", çev. Yusuf Akçura, *Türk Yurdu* (Mayıs, 1912), 12.

¹²⁹ Yusuf Akçura, "Hâkimler Şehrinde, Hâkimler Arasında Geçen Bir Hafta" *Vakit* (Mayıs, 1912), 973.

¹³⁰ Yusuf Akçura, "Türklerin İlk Tayyarecisi", *Türk Yurdu* (Haziran, 1912), 15.

¹³¹ Yusuf Akçura, "İstanbul'un Türk Mahallelerinde Çıkan Kasıtlı Yangınlar", *Türk Yurdu* (Haziran, 1912), 15.

¹³² Yusuf Akçura, "Emel ve İdeal", *Türk Yurdu* (Haziran, 1912), 16.

¹³³ Yusuf Akçura, "İntikad ve Takriz: Türk ve Tatar Tarihi", *Türk Yurdu* (Ağustos, 1912), 18.

¹³⁴ Yusuf Akçura, "Türklerin Büyük Muallimi ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski" *Türk Yurdu* (Eylül, 1912), 22.

¹³⁵ Yusuf Akçura, "İsveç ve Lehistan" *Türk Yurdu* (Ekim, 1912), 23.

¹³⁶ Yusuf Akçura, "Tarihi Mevziimizde" *Türk Yurdu* (Ekim, 1912), 24.

¹³⁷ Yusuf Akçura, "Türk ve Tatar Birdir ve Medeniyete Hizmet Etmişlerdir", *Türk Yurdu* (Ekim, 1912), 24.

¹³⁸ Yusuf Akçura, "Türklük Şuuru: 1328 Seferi", *Türk Yurdu* (Ekim, 1912).

¹³⁹ Yusuf Akçura, "Türklük Şuuru: Lütü Fikri Bey'in Yeni Fırkası" *Türk Yurdu* (Aralık, 1912).

¹⁴⁰ Yusuf Akçura, "Türklük", *Salname-i Servet-i Fünun*, (1912).

¹⁴¹ Yusuf Akçura, "Ahmet Mithat Efendi" *Türk Yurdu* (Ocak, 1913), 30.

¹⁴² Yusuf Akçura, "Siyasiyat ve İçtimaiyat: Milliyet Fikri ve Millet Muharebeleri", *Türk Yurdu* (Şubat, 1913), 33.

- Tanzimatçılık Aleyhine*¹⁴³
*İtikad ve Takriz: Mektep Müzesi*¹⁴⁴
*Türklük*¹⁴⁵
*Fikir Sormak: Avrupa'da Okuyan Türk Talebemizden Bir Sual*¹⁴⁶
*Türk Dünyası*¹⁴⁷
*Bayram İhtiyacı*¹⁴⁸
*Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe*¹⁴⁹
*1329 Senesinde Siyaset-i Umumiye*¹⁵⁰
*1329 Senesinde Türk Dünyası*¹⁵¹
*Avrupa'da Milliyet Fikrine ve Milliyet Cereyanlarına Dair*¹⁵²
*Muallime Dair*¹⁵³
*Türk Dünyasından: Cihan Harbi ve Türkler*¹⁵⁴
*Şarkta Milliyet Fikri*¹⁵⁵
*Talim ve Terbiye: Düşünülecek Meselelerimizden*¹⁵⁶
*Tarih: Nureddin İbnü-ş Şehid*¹⁵⁷
*Sarhoşluğa Karşı*¹⁵⁸
*İhtilaf-ı Müselles Devletlerin Neşriyatına Nazaran Harbi Umuminin Menşeleri*¹⁵⁹
*Mahalle ve Müftülük Teşkilatı: Bu Teşkilatın Islahına Dair Arzu ve Teşebbüsler, Yeni Orenburg Müftüsü*¹⁶⁰
*Akvam-ı Müslime Tarihinin Devrelere Taksimi*¹⁶¹
*Milliyetçilik, Halkçılık*¹⁶²

¹⁴³ Yusuf Akçura, "Tanzimatçılık Aleyhine" *Türk Yurdu* (Şubat, 1913), 35.

¹⁴⁴ Yusuf Akçura, "İtikad ve Takriz: Mektep Müzesi", *Türk Yurdu* (Eylül, 1913), 48.

¹⁴⁵ Yusuf Akçura, "Türklük" *Türk Yurdu* (Eylül, 1913), 48.

¹⁴⁶ Yusuf Akçura, "Fikir Sormak: Avrupa'da Okuyan Türk Talebemizden Bir Sual" *Türk Yurdu* (Ekim, 1913), 50.

¹⁴⁷ Yusuf Akçura, "Türk Dünyası" *İl* (Ekim, 1913), 2.

¹⁴⁸ Yusuf Akçura, "Bayram İhtiyacı", *Türk Yurdu* (Kasım, 1913), 52.

¹⁴⁹ Yusuf Akçura, "Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe" *Bilgi Mecmuası* (Kasım, 1913), 1.

¹⁵⁰ Yusuf Akçura, "1329 Senesinde Siyaset-i Umumiye" *Türk Yurdu* (Mart, 1914), 61.

¹⁵¹ Yusuf Akçura, "1329 Senesinde Türk Dünyası", *Türk Yurdu* (Nisan, 1914), 63.

¹⁵² Yusuf Akçura, "Avrupa'da Milliyet Fikrine ve Milliyet Cereyanlarına Dair" *Türk Yurdu* (Mayıs, 1914), 67.

¹⁵³ Yusuf Akçura, "Muallime Dair" *Türk Yurdu* (Aralık, 1914), 72.

¹⁵⁴ Yusuf Akçura, "Türk Dünyasından: Cihan Harbi ve Türkler" *Türk Yurdu* (Aralık, 1914), 73.

¹⁵⁵ Yusuf Akçura, "Şarkta Milliyet Fikri" *Nevsat-ı Milli* (1914).

¹⁵⁶ Yusuf Akçura, "Talim ve Terbiye: Düşünülecek Meselelerimizden" *Türk Yurdu* (Ocak, 1915), 75.

¹⁵⁷ Yusuf Akçura, "Tarih: Nureddin İbnü-ş Şehid" *Türk Yurdu* (Haziran, 1915), 84.

¹⁵⁸ Yusuf Akçura, "Sarhoşluğa Karşı", *Türk Yurdu* (Temmuz, 1915), 86.

¹⁵⁹ Yusuf Akçura, "İhtilaf-ı Müselles Devletlerin Neşriyatına Nazaran Harbi Umuminin Menşeleri", *Türk Yurdu* (Temmuz, 1915), 86.

¹⁶⁰ Yusuf Akçura, "Mahalle ve Müftülük Teşkilatı: Bu Teşkilatın Islahına Dair Arzu ve Teşebbüsler, Yeni Orenburg Müftüsü", *Türk Yurdu* (Eylül, 1915), 92.

¹⁶¹ Yusuf Akçura, "Akvam-ı Müslime Tarihi'nin Devrelere Taksimi" *Türk Yurdu* (Eylül, 1917), 143.

¹⁶² Yusuf Akçura, "Milliyetçilik, Halkçılık", *Yeni Gün* (Nisan, 1923).

*Milliyet ve Maiset*¹⁶³

*Galip Geldik, Muzaffer Olacağz*¹⁶⁴

*Tecelli Günü*¹⁶⁵

*Ziya Gökalp Bey Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar*¹⁶⁶

*Tarihi Görüşe Dair*¹⁶⁷

*Darülfünunlarda Talebe Hayatı ve Talebe Ruhu*¹⁶⁸

*İktisadiyat: Çok İyi bir Bakış*¹⁶⁹

*Türkçülük-Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları*¹⁷⁰

1.2.2. Yayımlanmamış Makaleleri Ve Konuşmaları

*Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz (Nutuk)*¹⁷¹

*İttifaka Dair*¹⁷²

*Celadet Gösteriniz*¹⁷³

*İktisadiyat ve Fırkalar*¹⁷⁴

*Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi*¹⁷⁵

*Derslere Başlarken, Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde, İkinci Sene-i Tedrisiye İbtidasında*¹⁷⁶

*Cihad-ı Ekber'e Dair*¹⁷⁷

*Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair*¹⁷⁸

*Umdelerimize Dair*¹⁷⁹

*İktisadi Buhrana Dair*¹⁸⁰

¹⁶³ Yusuf Akçura, "Milliyet ve Maiset" *Hilal-i Ahmer* (Mayıs, 1923).

¹⁶⁴ Yusuf Akçura, "Galip Geldik, Muzaffer Olacağz" *Hilal-i Ahmer* (Temmuz, 1923).

¹⁶⁵ Yusuf Akçura, "Tecelli Günü" *Hâkimiyet-i Milliye* (Nisan, 1924).

¹⁶⁶ Yusuf Akçura, "Ziya Gökalp Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar" *Türk Yurdu* (Aralık, 1914), 164.

¹⁶⁷ Yusuf Akçura, "Tarihi Görüşe Dair" *Türk Yurdu* (Şubat, 1925), 166.

¹⁶⁸ Yusuf Akçura, "Darülfünunlarda Talebe Hayatı ve Talebe Ruhu", *Türk Yurdu* (Nisan, 1925).

¹⁶⁹ Yusuf Akçura, "İktisadiyat: Çok İyi Bir Bakış", *Türk Yurdu* (Ekim, 1928), 204.

¹⁷⁰ Yusuf Akçura, "Türkçülük-Türklük Fikri, Türkçülük Cereyanı, Türk Ocakları" *Türk Yılı 1928* (1928).

¹⁷¹ Yusuf Akçura "Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz" İstanbul Türk Ocağı (Eylül, 1919). Bk. Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat* haz. Erol Kılınç, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 21.

¹⁷² Yusuf Akçura, "İttifaka Dair" (Haziran, 1920). Bk. Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*, 33.

¹⁷³ Yusuf Akçura, "Celadet Gösteriniz" (Nisan, 1921). Bk. Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*, 52.

¹⁷⁴ Yusuf Akçura, "İktisadiyat ve Fırkalar" (Kasım, 1922). Bk. *Siyaset ve İktisat*, 1921.

¹⁷⁵ Yusuf Akçura, "Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi" *Sebilü'r Reşad* (Haziran, 1921).

¹⁷⁶ Yusuf Akçura, "Derslere Başlarken, Birinci Sene-i Tedrisiye Nihayetinde, İkinci Sene-i Tedrisiye İbtidasında" *Serbest Halk Dersleri* (1921-1922). Bk. Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*, 85.

¹⁷⁷ Yusuf Akçura, "Cihad-ı Ekber'e Dair" Bursa Türk Ocakları (Aralık, 1922).

¹⁷⁸ Yusuf Akçura, "Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair", Ankara Türk Ocakları-Yeni Gün (Nisan, 1923).

¹⁷⁹ Yusuf Akçura, "Umdelerimize Dair", İstanbul Darülfünunu Konferans Salonu (Mayıs, 1923).

¹⁸⁰ Yusuf Akçura, "İktisadi Buhrana Dair" İstanbul Darul-Muallimini- Kadıköy Mekteb-i Sultanisi (Haziran, 1923).

1.3. Yusuf Akçura ve İdil-Ural Bölgesindeki Ceditçi Simalar

1.3.1. Cedit ve Islah Kavramı

Ceditçilik, 19. Yüzyılın sonlarında Rusya'daki Müslüman Türkler arasında ortaya çıkan, eğitim ve kültür alanında yapılan yenileşme hareketine verilen addır.¹⁸² Etimolojik açıdan Cedit kelimesini inceleyecek olursak, “eskinin zıddı, yeni” anlamına gelmektedir. Cedit kelimesinin türevi olan *Tecdit* ise “Yenilemek, bir şeyi eski haline kavuşturmak”; aynı kökten gelen Müceddid veya ceditçi kelimeleri ise; “yenileyen, bir şeyi eski haline kavuşturan kişi” anlamına gelir.¹⁸³

Islah ise lügat anlamı itibariyle “fesadın zıddı olarak, düzeltmek, kusur ve noksanını fenalığını gidermek, bozuk yerleri kemale kavuşturmak, onarmak ve hastayı sıhhate kavuşturmak” gibi anlamları ifade etmektedir.¹⁸⁴ Islah ve Cedit kavramı anlam itibariyle iki yönlü bir manayı içermektedir. Hem eskinin zamanı geçmiş, bozulmuş yönlerinin yerine yeni bir şeyi ikame etme hem de eskinin belirli özelliklerini tekrar yerine koyma, canlandırma anlamlarını ihtiva etmektedirler.¹⁸⁵

19. Yüzyıl itibariyle Rusya Müslümanları arasında Batı Avrupa medeniyetinin tesirleri Rusya Devleti yoluyla yayılmaya başlamıştır. Bu tesirler Tatar uleması arasında iki farklı yönde tezahür etmiştir. Tatar ulemasından bir kısmının kendi tarihlerine ve kültür değerlerine bağlılıklarını arttırırken, diğer yandan onların geleneksel inanç ve değerlerini sorgulamalarına yol açmıştır.¹⁸⁶ Ulema arasındaki bu aydınlanma ve fikir hareketleri büyük oranda din eksenliydi. Nitekim İslam dini Müslüman Tatarlar için hem inanç hem de belli bir kültür biçimi olarak Tatarların “Milli” kültürlerini korumalarında büyük bir öneme sahipti.¹⁸⁷ Müslüman Tatarlar için bu dönemde artık en önemli soru, “doğulu olarak mı kalmalı, Batı’ya mı gitmeli, yoksa ikisinin arasında bir uzlaşma noktası mı aramalı?” idi.¹⁸⁸ Tatar Uleması ve dönemin genç

¹⁸¹ Yusuf Akçura, “Tarih Yazmak ve Tarih Okutmak Usullerine Dair”, 1.Türk Tarih Kongresi, (İstanbul: Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1932).

¹⁸² Ahmet Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021), 167-168.

¹⁸³ Taha Akyol, “Cedidcilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 211. Mehmet Erkan Kılıçoğlu, “Çarlık Rusya’sında Ceditçilik/Yeni Usul Hareketi”, *Journal of Avarenes* 4/1 (Ocak 2019): 66. Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966), 161-162. İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002), 31.

¹⁸⁴ Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, 31-32, Kılıçoğlu, “Çarlık Rusya’sında Ceditçilik/Yeni Usul Hareketi”, 66. Ali Merad, “Islah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016), 19: 143.

¹⁸⁵ Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, 30-31.

¹⁸⁶ Ahmet Kanlıdere, “19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları”, *Yeni Türkiye Yayınları* 18 (2002): 418. Abdulaziz Artış, *Kazanlı Âlim Kursavi'nin Eş-Şerhu'l-Cedid Ale'l-Akaidi'n-Neseftiyye Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020), 43.

¹⁸⁷ Kanlıdere, “19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları”, 418.

¹⁸⁸ Kanlıdere, “19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları”, 418.

aydınları bu soruya iki farklı şekilde yanıt vermiştir. Bunlardan ilki sayıları oldukça az olmakla birlikte “Dini İslahçılar” dediğimiz; “Din anlayışlarını sorgulamak ve hemen her şeyi yeniden yapılandırmak gerektiğine inanan” kesimdir. Diğer kesim ise “Rus hayatının ve düşüncesinin yoğun baskısı karşısında bu tesirlerden korunmak ve bu suretle Tatar kültürünü muhafaza etmek endişesini taşıyan” kesimdir. Bu kesim ıslah düşüncesini savunan ulemaya karşı çıkmış ve bu fikri akımı bir “yozlaşma hareketi” olarak görmüştür. Dinin mükemmel bir şekilde tamamlanmış olduğunu ve ıslahçıların içtihat düşüncelerinin İslam’ın temellerini yıkacağından endişe ediyorlardı. Daha sonra “Kadimciler” olarak adlandırılan muhafazakâr kesim, özellikle kırsal bölgede geniş bir halk desteğine sahipti.¹⁸⁹

1.3.2. İdil-Ural Bölgesindeki Öne Çıkan Ceditçiler ve Temel İddiaları

Rus yönetimi altında bulunan Müslüman Türkler 19. Yüzyıl itibariyle bir yenileşme hareketi içerisine girmişlerdir. Akçura’nın düşünce dünyasında önemli bir yere sahip olan bazı Ceditçi simaları ve Ceditçilik hareketinin önemli şahsiyetlerini bu başlık altında inceleyeceğiz.

İdil- Ural bölgesindeki yenileşme hareketleri iki kısma ayrılabilir. Bunlardan birincisi Dini İslahçılık dönemidir. Bu dönem, İslah kavramını eserlerinde ilk kullanan kişi olan Abdunnasır Kursavi (ö.1812) ile başlayıp¹⁹⁰ Şehabettin Mercani (ö.1889) sayesinde yaygınlaşmış ve 1920’lere kadar devam eden süreçtir.¹⁹¹ Alimcan Barudi (ö.1921), Abdurreşid İbrahim (ö.1944), Rızaeddin b. Fahreddin (ö.1936), Abdullah Bubi (ö.1922) ve Musa Carullah(ö.1949) gibi âlimler bu akımın temsilcilerinden kabul edilmektedir.¹⁹²

Dini ıslah hareketinin başlatıcısının Abdunnasır Kursavi olduğu kabul edilmektedir.¹⁹³ Şehabeddin Mercani ve diğer yenilikçi ulema onun yolunu takip etmiş ve fikirlerinin öncüsü olarak onu referans göstermişlerdir. Ancak Kursavi’nin ıslah ve cedit hareketi bağlamında durduğu nokta diğer ulemeden farklıydı. Kursavi’nin düşünceleri ve çabaları daha çok ilahiyat alanında öne çıkarken sonraki dönem Ceditçi âlimler İslam ilahiyatının derinliklerine dalmayı lüzumsuz görmüşlerdir.¹⁹⁴

Kursavi, İslam ilahiyatı konusundaki görevini “selef-i salihinin yolu” olarak tanımlıyordu.¹⁹⁵ Selef tabiri ile eski İslam âlimlerine atıf yapıyor ve dini bilgilerin doğru

¹⁸⁹ Kanlıdere, “19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları”,418.

¹⁹⁰ Artış, *Kazanlı Âlim Kursavi’nin Eş-Şerhu’l-Cedit Ale’l-Akaidi’n-Neseftiyye Adlı Eseri ve Kelami Görüşler*, 43.

¹⁹¹ Recep Çelik, *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin’in Fıkıh Anlayışı*,(Ankara: Kitabe Yayınları, 2022), 43.

¹⁹² Çelik, *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin’in Fıkıh Anlayışı*, 43.

¹⁹³ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*, 63.

¹⁹⁴ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*, 65.

¹⁹⁵ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*, 74.

kaynağının onların yoluna bağlılıkta olduğunu söylüyordu.¹⁹⁶ Kursavi'nin eleştirdiği en önemli nokta eski yunan felsefesinin düşüncelerini İslam itikadı içinde tartışmaya açan kelamcılara karşı idi. Ona göre kelamcılar kendi görüşlerini dini bilgi olarak sunuyorlar asli kaynaklara (Kur'an ve Sünnete) değil kendi doktrinlerine dayandırıyorlardı. Buna karşın Kursavi, Kur'an ve Sünnete dönecek şekilde dini anlayışta ıslah yapılması gerektiğini savunuyordu.¹⁹⁷

Kursavi aynı zamanda Buhara'da okuduğu sırada Niyazkulu et-Türkmani'nin (ö.1821) sohbetlerinde bulunmuş ve ona intisap etmiştir.¹⁹⁸ Ayrıca bu vesileyle İmam-ı Rabbani'nin fikirlerinden de etkilendiği bilinmektedir. Bağlı olduğu Nakşibendilik Kur'an ve Sünnet odaklı olup itikadi konularda titiz davranmaktaydı.¹⁹⁹ Son olarak Kursavi, bilinenin aksine, yeni bir şey söylemiyor, Müslümanlar arasında tartışılacak bazı konulara yeni yorumlar getiriyordu. Örneğin Rusya'da gecelerin çok kısa olduğu kış günlerinde yatsı namazının kılınıp kılınmayacağı konusunda, Kursavi kılınması gerekmiyor düşüncesine karşı çıkmış, kesinlikle kılınması gerektiğini savunmuştur.²⁰⁰

Kursavi'nin en önemli fikir takipçisi ve onun görüşlerinin daha geniş çevrelere yayılmasına vesile olan kişi Şehabeddin Mercani (1818-1889) olarak gösterilmektedir. Şehabeddin Mercani, 1818 yılında Kazan şehrinin yakınlarındaki Yabancı köyünde doğdu.²⁰¹ Ulema bir aileye mensup olan Mercani annesini erken yaşta kaybetmiş Dedesi Molla Sübhan'ın yanında vaktinin çoğunu geçirmiştir. İlk medrese eğitimine babasının medresesinde başlayan Mercani Arapça, mantık, kelam ve fıkıh dersleri aldı. Bunların yanında tarihe ilgi duyan Mercani babasının kütüphanesinden tarih kitapları okudu. Sonrasında medrese ilmi için Maverünnahr'e doğru yola çıkan Mercani yolda Kursavi'nin fikirlerini savunan bir müezzinle tartışmış, zamanın diğer mollaları gibi Kursavi'nin fikirlerine karşı çıkan Mercani, onun bazı konularda Ehl-i Sünnet yolundan saptığını söylemişse de bu tartışma onun üzerinde derin bir etki bırakmıştır.²⁰²

Buhara'ya varan Mercani burada çeşitli üstatlardan ders almış ancak hocalarına itikadı az olduğundan derslerine pek önem vermemiştir. Burada beş yıl kaldıktan sonra Semerkand'a geçmiş burada Şirdar Medresesi'ne yerleşmiştir. Kadı Ebu Said es- Semerkandi' den (ö.1849)

¹⁹⁶ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 74. Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, 53.

¹⁹⁷ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 63-İsmail Türkoğlu-İbrahim Maraş, "Kursavi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*(Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 447.

¹⁹⁸ Türkoğlu-Maraş, "Kursavi", 26: 447. Artı, *Kazanlı Âlim Kursavi'nin Eş-Şerhu'l-Cedid Ale'l-Akaidi'n-Nesefiyye Adlı Eseri ve Kelami Görüşler*, 66.

¹⁹⁹ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 74.

²⁰⁰ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 76.

²⁰¹ Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme*, 73-Ahmet Kanlıdere, "Mercani" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 169.

²⁰² Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 79-Şehit Şeref, *Mercani'nin Tercüme-i Hali*, ed. Salih b. Sabit Ubeydullin, (Kazan: Maarif Matbaası, 1915), 57. Ahmet Kanlıdere, "Mercani" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 169.

ders almış onun sayesinde tarihe olan merakı derinleşmiştir.²⁰³ 1876 yılında yeni açılan Tatar Öğretmen Okulu'nda din dersi öğretmeni olarak çalışmaya başlayan Mercani, halkın tepkisiyle karşılaşmış, bir mollanın Rus okulunda çalışmasını doğru bulmayan halk Mercani'ye karşı tepki göstermiştir. Ayrıca tarihçi olarak Kazan Üniversitesi'nin Arkeoloji bölümüne üye olmuştu. Fakat bu Rusya'daki Müslüman ulema arasında ilk defa görülen bir durumdu.²⁰⁴

Mercani'nin adının duyulması ne yazık ki ölümünden sonra olmuş, özellikle ceditçi hareketin güçlenmesiyle birlikte örnek bir şahsiyet olarak ünlenmeye başlamıştır. Yusuf Akçura da kendisi hakkında bir makale kaleme almış ve onun Türkiye'deki Müslüman Türkler tarafından tanınmasını istemiştir.²⁰⁵ Tatar tarihçisi Hadi Atlasi (ö.1938) ise onu Müslümanlığın Luther'i olarak tanımlamıştır.²⁰⁶

Mercani'nin modern Tatar tarihçiliğinin temellerini attığı kabul edilmekle birlikte onun görüşleri ve eserleri daha çok ilahiyat alanındadır. O 19. Yüzyılın Avrupası'nın değil 7. yüzyılın İslam toplumunun örnek alınmasının gerektiğini vurgulamıştır. Mercani Tatar milli kimliğinin kurucusu olmaktan ziyade geleneksel bir islam reformcusu idi. Onun temel endişesi milliyetten ziyade dindi. Mercani'nin en çok üzerinde durduğu mesele Medreselerin ıslahı edilmesi gerekliliği idi. Mercani'nin üzerinde durduğu diğer bir konu ise kelim ilmiydi. Kursavi ile aynı görüşleri paylaşan Mercani'ye göre kelim ilmi saf İslam akidesinde karışıklığa neden olmaktaydı. Bunun için öncelikli olarak selef inancına dönmeyi lüzumuna vurgu yapmıştır.²⁰⁷ Mercani kendisinden sonra gelen nesil için bir örnek teşkil etmiş rol modelidir. Onun çabaları yaygınlık kazanan dini ıslahçı akım Alimcan Barudi (ö.1921), Rızaeddin b. Fahreddin (ö.1936), Abdullah Bubi (ö.1922), Ziya Kemali (ö.1942) ve Musa Carullah (ö.1949) gibi yenilikçi ulema ile varlığını sürdürmüştür.

Dini ıslahçıların en önemli simalarından olan Rızaeddin b. Fahreddin Rusya'nın özerk bir cumhuriyeti olan Tataristan'ın Elmet kazasının Bügölme ilçesine bağlı Kiçüçat köyünde dünyaya gelmiştir.²⁰⁸ "Sağlam bir medrese eğitiminin yanında modern metotlara da ilgi duymuş, yeni fikirlere açık olmakla birlikte eskiye ait sağlam değerleri de muhafaza etmiştir. Ayrıca Kadimci- Ceditçi kutuplaşmasındaki ılımlı tavırlarıyla saygınlığını korumuştur."²⁰⁹

²⁰³ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 79.

²⁰⁴ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 81.

²⁰⁵ Akçura, *Hatıralarım*, 102.

²⁰⁶ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 82.

²⁰⁷ Kanlıdere, "Mercani", 29: 170.

²⁰⁸ Çelik, *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin'in Fıkıh Anlayışı*, 67. Goulmar Baltanova, "Rızaeddin Fahreddin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35: 70.

²⁰⁹ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 107.

Rızaeddin b. Fahreddin'in düşünce dünyasının oluşumunda iki önemli unsur göze çarpmaktadır. Bunlardan birinci "*Tercüman*" gazetesidir. Medrese yıllarında okumaya başladığı bu gazete sayesinde dilde Türkçülük ve Türklerin birliği ülküsüne bağlılığı bu sayede oluşmuştur.²¹⁰ Rızaeddin b. Fahreddin'in düşünce dünyasının oluşumunda ikinci önemli unsur Orta Doğulu reformcu olan Cemalettin Afgani ile olan muhabbetinden kaynaklanıyordu.²¹¹ Afgani, Tatar gençlerinin gayret ve çabalarını takdir etmiş başka yerdeki Müslümanlardan beklemediği hizmet ve gayreti Rusya Müslümanlarından beklediğini söylemiştir.²¹² Selefî fikirlerden etkilenen Rızaeddin b. Fahreddin de İslam akidesinin ilk zaman Müslümanlarının akidesine geri dönmesinin şart olduğunu söylüyor, Müslüman milletlerin geri kalmasının sebebinin son dönemde din anlayışının özünden sapması olarak görüyordu.²¹³

Yeniliklere açık olmasının yanında ıslah ettiği medresesiyle tanınan Alimcan Barudi, 2 Şubat 1857 yılında Kazan'a bağlı Barudi yöresinde Küçük Kaval köyünde doğdu.²¹⁴ Babası Tüccar Muhammedcan Bünyaminoğlu, annesi Bibi Fahrünnisa Hanım'dır. İlköğrenimini devrin aydınlarından Musa Carullah Bigi, Zahir Bigi, Hadi ve Sadri Maksudi'nin de okumuş olduğu Gölboyu Medresesi'nde, yüksek tahsilini ise yedi yıl kaldığı Buhara'da yaptı.²¹⁵ Münazara usulünde hırslı ve yetenekli olan Barudi, başka medreselerin talebiyle münazara yaparak tartışma sanatını öğrendi.²¹⁶

Müslüman fikir önderlerinden olan Cemalettin Afgani, Muhammed Abduh, Şehabeddin Mercani gibi aydınların tesiri altında kaldı. İsmail Gaspıralı'nın başlatmış olduğu Usul-i Cedid okulları sistemini kendisine örnek alarak Muhammediye Medresesini kurdu.²¹⁷ Devrin her alanda en iyi okulu olan Usul-i Cedid okullarıyla Rusya'daki Müslüman Türklerin uyanış hareketlerinde büyük pay sahibi oldu. Medrese eğitiminde Arapça öğretilmesinin yanında Türkçe'nin de öğretilmesini önemseyen Alimcan Barudi medreselerde okutulmak üzere *Ezkaru's-salat*, *Bed' ü'l-maarif*, *Muamelat-ı Diniyye* gibi eserlerini kaleme aldı. Tüm bu eğitim alanındaki çalışmalarının yanında İdil-Ural'daki siyasi ve sosyal hareketlere de etkili bir şekilde iştirak etti.²¹⁸

²¹⁰ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 107. Goulnar Baltanova, "Rızaeddin Fahreddin" 35: 70.

²¹¹ Goulnar Baltanova, "Rızaeddin Fahreddin" 35: 70.

²¹² Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 108- Rızaeddin b. Fahreddin, "Şeyh Cemaleddin" *Şura* 10/8 (1917), 409.

²¹³ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 110.

²¹⁴ Nadir Devlet, "Alimcan Barudi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2017), 2: 463-Kübra Zencir, "Kazan Aydınlarından Alimcan Barudi(1857-1921): Hayatı ve Fikirleri", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/2 (Güz 2019)208.

²¹⁵ Kanlıdere, *İdil- Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 92.

²¹⁶ Akçura, Damolla Alimcan el-Barudi, 29.

²¹⁷ Abdullah Battal Taymas, *Kazanlı Türk meşhurlarından Alimcan Barudi*, (İstanbul: M. Sıralar Matbaası, 1958), 14-15.

²¹⁸ Rorlich, *Volga Tatarları*, 196-197.

Rusya Müslümanlarının düzenlediği ikinci ve üçüncü kongrelerde aktif bir şekilde rol aldı. Aynı zamanda Usul-i Cedidciler yanında yayın yapan *ed-Din ve'l-edebe* isimli en uzun ömürlü dergilerden birisini çıkardı. Ancak tüm bu çalışmaları sebebiyle Rusya hükümetini rahatsız etmesinden ve Usul-i Kadimciler diye adlandırdığımız, yenileşme hareketlerini benimsemeyen bir takım kişilerin de rahatsız olması dolayısıyla 1908 yılında iki yıl süreyle kuzeyde ki Vologda bölgesine sürgün edildi.²¹⁹

1917 Şubat ihtilalinden sonra oluşan geçici serbestlik havasından faydalanmak isteyen Müslüman Türklerin Moskova'da yapmış olduğu Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı'na katıldı. Bu kurultayda İç Rusya, Sibirya ve Kazakistan Müslümanlarının dini işlerini yürütmek için yapılan müftülük seçiminde en fazla oyu alarak "Rusya Müslümanları Müftüsü" seçildi.²²⁰ Bu toplantının en dikkat çekici taraflarından birisi de Musa Carullah ile uyum içinde olan kadın hakları konusundaki düşünceleridir. Onlara göre kadın ve erkek her alanda eşit haklara sahip olmalıydı. Ancak toplantıdaki diğer kişiler tarafından şiddetli eleştiriye maruz kalmaları sebebiyle bu düşünceleri temenni niteliğinde kalmıştır.²²¹

Alimcan Barudi aynı zamanda bir Nakşi şeyhi olup bu tasavvufi tecrübesinin katkısıyla da Usul-i Cedid medreseleriyle birlikte yenileşme fikrinin oluşmasında, Müslüman Türklerin aydınlanması ve gelişmesi bağlamında çok etkili bir başarı sağlamıştır.²²² Eğitimin Türkçe yapılması fikrinde olduğu halde milliyetçilik fikrine mesafeli yaklaşan Alimcan Barudi, batılılaşma fikrinin dine ve milli hayata zarar vereceğini düşünmüştür. Rusya'da geçirdiği zor günlerin ardından 1921 yılında Moskova'da vefat etmiştir.²²³

Dini ıslah hareketinin tanınmış temsilcilerinden Musa Carullah, 1875 yılında Don Irmağı kıyısındaki Rostov-Na-Don şehrinde dünyaya geldi.²²⁴ Babası zengin bir aileye mensup bir tüccar iken annesi aynı köyde imam olan Şeyh Damolla Habibullah Hazret' in kızı Fatıma Hanım'dır. Carullah, köylerinde medrese eğitimi alması nedeniyle *Molla* unvanını almıştır. Babasının ticaretle uğraşması nedeniyle ticaret merkezi ve kozmopolit bir yer olan Rostov'da çocukluğunu geçiren Musa Carullah orada bir Rus okulunda ve bir medresede eğitimine başladıktan sonra 1888 yılında Kazan'daki Göl Boyu Medresesine geçti.

²¹⁹ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 96-97.

²²⁰ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 98-99- Taymas, *Kazan Türk meşhurlarından Alimcan Barudi*, 26-27.

²²¹ Devlet, "Alimcan Barudi" 1: 463.

²²² Akçura, Damolla Alimcan el- Barudi, 61-62.

²²³ Devlet, Alimcan Barudi, 1: 463.

²²⁴ Ahmet Kanlıdere, "Musa Carullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31: 214- Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 1994), 17- Ahmet Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, (Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005), 31.

Musa Carullah, 1895 yılında ise Buhara Medreselerinde eğitim aldı. Damolla İvaz Efendi ve Damolla İkrâm Efendi'den fıkıh ve felsefe, Damolla Mir Şerif Efendi'den riyaziye dersleri aldıktan sonra lise eğitimini tamamlamak üzere Rostov'a döndü. Sonrasında üniversite için müracaatta bulundu ancak Latince bilmediği için başvurusu kabul edilmedi.²²⁵ Musa Carullah bu nedenle yurt dışında eğitim almaya yöneldi. İlk olarak İstanbul'a gelen Carullah burada Mühendislik Bölümüne başlamış olsa da eğitimini tamamlayamadan okulunu bırakarak Mısır'a geçti. Mısır'daki eğitimden de memnun kalmayan Carullah buranın fıkıh ve hadis âlimlerinden özel dersler aldı. Bu dönemde Muhammed Abduh ve Şeyh Bahit Efendi'de ders aldığı hocalardandır.²²⁶ Aynı zamanda Mısır Milli Kütüphanesinde mevcut Mushaflar ve Kur'an tarihi üzerine araştırmalar yaptı.²²⁷

Mısır'dan sonra iki yıl da Hicaz'da kaldı ve orada çeşitli hocalardan medrese ilimlerini okumaya devam etti. Ardından Hindistan'ın Duyubent şehrine geçerek ilim tahsiline orada devam etmek istedi. Hindistan'dan Şam'a, oradan da Beyrut'a geçti. Bu esnada çoğu eğitim veren okulları gezen Carullah, ezberci bir sisteme dayalı olması sebebiyle hayal kırıklıkları yaşamış ve buna karşın İslami ilimlerde ıslah ve yenilik hareketlerinden etkilenmiştir.²²⁸

Tüm bu seyahatlerinden sonra 1904 yılında yurduna dönmeye karar veren Carullah Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesine misafir öğrenci olarak kaydoldu. Artık memleketinin bulunduğu durumdan kurtarmak için bir şeyler yapması gerektiğinin farkında olan Carullah, arkadaşı Abdürreşit İbrahim'in çıkardığı *Ülfet ve et-Tilmiz* gazetelerinin yanında *el-İslah ve el-Asru'l Cedit* gibi yenilikçi gazetelerde; Rusya Müslümanlarının siyasi durumu, insan hakları ve medreselerdeki eğitim durumu hakkında yazılar yazdı.²²⁹

1905 yılıyla birlikte Rusya'da yumuşayan havanın etkisiyle düzenlenen Türk Müslüman Kongrelerinde aktif olarak rol aldı. Yapılan bu toplantıların ikincisinde başkâtip seçildi. Üçüncü kongrede ise Rusya Müslümanları İttifakı teşkilatının merkez komitesine seçildi.²³⁰ Üç yıl sonra Orenburg'a taşındı ve orada Hüseyniye Medreselerinde ders vermeye başladı. *Şura* dergisinde yayımlamış olduğu "Rahmet-i İlahiye" adlı makalesi nedeniyle Kadimcilerin yoğun eleştirisine maruz kalan Carullah 1910'da medreseden ayrılarak Petersburg'a döndü.²³¹ Bu arada hazırlamakta olduğu Tatarca Kur'an tercümesini bitirdiyse de bastıramadı.²³² 1913 yılında Muhammed Ayaz İshâki (ö.1954) ile birlikte "*İl*" adında bir gazete çıkarmaya başladı. Bu

²²⁵ Kanlıdere, Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah Hayatı-Eserleri-Fikirleri, 31.

²²⁶ Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, 22.

²²⁷ Kanlıdere, *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah Hayatı-Eserleri-Fikirleri*, 31.

²²⁸ Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, 22-24.

²²⁹ Kanlıdere, Musa Carullah, 31: 214.

²³⁰ Taymas, *Kazan Türkleri*, 210.

²³¹ Rorlich, *Volga Tatarları*, 131.

²³² Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan' da Fikir Hareketleri*, 115-116.

dönemdeki yazılarında İslam'da reform görüşünü doğru bulmadığını yazmıştır. Ayrıca bu dönemde Ebu İshak eş-Şatibi'nin (ö.790) yazmış olduğu “*Muvafakat*” adlı eserini dipnotlarla izah edip yayımlayarak İslam dünyasına kazandırmıştır.²³³

1917 yılında yapılan 5. Rusya Müslümanları kongresinde arkadaşı Alimcan Barudi'nin de destek olduğu kadın-erkek eşitliğini savunan bir rapor sundu. 1920 yılında Bolşeviklerin baskılarının artmasının ardından Buhara'ya geçti. 1921 yılında Sovyetler aleyhine çalıştığı iddiasıyla Taşkent'te tutuklandı ve 11 ay hapis yattı. Ardından “İslam Milletlerine” adlı eserinin Berlin'de yayınlanmasıyla birlikte üç ay daha hapse mahkûm oldu ve üç yıl süreyle Moskova'ya sürgüne gönderildi. Musa Carullah, 1926 yılında Mekke'de yapılan Bütün Dünya Müslümanları Kongresi ile Kahire Hilafet Kongresine katıldı. 1927 yılında Hacca ve oradan da 2. Hilafet Kongresine katılmak üzere Kudüs'e gitti.²³⁴

1930 yılında Rusya'da artan baskıyla birlikte ailesini bırakıp kaçmak zorunda kaldı. 1932 yılında 1. Türk Tarih Kongresine katıldı. 1934 yılında İran ve Irak'a giderek Şia üzerine araştırmalarda bulundu. Ona göre Sünni ve Şiiiler arasında bir birlik sağlanmalıydı.²³⁵ Mısır'dan Hindistan'a ve oradan da Japonya'ya gitti. 1938 yılına kadar Tokyo'da yaşadıkdan sonra 2. Dünya Savaşının başlaması üzerine Hindistan'a gitti. Japon yanlısı olduğu gerekçesiyle İngilizler tarafından tutuklandı ve bir buçuk yıl hapis yattı.²³⁶ 1944-1946 yılları arasında 10 eser yayımladı. Hastalığının artması sebebiyle 1947'de Kahire'ye oradan da İstanbul'a geçerek tedavi oldu. Türk vatandaşlığı da almasıyla birlikte İstanbul'un havasının ona iyi gelmemesi nedeniyle tekrar Kahire'ye döndü. Musa Carullah 19 yıldan beri uzak kaldığı ailesini göremeden 25 Ekim 1949'da Kahire'de vefat etti.²³⁷

Cesur, maceracı, samimi ve mücadeleci kişiliğiyle ön plana çıkan Abdürreşid İbrahim Türkiye ve Rusya' da birçok aydın ve ulemanın gönlünü kazanmıştır.²³⁸ Abdürreşid İbrahim, 23 Nisan 1857 yılında Sibirya'nın Tobolsk ilinin Tara kasabasında dünyaya geldi. Aslen Buharalı bir Özbek aileden gelmektedir. Babası Ömer Efendi devrin siyasi hadiselerine karışmış bir vatanperver, annesi Başkurt Türklerinden Afife Hanım'dır.²³⁹ Genç yaşta ailesinden ayrılarak başladığı eğitim hayatına Teman Medresesinde başladı sonrasında oradan da devrin meşhur medreselerinin bulunduğu Kışkar'a gitti. Pasaportunun süresinin dolmasıyla buradan ayrılmak zorunda kalan Abdürreşid İbrahim, Kırgız kabileleri arasında dolaşarak

²³³ Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, 30.

²³⁴ Kanlıdere, “Musa Carullah”, 214.

²³⁵ Rorlich, *Volga Tatarları*, 134.

²³⁶ Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, 47.

²³⁷ Kanlıdere, “Musa Carullah”, 31: 215.

²³⁸ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan' da Fikir Hareketleri*, 314.

²³⁹ Mustafa Uzun, “Abdürreşid İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2017), 1: 295. Abdürreşid İbrahim, *Âlem-i İslam*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2003), 21

imamlık faaliyetleri yaptıktan sonra Orenburg'a oradan da hacca gitmek üzere gizlice bir gemiye binerek İstanbul'a kaçtı.²⁴⁰

Burada da iki ay vakit geçirdikten sonra hacca gitti. Hac vazifesini yaptıktan sonra yarım bırakmış olduğu medrese hayatına burada devam etti. Çeşitli hocalardan fıkıh, kıraat ve hadis ilimlerini okuyarak icazet aldı. 1884 yılında memleketi Tara'ya dönerek orada medrese ilimlerini öğretmeye başladı. Ve aynı yıl evlendi. Medine'ye öğrenci götürerek ikinci defa hac vazifesini yerine getirdi. İstanbul üzerinden yine Tara'ya dönen Abdürreşid İbrahim burada bir Usul-i Cedid okulu açtı.²⁴¹ Aynı dönemde “*Livaü'l Hamd*” adlı risalesini İstanbul'da bastırarak Rusya'da dağıttı. Bu risalede Rusya'da baskı altında yaşayan Türkleri/Müslümanları Türkiye'ye göç etmeye çağırıyordu.²⁴²

1892 yılında Ufa şehrinde Orenburg Şer'i Mahkemesinde aza seçilerek 8 ay kadar kadılık yaptı. Sonrasında müftüyle yaşadığı ihtilaflardan dolayı istifa ederek İstanbul'a geçti. İstanbul'da siyasi mücadelesine devam ederek bu sıralarda Rusya'daki Müslümanların Rus Çarlığı altında yaşadığı baskılara dikkat çekmek amacıyla yazmış olduğu “Çolpan Yıldızı” adlı kitabını yayımlayıp gizlice Rusya'ya gönderdi. Bu eser Rusya'daki “İlk Türk siyasi belgesi” olarak da nitelendirilmektedir.²⁴³

1896 yılında Avrupa'ya gitti. İsviçre'de tanıştığı Rus sosyalistlere Rusya'daki Müslümanların durumunu anlattı. 1897 yılında üç yıl sürecek olan seyahatine çıktı. Mısır, Hicaz, Filistin, İtalya, Avusturya, Fransa, Bulgaristan, Sırbistan, Batı Rusya üzerinden Çin Türkistan'ına oradan da Sibirya üzerinden Tara'ya döndü. 1902 yılında Petersburg'da *Mir'at* adlı dergiyi yayınlamaya başladı. Bu dergide de yine Rusya'daki Müslüman Türklerin yaşadığı sorunlara vurgu yaptı.²⁴⁴

1905 yılındaki Rus ihtilaliyle yumuşamaya başlayan siyasi havayla birlikte Rusya'daki Müslüman Türk zenginlerin ve aydınların bütün Rusya Müslümanlarını birleştirme ve bir ittifak kurma çabalarına yoğun bir şekilde destek verdi. Bununla beraber Mekerce'de (Nijni Novgorod) bütün âlimlerin, yazar ve aydınların katıldığı bir konferans düzenlemek istediler. Fakat hükümet izin vermeyince toplantı bir gemide düzenlendi. Bu toplantıda Müslümanların bir ittifak kurma fikrinin kabul edilmesiyle birlikte Abdürreşid İbrahim, ittifak kurmanın gereğini anlatan “*Bin Üç Yüz Senelik Nazra*” adlı eserini yayınladı. 13 Ocak 1906'da yapılan ikinci toplantıda Abdürreşid İbrahim ve arkadaşlarının hazırlamış olduğu “İttifak

²⁴⁰ İbrahim, *Âlem-i İslam*, 21.

²⁴¹ Uzun, “Abdürreşid İbrahim”, 295.

²⁴² İsmail Türkoğlu, *Abdürreşid İbrahim*, (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017), 24.

²⁴³ Türkoğlu, *Abdürreşid İbrahim*, 24.

²⁴⁴ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, 119.

Nizamnamesi” oy birliğiyle kabul edildi.²⁴⁵ Bu dönemde Abdürreşid İbrahim siyasi faaliyetleri yanı sıra Duma Meclisi üyesi olmamakla birlikte meclisteki katılımcılar üzerinde büyük tesiri vardı. Birkaç yıl sonra Rus Hükümeti baskısının artmasıyla birlikte Abdürreşid İbrahim’in de gazeteleri ve matbaası kapatıldı. Tüm bu baskılar nedeniyle Yusuf Akçura ve Abdürreşid İbrahim programlarını yurt dışında gerçekleştirmeye yöneldiler.²⁴⁶

Rusya’dan ayrılan Abdürreşid İbrahim ikinci büyük seyahatine çıktı. Bu seyahatinde Batı Türkistan, Buhara, Semerkant, Yedisu ve civarını içine alan bir yıllık geziden sonra tekrar Tara’ya gelerek ailesini aldı ve Kazan’a yerleştirdi. 1908 Eylülünde buradan hareket eden Abdürreşid İbrahim Sibiry, Moğolistan, Mançurya, Japonya, Kore, Çin, Hindistan, Hicaz ve Ortadoğu üzerinden İstanbul’a gelerek ikinci büyük seyahatini tamamladı.²⁴⁷ Bu seyahatle ilgili hatıralarını *Âlem-i İslam* adlı eseriyle yayınladı. Bu seyahatleri arasında en önemlisi ve göze çarpanı Japonya’ya yaptığı seyahattir. Japonya’da İslamiyet’i yaymak ve doğu milletlerini batılı güçlere karşı beraberce hareket etmelerini sağlamak amacıyla “Asya Kuvve-i Müdafası” cemiyetini kurdu.²⁴⁸ Bu seyahatlerden sonra çeşitli konferanslar verdi ve seyahat hatıralarını anlattı. Çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayınlandı. Tüm bunlardan ötürü kendisine “Seyyah-ı Şehir” ve “Hatib’i Şehir” unvanları verildi.²⁴⁹

1911’de İtalyanların Trablusgarp’ı işgal etmeleri üzerine Trablusgarp’a geçip orada halkı işgalcilere karşı ayaklandırmak için cihat fetvası vererek faaliyetler gösterdi. Rusların Sarıkamış’ı işgali üzerine oraya geçti. Yine bu dönemde İstanbul’da kurulan Rusya Müslüman Türk Kavimlerini Himaye Cemiyeti üyeleriyle birlikte Budapeşte, Viyana, Zürih, Berlin ve Sofya’yı ziyaret ederek Rusya’da yaşayan Türk topluluklarının uğradıkları baskıyı ve yaşadıkları zorlukları dile getirdi.²⁵⁰ Aynı zamanda Teşkilat-ı Mahsusa’da görevli olarak Almanya’ya gitti. Milliyetler Birliğinin Lozan’da düzenlediği Rusya Mahkûmu Milletler Konferansı’na katılarak Rusya Müslümanları adına üzerlerindeki kanuni kısıtlamaların kaldırılmasını istedi. Yine bu dönemde bir grup Tatar ile birlikte Berlin’deki Müslüman Rus savaş esirlerine hitaben Tatarca “*Cihad-ı İslam*” adlı bir gazete çıkardı.²⁵¹

Tüm bu faaliyetlerden sonra İstanbul’a dönen Abdürreşid İbrahim, 1922-1923 yıllarında Rusya’da, 1930 yılında Kahire’de, 1930-1931 yıllarında da Mekke’de bulundu. 1934 yılı itibarıyla ailesiyle birlikte Japonya’ya giderek oraya yerleşti ve cihat faaliyetlerine burada

²⁴⁵ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi*, 135.

²⁴⁶ Rorlich, *Volga Tatarları*, 253.

²⁴⁷ İbrahim, *Âlem-i İslam*, 28.

²⁴⁸ İbrahim, *Âlem-i İslam*, 41.

²⁴⁹ Uzun, “Abdürreşid İbrahim” 1: 295.

²⁵⁰ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*, 314.

²⁵¹ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*, 314.

devam etti. Tokyo’da bir cami yapılması için çalışmalarda bulundu ve inşa edilen bu caminin imamlığını yaptı. Japonya’da İslam dininin resmen tanınmasını sağladı. 17 Ağustos 1944 günü Tokyo’da vefat etti. Ölümü Japon radyosunda ilan edildi.²⁵²

Modern Tatar edebiyatının öncüsü ve Tatar aydınlanmasının başlatıcısı olarak gösterilen Kayyum Nasırı diğer yenilikçi simalardan farklı bir yol izlemiştir. Daha çok bağımsız bir yazar olarak ön plana çıkan Nasırı hiçbir geleneksel kayda bağlı olmamıştır.²⁵³ Kayyum Nasırı, 1825 yılının 15 Şubat’ında Kazan yakınlarındaki Yukarı Şırdan Köyünde doğdu.²⁵⁴ Asıl adı Abdülkayyum olup dedeleri bölgenin tanınmış âlimlerindendir. İlköğrenimini Akmesicid Medresesinde gördü. Burada Arapça, Farsça ve Rusça öğrenmesiyle birlikte 1855 yılına kadar eğitim gördü. İlahiyat akademisinde Tatarca öğretmenliği yaptı. 1871 yılında işinden uzaklaştırılınca Tatar çocuklarına eğitim verdiği kurslar düzenledi.²⁵⁵

Nasırı’nın en önemli katkısı dil konusunda olmuştur. Öteden beri İdil-Ural bölgesinde kullanılan Osmanlı ve Çağatay Türkçesi karışımı bir Tatar Türkçesi yerine müstakil saf Tatarca’yı ön plana çıkarmaya çalıştı.²⁵⁶ Ancak bu hususta yalnız kaldı ve başarılı olamadı. Yine de Tatar Türkçesiyle yazmaya devam etti ve Tatar Türkçesinin Çağatay dilinin bir kolu olduğunu ve kendine has kurallarının olduğunu savundu.²⁵⁷

İlk defa takvim geleneğini İdil-Ural bölgesinde başlatan kişi olan Nasırı 1871 yılından 1897 yılına kadar bunu sürdürdü. Çıkardığı takvimlerde genel takvim bilgileri dışında tarih, coğrafya, halk edebiyatı gibi konularda da makaleler yazdı. Aynı zamanda ilk defa matematik, geometri, coğrafya, anatomi ve sağlık bilgisi ders kitapları yazdı.²⁵⁸ Ayrıca Tatarca terimler geliştirmeye çabaladı. 1885 yılında Kazan Üniversitesi Arkeoloji-Tarih ve Etnografya Cemiyetine asli üye seçildi. Nasırı’nın Tatar kültürüne olan katkılarından dolayı “Tatarların Lomosonovu” veya “Tatar Ansiklopedisti” diye anıldığı bilinmektedir.²⁵⁹

Cedidçilik düşüncesinin en önemli temsilcilerinden birisi olan Nasırı, Tatarların cahilliğinden ve eğitimsizliğinden şikâyet etmektedir. Özellikle yazdığı ders kitapları, talim ve terbiye konusundaki görüşleriyle döneminde İsmail Gaspıralı ile başlayan eğitimde yenileşme

²⁵² Uzun, “Abdürreşid İbrahim”, 1: 295.

²⁵³ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*, 127.

²⁵⁴ Chantal Lemercier-Quelquej, *Abdül Kayyum El-Nasırı 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı*, (Ankara: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı, 1984), 4 - İsmail Türkoğlu- İbrahim Maraş, “Kayyum Nasırı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 109.

²⁵⁵ Çelik, *Rusya Cedid Hareketi ve Rızaeddin B. Fahreddin’in Fıkıh Anlayışı*, 56-58- Quelquej, *Abdül Kayyum El-Nasırı 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı*, 5.

²⁵⁶ İsmail Türkoğlu- İbrahim Maraş, “Kayyum Nasırı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 109. Quelquej, *Abdül Kayyum El-Nasırı 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı*, 5-6.

²⁵⁷ Türkoğlu-Maraş, “Kayyum Nasırı”, 25: 109.

²⁵⁸ Quelquej, *Abdül Kayyum El-Nasırı 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı*, 12.

²⁵⁹ Quelquej, *Abdül Kayyum El-Nasırı 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı*, 8- Türkoğlu-Maraş, “Kayyum Nasırı”, 25: 109.

hareketinin öncülerinden sayılıyordu.²⁶⁰ Osmanlıca, Farsça ve Arapça' dan edebiyata dair birçok eseri Tatarca'ya tercüme etti. *Kabusname*, *Kırk Vezir*, *Kırk Bakça* ve *Fevakihü'l Cülesa* adlı eserlerinde bu hikâyelere yer verdi.²⁶¹ Nasırı, Tatar halkının Rusça öğrenmesinden yanaydı. Bu nedenle Rusça öğrenmek isteyenler için çeşitli gramer kitapları ve sözlükler hazırladı. Ayrıca Nasırı *Kabusname* adlı eserinde belirttiği üzere Rusya'nın özellikle kuzey bölgelerinde yaşayan Müslümanların bazı vakit namazlarını kılamamaları sebebiyle Rusya'da güneşin hareketleri ve namaz vakitlerine dair araştırmalar ortaya koymuş ve hicri tarihleri miladiye çevirmeyle ilgili bazı çalışmalar yapmıştır.²⁶² Daha çok kendi halinde yaşayan Gaspıralı İsmail ve dönemin diğer aydınlarıyla çok fazla bir araya gelmeyen Nasırı, 2 Ekim 1902'de vefat etti.²⁶³

Bu âlimlerin en önemli özelliği Batı'da görüp takdir ettikleri fikirleri olduğu gibi almak yerine bunları İslam geleneği içinde sindirmek istemeleridir. Genel olarak Batı'daki modern akılla İslam geleneğini birleştirme hevesinde olup Selef döneminin dini anlayışına dönmeyi gaye edinmişlerdir. Onların bu düşüncelerinin temel sebebi Batı'daki ilerlemeci reformları görmüş ve takdir etmiş olmakla birlikte kendi bölgelerinde de aynı fikirleri uygulamakla, geri kalmış toplumlarını ıslah etmektir. Bunu toplumu Batılılaştırmak adına değil, Batı'daki gelişmelerden yararlanarak İslam toplumuna kaybettiği gücü yeniden kazandırmak için yapmışlardır.²⁶⁴ Onlar selef sonrası dönemdeki âlimleri taklitçi ve dar fikirli olarak görmüşlerdir.²⁶⁵ İdil-Ural bölgesi âlimleri bu tarz düşünceleriyle Selefî fikri akımıyla birleşseler de tasavvufa karşı olumlu tavırları ve sufi gelenekle bağlantıları olması nedeniyle Selefî'lerden ayrılmaktadırlar.²⁶⁶

İdil-Ural Ceditçiliğinin bir başka yönü de yeniliklere açık olmalarıdır. Bu onları Vahhabilikten ayırmakta modern düşünceye yaklaştırmaktadır. İdil-Ural bölgesi âlimlerinin reform ve ıslah anlayışı kendine özgü bir akım haline gelmiştir. Batı'daki aydınlanma felsefesinin İslam dünyasına yansması ve "Usul-i Cedit" adlı eğitim hareketinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. İdil-Ural bölgesi Ceditçileri, cedit ve ıslah kavramları çerçevesinde; hem geriye hem ileriye dönük olmak üzere iki yönlü bir yenileşmeyi gerçekleştirme arzusundadırlar.²⁶⁷ İdil-Ural bölgesinin yenileşme hareketleri İslamiyet'in ilk yıllarındaki dini ve fikri düşünceye dönme, onlar gibi bir dini anlayış ve kavrayış geliştirerek ilk yıllardaki özgür

²⁶⁰ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 132.

²⁶¹ Türkoğlu- Maraş, "Kayyum Nasırı", 25: 109.

²⁶² Türkoğlu- Maraş, "Kayyum Nasırı", 25: 109.

²⁶³ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 135.

²⁶⁴ Kanlıdere, "19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları", 418-419.

²⁶⁵ Çelik, *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahrreddin'in Fıkıh Anlayışı*, 43.

²⁶⁶ Artış, *Kazanlı Âlim Kursavi'nin Eş-Şerhu'l Cedit Ale'l Akaidi'n- Neseфіyye Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri*, 45.

²⁶⁷ Artış, *Kazanlı Âlim Kursavi'nin Eş-Şerhu'l Ceid Ale'l Akaidi'n- Neseфіyye Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri*, 44.

alana kavuşma, Kur'an ve Sünnetle amel etmeye dönmek şeklindedir. İslah hareketi âlimlerinin en önemli önceliği dini anlayışta yeniliğe gidilmesi hususuyla birlikte medrese eğitimi sisteminde değişikliğe gidilmesi gereğidir. Zamanla İslahçı ve Ceditçi âlimler aynı düzlemde birleşmiş iki tarafında en önemli konusu eğitim olmuştur.

1.3.3. Usul-i Cedit Okulları ve İsmail Gaspıralı

“Usul-i Cedit” olarak nitelendirdiğimiz “eğitimde yenileşme” hareketi Kırım bölgesinde İsmail Gaspıralı sayesinde oluşmuştur. Usul-i Cedit Hareketi Gaspıralı ile birlikte somut şeklini almış ve bu yenileşme hareketinin öncelikleri maddeler halinde şu şekilde sıralanmıştır:

- 1) Okulun medreseden ayrılması,
- 2) İlkokulun ayrı öğretmenlerinin olması,
- 3) Öğretmenlerin “sadaka” değil aylık alması,
- 4) Okuma yazma öğretimi, usulsüz yolsuz “heceleme” ile değil de yeni “Elifba” kitaplarında gösterilen “usul-ü savtiye” veya “usul-ü meddiye” ile başlayıp kolayca okuma yoluna devam edilmesi,
- 5) Yalnız okumaya değil, aynı zamanda yazı öğretimine de ehemmiyet verilmesi,
- 6) Kız çocukları için de ayrı ilkokullar açılması ve kızlara da yazı yazmanın öğretilmesi,
- 7) Öğretimin bir programa göre yapılması, her yaşa göre ders kitaplarının kullanılmasıdır.²⁶⁸

Usul-i Cedit hareketinin başta gelen en önemli temsilcisi olan İsmail Gaspıralı, ilköğretimin ıslahı ve yeni eğitim sisteminin uygulanması yönünde yaptığı çalışmalarla tanınır. Kırımlı olan Gaspıralı İstanbul'da bulunduğu süreçte Genç Türklerden, Paris'te iken de sosyalist ve liberallerden etkilenmiş, bu şekilde Batı'daki eğitim sistemini tanıma fırsatı bulmuştur.²⁶⁹

İsmail Gaspıralı Rusya'da ve Kırım'da bulunan bütün Türk ve Müslüman zümrelerin başta eğitim olmak üzere birçok konuda geride kaldıklarını, ilerleme için öncelikli olarak ilköğretim eğitiminde yenilik yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Artık Usul-i Kadim tarzı eğitimden Usul-i Cedit modeli eğitime geçilmesi gerektiğini söylüyor, çıkarmakta olduğu Tercüman Gazetesi'nde bu konuda “Dilde, Fikirde ve İşte Birlik” alt başlığıyla yazılar yayınlıyordu. “Ona göre mektepler medreselerden ayrılmalı, ilkokullarda okumanın yanında yazma da öğretilmeli ve coğrafya, matematik, hayat bilgisi gibi dersleri de içine alan bir

²⁶⁸ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi* (1905-1917), 57.

²⁶⁹ Taha Akyol, “Cedidcilik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 7: 211-213.

program uygulanmalıydı. Kızlar için ayrı okullar açılmalı ve eğitimin her seviyesine uygun kitaplar hazırlanmalıydı.”²⁷⁰

Gaspıralı, tüm bu hedef ve ilkeler doğrultusunda 1884’de Bahçesaray’da Usul-i Cedit mektebini açtı ve kendi prensipleri doğrultusunda okulda eğitime devam etti. Bu mektep usulü başta çok ilgi görmese de zamanla yaygınlaşma fırsatı bulmuş tüm Rusya’daki Müslüman milletlerin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Bu okullar aynı zamanda milli kimlik idealini ortaya koyarak çağdaşlaşma düşüncesinin de bir aracı olmuştur.

Gaspıralı’nın başlattığı eğitimde yenilik hareketi başarılı olmuş ve artık 1904 yılı itibariyle Rusya’da 5 bine yakın “Usul-i Cedit” okulu açılmıştır. Bu okullar Rusya’daki Müslüman Türk zenginlerinden destek görüyor ve maddi olanaklar konusunda Usul-i Cedit Okulları’na yardımcı oluyorlardı. Bunlardan Ahmed Bay Hüseyinov Kazan’da, Nimetullah Hacı Batı Sibir’de, Yauşev’ler Troisk’ta, Zahidullah Şafiullah İrkutsk’ta, Gani Bay Hüseyinov Orenburg’ta, Akçurin Simbir’de bu okulların önde gelen destekçileri olmuşlardır.²⁷¹ Kazan Türkleri’nin önde gelen aydınlarından Kelam bilgini, tarihçi ve arkeolog Şehabeddin Mercani tarih araştırmalarıyla, Kadı Rızaeddin Fahreddinoğlu hikâyeleriyle, Hüseyin Feyizhan ve Abdülkayyum Nasiri dil alanındaki çalışmalarıyla, Musa Carullah Bigi de ilahiyat sahasındaki eserleriyle Ceditcilik hareketine önemli katkılarda bulunmuşlardır.²⁷² Bu dönemde Kazan’da bilim, düşünce edebiyat ve sanat alanında yetişen birçok aydın vardır. Bunların içerisinde Abdürreşid İbrahim, Hadi Atlasi (ö.1938), Fatih Kerimi (ö.1937), Abdullah Tukay (ö.1913), Fatih Emirhan (ö.1926), Kerim Tinşur, Hadi Maksudi (ö.1941), Sadri Maksudi (ö.1957) ve Yusuf Akçura’yı sayabiliriz.

Ceditcilik hareketi Müslüman kesimin bir kısmının muhalefetiyle karşılaşmıştı. Onlara göre doğru yolun İslam birliğinden geçmesi gerekirken aksine yenileşme fikriyle birlikte Ruslaşma yönünde adımlar atılmış, bu durum onların kimliklerini kaybetmelerinden korkmalarına neden olmuştur. Yeniliğe açık olmayan bu kimseler Rus hükümetinden de destek istemiştir.²⁷³

1880’li yıllara gelindiğinde toplumsal bir uyanış hareketine dönüşen Tatar Ceditçilik Hareketi, eğitimdeki yenileşme hareketi ve dini düşüncedeki yenilik hareketiyle iyice kaynaşmış ve artık 20. Yüzyılın başlarına gelindiğinde ise ceditçi, usul-i ceditçi, ıslahçı, marifetçi ve terakki yanlısı tabirleri hep aynı hareketin temsilcileri hakkında kullanılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında en çok kullanılan “Ceditçi” veya “Ceditçilik” tabirleri, hem dini

²⁷⁰ Akyol, “Ceditcilik”, 7: 211.

²⁷¹ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi(1905-1917)*-Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*,68-Kemal H. Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019), 467.

²⁷² Akyol, “Ceditcilik”, 7: 211.

²⁷³ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1907)*, 67.

düşüncede hem de eğitimde yenileşmeyi savunanlar için ortak bir isim haline gelmiş ve söz konusu hareket daha çok bu isimle meşhur olmuştur.²⁷⁴

Ceditçi hareketin sekülerleşmesi ise 19. Yüzyılın son çeyreğinde başlar. İsmail Gaspıralı'nın ilk usul-i cedit mektebini açmasıyla başlayan reform hareketiyle birlikte Tatar reformcuları da ceditçiler olarak anılmıştır. Reformcu isimlerden olan Musa Carullah ise kendisini bu tanımlamanın dışında tutmuştur. Ona göre ceditçilik ve kadimcilik ifratla tefrit gibidir. Bu nedenle o, ikisine de karşı çıkmıştır. Kadimciler medreselerin ıslahına şiddetle karşı çıkanlar, ceditçiler ise ona göre medreselerin ıslah edilmesinden yana olmayıp, medreseleri kendi haline bırakarak onların yerine tamamen modern tarzda okullar oluşturulmasını savunan, din dışı bir eğitim isteyen kimselerdi. Ancak Musa Carullah ve diğer ıslahçıların temel hedefi medreselerin ıslahıdır. Onlara göre çözüm İslam geleneği içerisinde aranmalıdır. Her ne kadar aynı görüşleri ve ideali savunuyor olsalar da, İsmail Gaspıralı ve Yusuf Akçura gibi isimlerin reformculuğu ile Rızaeddin b. Fahreddin ve Musa Carullah gibi isimlerin reformculuk anlayışları birbirinden farklı idi.

Rızaeddin b. Fahreddin Toplumların ilerleme veya gerilemesini onların dayandığı “akide”nin sağlam olup olmadığına bağlar. Ona göre, İslam milletlerinin geri kalmasının sebebi, son asırlarda İslam dünyasında din anlayışının özünden sapması, yani akidenin bozulmasıdır.²⁷⁵ Görüşleri Yusuf Akçura ve İsmail Gaspıralı ile örtüşen Rusya Müslümanlarından ünlü tarihçi ve siyasetçi Zeki Velidi Togan (ö.1970) da bu konuda ıslahçı görüşlerin aksini söyler. Ona göre Müslümanların geri kalmasının sebebi İslam akidesinin bozulması değil, maddi medeniyetteki çöküştür. Medeniyet yozlaştığı için dinde sükûta uğrayıp harap olmuştur. O bu durumu şöyle açıklamıştır: “İslam dini ıslah edilse bile, Müslüman memleketleri bu ruh haliyle terakki ve teali edemezler. Nitekim Vehhabiler’in dini ıslah edip memleketi tanzim etme hususundaki emek ve gayretleri hiçbir olumlu sonuç vermemiştir.”²⁷⁶ Togan, bu ıslah çalışmalarını ve İslam hukukunu modernleştirme çabalarını boşa sarf edilen emek olarak görmüştür. İslah ve ceditçilik hareketlerine tarihsel gelişimi açısından baktığımızda zaman içerisinde bu hareket içerisindeki seküler eğilim giderek artmış ve dini ıslah düşüncesinin önemini giderek kaybettiği görülmektedir.²⁷⁷

Mercani ve diğer ıslahçılardan etkilenen aydınlar zaman içerisinde dini reform düşüncesinden çağdaş reform düşüncesine evrilmişlerdir. Zamanın ve siyasi şartların değişmesinin doğal bir sonucu olarak, ıslahçı aydınların düşünceleri gelişmiş farklı çevrelerde

²⁷⁴ İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dini Yenileşme* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002), 46.

²⁷⁵ Kanlıdere, 19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları, 419.

²⁷⁶ Kanlıdere, 19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları, 420.

²⁷⁷ Kanlıdere, 19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları, 420.

de aynısı yaşanmış ve yerinde tekrarlayan dini İslahçılık konusunda aynı şekilde düşünen aydın kimseler ise zaman içerisinde gerici olarak adlandırılmaya başlanmıştır. 1920'lere tekabül eden bu zaman içerisinde değişen dünyayla birlikte, zamanında çok meşhur ve önemli gelişmelere sebep olan bu düşünce tarih sahnesinden çekilmiştir.

Gaspıralı İsmail, 21 Mart 1851 yılında Kırım'da Bahçesaray yakınlarındaki Avcıköy'de doğdu. Babası Kırım'ın sahil kesimindeki Gaspıra köyünde doğan ve çarlık ordusundan emekli bir teğmen olan Mustafa Alioğlu Gasprinskiy, annesi köklü bir mirza ailesinin kızı Fatma Sultan'dır.²⁷⁸ Mahalli bir Müslüman memleketinde başladığı eğitim hayatını Akmesjid Erkek Gimnazyumu'nda sürdürdü. Buradan mezun olduktan sonra önce Voranej'de bir askeri okula daha sonrada Moskova'daki Harp Okuluna girdi. Harp Okulu'nda dönemin Rus fikir hayatını ve aydınlarını yakından tanıma fırsatı buldu. Bu dönemde okuldaki panslavist düşünceler onda bir hayli etki bırakmış olup, Rusya İmparatorluğundaki Türkler'i uyandırma fikri oluşmaya başlamıştı.²⁷⁹ Çarlık Rusya'sındaki askeri eğitim hayatı sona erdikten sonra 1868'de Bahçesaray'a dönen Gaspıralı, Zincirli Medresede Rusça öğretmenliğine başladı. 1872'de Kırım'dan ayrılarak Paris'e geçti. Orada ünlü Rus yazarı Ivan Turgenyev'e asistanlık yaptı. 1874'te Osmanlı zabiti olma hayaliyle İstanbul'a gitti fakat bu hayalini gerçekleştiremeden bir yıl sonra tekrar Kırım'a döndü.²⁸⁰ 1878'de Bahçesaray belediye başkan yardımcısı seçilen Gaspıralı, bir yıl sonra belediye başkanı oldu.²⁸¹ Ve 1884 yılına kadar bu görevini sürdürdü. Birçok ülke gören ve tecrübeler kazanan Gaspıralı, Kırım'daki ve Rusya'daki tüm Müslüman Türkleri uyandırmak ve onların yaşamış olduğu acıları duyurmak amacıyla yayın yoluyla çalışmalar yapmak istedi. Birçok emek vererek en nihayetinde 1883 yılında bütün muhteviyatının Rusçası ile birlikte yayımlanması şartıyla Tatarca bir gazete olan meşhur "Tercüman" gazetesini çıkarmaya başladı. Kırım Tatarlarının ilk Türkçe gazetesi, bütün Rusya Müslümanları arasında da Türkçe yayımlanan üçüncü gazeteydi.²⁸² Tercüman gazetesini ve diğer eserlerini yayımlayabilmek için Arap harflerini kullanabileceği bir de matbaa kuran Gaspıralı, basın ve yayında başta ailesinin de yardımıyla birçok faaliyet gerçekleştirmiştir.

Gaspıralı İsmail Bey, halkının geri kalmışlığının sebebi olarak cahilliği görüyor ve eğitim alanında reform yapılmasının gerekliliğini vurguluyordu. Bu sebeple 1884 yılında Bahçesaray'da ilkokul seviyesinde açtığı okulla eğitim reformunun ilk uygulamasını yapmış

²⁷⁸ Hakan Kırımlı, "Gaspıralı İsmail Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2018),13: 392-395. Nadir Devlet, *İsmail Gaspıralı: Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist*, (İstanbul: Başlık Yayın Grubu,2011), 27.

²⁷⁹ Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, (Ankara: Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988), 15-16.

²⁸⁰ Aykut Acar, "İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği Düşüncesi", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3/1 (Ekim, 2018), 12.

²⁸¹ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 170.

²⁸² Kırımlı, "Gaspıralı İsmail Bey", 13: 392.

oldu. İlk dönemde okulun her türlü görevini üstlenen Gaspıralı, başta çekimser yaklaşan Bahçesaray halkına kendisini benimsetebilmek için kırk günde okuma yazma öğretebileceğini söyledi. Ve bunu gerçekten de Usul-i Savtiye adını verdiği sistemle başardı.²⁸³ Onun bu çalışması ilerde daha da geliştireceği ve tüm Rusya Müslümanları arasında yaygınlık kazanacak Usul-i Cedid hareketinin ilk adımıydı. Gaspıralı, oluşturduğu yeni sistemi Müslüman Türkler arasında tanıtmak ve yaymak için birçok yere ziyaretler yaptı ve Rusya İmparatorluğu altında birçok zorlukla karşılaştı. Bir yandan da yayınlamakta olduğu *Tercüman* gazetesinin de etkisiyle kendisini ve yeni eğitim reformunun propagandasını yapmak daha kolay oldu. Ve henüz 10 yıl geçmeksizin Gaspıralı'yı destekleyen insanlar ortaya çıktı.²⁸⁴ Bunlar arasında aydın görüşlü mollalar, muallimler, esnaf ve en önemlisi zengin tüccarlar vardı. Gaspıralı, onların desteğini almayı başarmıştı. Gaspıralı'ya destek veren zenginlerden birisi de “Akçurular” idi. Zengin tüccarların desteği sayesinde Usul-i Cedid mektepleri kısa sürede yayılma fırsatı buldu. 1914 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 5000 Usul-i Cedid mektebi faaliyet gösteriyordu.²⁸⁵

Gaspıralı, Müslüman Türk kızlarının eğitime de çok önem vermiş ve kızların okula gönderilmesi için çalışmalarda bulunmuştur. Tüm bunlarla beraber Gaspıralı'nın ablası Pembe Hanım Bolatukova ilk Usul-i Cedid kız mektebini Bahçesaray'da 1893 yılında açmıştır.

Bundan sonraki dönemde daha çok siyasi faaliyetlerde bulunan Gaspıralı 28 Ağustos 1905'te Birinci Bütün Rusya Müslümanları kongresine katıldı. Gaspıralı'nın başkan seçildiği bu kongrede her sahada teşkilatlanma kararı alındı. Bu toplantılardan sonra 10 Mayıs 1906'da açılan Devlet Duma'sına Müslümanlar yirmi beş milletvekiliyle katıldı.²⁸⁶ 1905 inkılabını takip eden yıllarda Gaspıralı, ortamın yumuşamasından faydalanarak daha önce üstü kapalı beyan ettiği fikirlerini artık daha açık bir şekilde ifade etmeye başladı. Onun isteği meşru bir zemin üzerinde Rusya'daki Müslüman Türklerin, kendisinin meşhur “dilde, fikirde, işte birlik” sloganıyla birleştirilmesi idi. Eğitimde reform yapılarak modern eğitime geçilmeli aynı zamanda bu imkânlar kız çocuklarına da sağlanmalıydı. Ayrıca ilköğretim kızlar ve erkekler için zorunlu olmalı, öğretim dilinin sadeleştirilerek Osmanlı Türkçesi olması gibi düşüncelere sahipti.²⁸⁷ 1905 yılı sonlarında Bahçesaray'da yayın hayatına giren *Âlem-i Nisvan*, sadece Kırım Tatarlarının değil bütün Rusya Türklerinin tarihlerindeki ilk kadın dergisi oldu ve Gaspıralı'nın sahipliğinde kızı Şefika Gaspıralı'nın idaresinde bir yıl kadar yayımlanabildi.²⁸⁸ Rusya'daki

²⁸³ Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, 60-61- Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 170-171.

²⁸⁴ Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, 122-123.

²⁸⁵ Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, 68-69.

²⁸⁶ Aykut Acar, “İsmail Bey Gaspıralı ve Türk Birliği Düşüncesi”, 15.

²⁸⁷ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan'da Fikir Hareketleri*, 191-192.

²⁸⁸ Kırımlı, “Gaspıralı İsmail Bey”, 13: 394- Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, 43.

Türklerin ilk çocuk dergisi olan *Âlem-i Sıbyan*’ da ilk defa Mart 1906’ da *Tercüman*’ın ilavesi olarak çıkmaya başladı. Nisan 1906’da birinci sayısı çıkmaya başlayan mizah dergisi *Ha Ha Ha* ise ilginç muhtevasına rağmen çok uzun ömürlü olmayıp muhtemelen beş sayı sonrasında kapatıldı.²⁸⁹ 1907 yılı itibariyle Rusya’da oluşan istibdat rejiminin de etkisiyle Gaspıralı faaliyetlerine yurt dışında devam etmeye başladı. Öncelikli olarak Kahire’de bir Dünya Müslümanları Kongresi toplamak arzusundaydı.²⁹⁰ Bu konudaki ilk çalışması *Tercüman* gazetesindeki bir makalesidir. Makalesinde İslam âleminin geri kalmışlığından bahsedip genel olarak Müslüman Milletlerin aynı sorunları yaşadığını ve bu konuların mahalli olarak konuşulmasına rağmen bir araya gelinip tartışılmadığından yakınmıştır. Oldukça geniş yankı uyandıran bu makale, Gaspıralı’nın toplantı için çok çabalamasına rağmen anlaşmazlıklar neticesinde düzenlenemedi.²⁹¹

1908 yılında İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi, Gaspıralı’ya yeni Osmanlı rejiminde artık serbest olan kamuoyunun desteğini alabileceğinin umudunu vermişti. Bu itibarla bir yıla yakın bir zaman Osmanlı basını ve özellikle *Sırat-ı Müstakim* dergisi Gaspıralı’nın bu projesi üzerinde durdu ancak bu proje gerçekleştirilemedi.²⁹² Kongre arzusunu gerçekleştiremeyen Gaspıralı son bir faaliyet olarak reformlarını Türk olmayan Müslüman ülkelere taşımak istegindeydi. 1912 yılında en fazla Müslüman nüfusa sahip ülke olan Hindistan’a Usul-i Cedit adlı eğitim hareketini tanıtmaya karar verdi. Şubat 1912’de Bombay’a gitti ve orada ilk usul-i cedit mektebini açtı. Kırk günde okuma yazma öğretme konusunda orada da başarılı oldu.²⁹³

1908 sonrasında Türkiye’de şekillenmeye başlayan İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük gibi akımlardan genel olarak üçünde de kendisine yer bulabilen Gaspıralı, Türkiye’deki aydın çevreler tarafından tanınmakta ve kendisine çok büyük saygı duyulmaktaydı. Bu dönemde Türkiye’de çeşitli faaliyetlerde bulunabilme fırsatı bulan Gaspıralı’nın birçok gazete ve dergide yazıları yayımlanmıştır. Ayrıca 1908 yılında kurulan Türk Derneği’nin kurucuları arasında yer alıyordu. 1911 yılında kurulan Türk Yurdu Cemiyeti ve onun yayın organı olan *Türk Yurdu* dergisi üzerinde Gaspıralı’nın büyük etkisi oldu. Ancak ittihatçıların Türkçü kanadının teklif ettiği ayan üyeliğini kabul etmedi. Bu yoğun yaşam koşulları sırasında sağlığı gittikçe bozulan Gaspıralı 24 Eylül 1914 yılında Bahçeşaray’da vefat etti.

²⁸⁹ Kırımlı, “Gaspıralı İsmail Bey”, 13: 394.

²⁹⁰ Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, 111-112.

²⁹¹ Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, 46-47.

²⁹² Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, 112.

²⁹³ Kanlıdere, *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*, 171.

1.3.4. Yusuf Akçura Özelinde Ceditçilik ve Ceditçi Simalar ile Bağlantısı

Tüm bu bahsetmiş olduğumuz şahsiyetlerin yanı sıra tezimizin ana konusu olan Yusuf Akçura'nın bu konudaki görüşlerine değineceğiz. Akçura, aslında medreselerin kendi haline terkedilip başboş bırakılmalarından ziyade ıslah edilmesi taraftarı idi. Bu konuda Islahçı Müslüman âlimlerden olan Seyid Ahmet Han, Alimcan Barudi, Muhammed Abduh, Rızaeddin b. Fahreddin âlimlerle fikirleri örtüşüyordu Kafkasya Müslümanları ise başka bir yol üzere gidiyorlardı. Onlar medreseleri ıslah etmek yerine aynı zamanda modern okullar açarak medreseleri kendi kaderleri ile baş başa bırakmışlardı.²⁹⁴

Ayrıca biraz geriye gidecek olursak Akçura, İstanbul'da okuduğu dönemde Rusya'ya yaptığı ziyaretlerinde yenilik (ceditcilik) fikir hareketinin en önemli temsilcilerinden olan Şehabettin Mercani ve Kayyum Nasırı'yi bizzat ziyaret etmiş ve onlardan feyz almıştır. Ve yine Akçura, Kuzey Türklerinin irfan seviyesini, fikri hareketlerini Güney'deki kardeşlerine anlatmak maksadıyla²⁹⁵ Mercani ve Kayyum Nasırı'nin hayat hikâyesini yazmış, Mercani'nin hayat hikâyesini yazdığı makalesini 1897 yılında İstanbul'da *Ma'lumat* dergisinde yayımlatmıştır. Bu makale aynı zamanda onun ilk basılı makalesidir. Akçura, yazmış olduğu makalesinde Mercani' den övgüyle bahsetmiş, Tatar şeyhinin yapıtlarını, eleştirel tutumunu ve ansiklopedik bilgisini anlatmıştır. Akçura'ya göre Mercani hem ilahiyatçı hem düşünür, hem tarihçi hem arkeolog, hem de gökbilimci bir âlimdir.²⁹⁶

Ayrıca Akçura, Ceditçi âlimlerin öncülerinden Alimcan Barudi ile de sık sık görüşmüş ve Rusya'da bulunduğu dönemde Alimcan Barudi'nin kurmuş olduğu Muhammediye Medreselerinde tarih, coğrafya ve Osmanlı-Türk Edebiyatı öğretmenliği yapmıştır. Ayrıca onun hakkında bir biyografik eser kaleme almış ve ondan övgüyle bahsetmiştir. Barudi'nin açmış olduğu medreseler ile eğitime nizam ve usul getirdiğini söylemiştir. Ayrıca dini öğrenmede asli kaynaklara dönmeye vesile olduğunu söyleyerek çalışmalarını takdir etmiştir.²⁹⁷ Rusya'da bulunduğu dönemde Akçura'yı etkileyen şahısların yanında onu en çok etkileyen görüş “İslam'da reformun gerekliliği” konusu idi. İslam'da reform düşüncesi Akçura'nın yazılarında önemli bir yer tutar. *Üç Tarzı Siyaset* isimli eserinde ise; “ İslam dini büyük Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur olabilir” diyerek Türk milletinin çoğunluğunun Müslüman olmakla birlikte bu birliktelik için en önemli unsur olacağını söylemiş fakat İslam dininin bu birleşme için değişmesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁹⁸ Ona göre İslam dini Hristiyanlıkta olduğu

²⁹⁴ Ahmet Kanlıdere, “Yusuf Akçura ve Kuzey Türkleri”, *Sosyoloji Dergisi* 3/13 (Ocak 2019):239.

²⁹⁵ Muratoğlu, *Hatıralarım*, 102-103.

²⁹⁶ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 24.

²⁹⁷ Akçura, *Damolla Alimcan el- Barudi*, 1.

²⁹⁸ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 38-39.

gibi içinde milliyetlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmelidir.²⁹⁹ Bununla beraber Akçura, en azından “Cumhuriyet dönemine kadar” İslam diniyle birlikte bir çözüm önerisi bulunmasını istiyor İslamiyet’in dışarda tutulduğu bütün önerileri reddediyordu. Ayrıca onun en çok etkilendiği kişilerden bir diğeri ise İsmail Gaspıralı idi. Fransız yazar Georgeon’ a göre: “Türklerin birliğini sağlama, ılımlı politika yapma, siyasal alandan daha çok kültürel alanda mücadele etme, kadının toplumdaki önemi konusundaki düşüncelerini İsmail Gaspıralı’ya borçludur”.³⁰⁰

Yusuf Akçura’nın Gaspıralı ile tanışıklığı ise Rusya’ya yaptığı ziyaretlerle başlamıştır. İsmail Gaspıralı, Akçura’nın akrabalarından birisiyle evliydi. Hem akraba bağının olması hem de Akçura’nın Gaspıralı’nın yayınlamış olduğu *Tercüman* gazetesinin sıkı bir takipçisi olması nedeniyle aralarında daha kuvvetli bir bağ oluşmuştu. Ve yine *Tercüman* gazetesinin 25. Kuruluş yıldönümü maksadıyla Paris’te Sadri Maksudi ile birlikte bir broşür hazırlamış ve *Tercüman* gazetesini duyurmaya çalışmıştır. Aynı zamanda Rusya’daki Müslüman Türkler için birlikte mücadele etmiş ve *Türk Yurdu* adlı dergisinde Gaspıralı hakkında yazmış olduğu makalede “Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski”³⁰¹ diyerek ondan övgüyle bahsetmiştir. 1911’den itibaren İstanbul’da yayınlamış olduğu meşhur *Türk Yurdu* adlı dergisinin *Tercüman*’ın küçük kardeşi olduğunu övünerek ilan etmiştir.³⁰²

²⁹⁹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 39.

³⁰⁰ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 26

³⁰¹ Yusuf Akçura, “Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski ” *Türk Yurdu* 1/22(Eylül, 1912), 363.

³⁰² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin kökenleri*, 26.

İKİNCİ BÖLÜM

ARA BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ OLARAK TÜRK-İSLAM SENTEZİ FİKRİ VE YUSUF AKÇURA’NIN GÖRÜŞLERİ

Yusuf Akçura’nın hayatını, eserlerini ve Rusya’daki yenileşme hareketinin öncülerini ayrıca Akçura’nın bu öncü şahsiyetlerle bağını inceledikten sonra Akçura’nın fikir dünyasını aksettiren eğitim, tarih, çağdaşlaşma, Türkçülük ve İslamcılık ve buna bağlı olarak gelişen Türk İslam Sentezi fikri incelenecektir.

2.1. Eğitimle İlgili Görüşleri

Yusuf Akçura, hem İstanbul’daki mekteplerde hem de Fransa’daki yüksek eğitim kurumunda eğitim almış bir öğrenci, aynı zamanda Kırım ve Tatar bölgelerini yakından tanıyan sorumlu bir aydın kişidir. Bununla nedenle Akçura, Osmanlı Devleti’nin eğitim sistemindeki eksiklerini tespit etmeye çalışmış ve bu eksiklerin giderilmesi için çözüm önerileri sunmuştur. Akçura’ya göre Müslüman Türk milletinin içinde bulunduğu sorunların ve Osmanlı Devleti’nin dağılmasının başlıca nedenlerinden bir tanesi eğitim sisteminin bozulmuş olması ve yine Avrupa’da Rönesans’ın ardından yeni okullar açılırken, Osmanlı Devleti’nde eğitim alanında hiç bir değişiklik olmaması ve ezberci eğitime devam edilmesidir.³⁰³

Osmanlı Devleti’nde uygulanan düalist eğitim sisteminin zararlarına vurgu yapan Akçura, farklı felsefelere dayanan kurumlarda eğitim alan kişilerin toplumda ideal ve duygu anarşisine neden olduklarını ve bu durumun ülkenin zararına olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴ Tüm bunlarla birlikte Akçura eğitimde köklü bir değişikliğe gidilmesini savunmuş, modernleşme adımlarının bu yönde atılmasını istemiştir. İsmail Gaspralı’nın başlatmış olduğu Usul-i Cedit hareketinin en önemli destekçilerinden olan Akçura, Tercüman Gazetesinde vd. yayın organlarında yayımlamış olduğu makaleleri ile bu desteğini göstermiştir. Özellikle maddi ve coğrafi sebeplerle eğitime ulaşma imkânı bulamayan çocukların eğitimden faydalanması için projeler geliştirmiş ve maddi olarak destek sağlamıştır. Ayrıca Rusya’da bulunduğu zaman diliminde Alimcan Barudi’nin kurmuş olduğu Muhammediye Medreselerinde dersler vermiştir. Ona göre eğitimin eskilerin tekrarından ibaret olması akla ve bilime dayalı olmayan ezberci sistem “iskolastiklik” İslam ümmetinin gerilemesinin nedeni olmuştur.³⁰⁵

Akçura, İstanbul’da Darulmuallimin’de “skolastik Usul Nedir” adlı bir konferans vermiş (Bu konferans daha sonra 18 Mayıs 1925 tarihinde Son Saat gazetesinde de

³⁰³ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti’nin Dağılma Devri*, (İstanbul: Parola Yayınları, 2018), 18-21.

³⁰⁴ François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006), 95.

³⁰⁵ Yusuf Akçura, “Nur ve zulmet”, *Şura-yı Ümmet*, (1903), 43-47.

yayımlanmıştır). Skolastik eğitimi şu şekilde tarif etmiştir: “Skolastik öğrenme, düşünme, öğretim tarzı sürekli kitaplara, üstatlara, otoritelere dayanmak ve onların buldukları hakikatler dairesinde kuşatılmış ve hapsedilmiş vaziyette kalmaktır.”³⁰⁶ Yine Akçura’nın düşüncesine göre skolastik düşüncenin yerleşmesinin temel nedeni medreselerdi ancak medreselerin sivilleştirilmesinin de bu sorunun tamamen çözümü noktasında etkili olmayacağını söylemiştir. 1925 yılında verdiği bir konferansta bir yıl önce kapatılan medreseler konusunda alkış tutan aydınların yanıldığını söylemiş, ona göre skolastik düşünce medreselerden sivil okullara geçildiği halde varlığını korumuştur. Ayrıca İslami değerleri terk ederek Batının değerlerini benimseyen aydınlar için bile durum aynıydı. Hafız ya da Sadi gibi otoritelerin yerini Durkheim, Auguste Comte ve Büchner almış, ama öğretilere boyun eğme tutumu değişmemiştir.³⁰⁷ Ve yine Akçura’ya göre Osmanlı Devleti en büyük hatasını medreseleri ihmal ederek yapmış, İkinci Mahmut döneminde bile siyasi ve toplumsal birçok yenilik yapılırken medreselere dair ciddi bir yenilik adımı atılmamıştır.³⁰⁸

Akçura, 1913 yılında çıkmış olduğu Suriye ve Filistin gezisinin sonrasında Hicaz’a giderek hac vazifesini yerine getirmiş ve oradan Vakit gazetesine mektuplar yazmıştır. 20 Nisan 1913 yılı tarihli mektubunda Beyrut’ta ziyaret ettiği Amerikan Mektebinden şöyle bahsetmektedir: “Bu mektep öğrencilerinin hafızalarına ölü kelimeler, düsturlar öğretmeye çalışmıyorlar. Burada insan yetiştiriyorlar, burası bir insan fabrikası.”³⁰⁹

Akçura’nın buradaki Amerikan Mektebini tarif edişinden de anlaşılacağı üzere artık okullarda eskinin gerçekliğini yitirmiş sözleri değil yeni bir şeyler söylenmesi gerektiğini vurguladığını anlıyoruz. O, eğitim sisteminin tamamen değişmesi gerektiğini, batının sadece eğitim alanında değil düşünme şekilleriyle her alanda örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır. Akçura’ya göre Kuzey Türkleri Osmanlı milletine nazaran daha fazla gelişme göstermiş, bunun nedeninin ise siyasi ve tarihsel tecrübelerinin sonucu olduğunu söylemiştir. Çarın esiri konumunda olan Rusya Türkleri, bağımsızlık endişesiyle siyasi sahadan uzak tutulmuş, bu sebeple kültürel ve ekonomik olarak zenginleşmeye çalışmışlardır.³¹⁰

Aynı zamanda Kuzey Türkleri Kur’an-ı Kerim’i kendi dillerine tercüme ettiren ilk Türk topluluğudur. Bu sayede dayanışmacı bir toplum haline gelen Kuzey Türkleri, siyasi istikrarsızlık, savaş sorunları ve dinin yanlış ellerde siyasete alet edilmesi nedeniyle geri kalmış Osmanlı toplumuna karşı üstünlük sarf ediyordu diyebiliriz.

³⁰⁶ Yusuf Akçura, “Skolastik Usul Nedir?”, *Tedrisat Mecmuası* 13/66 (Nisan 1925): 62-66.

³⁰⁷ Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, (İstanbul: Çınar Yayınları, 1978), 162-171.

³⁰⁸ Yusuf Akçura, “Medreselerin Islahı”, *Sırat-ı Müstakim Dergisi*, 4/79 (Şubat 1910), 5-8.

³⁰⁹ Yusuf Akçura, *Suriye ve Filistin Mektupları* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016), 25-26.

³¹⁰ Yusuf Akçura, “Mektep Müzesi” *Türk Yurdu* 14/12, 844-848.

Yine Akçura “Emel ve İdeal” adlı makalesinde medreselerdeki muallimlerin emelsiz ve idealsiz kalmalarından yakınmaktadır. Ayrıca muallimler için şunu söylemektedir: “Rüşdi ve idadi mekteplerimizde, muallimin mütenakıs, mütesadım fikirlerini tanzim edecek, hepsinin fevkinde vazih ve parlak bir gaye-i emel gösterip talebeyi ona doğru sevk eyleyecek muayyen ve kati bir ahlak, bir terbiye yoktur. İbtidaiyeden, tali mektebe geçen çocuk dalgalar arasında kalmış, yelkensiz, dümensiz bir tekneye döner, bir tarafa yürüyemez, bir şeye kuvvetle inanamaz, hatta manevi bir şey sevemez bile...”³¹¹ Yine bunların yanında Akçura, “Şark Meselesi” adlı makalesinde bu durumu şöyle izah etmektedir: “Ahval-i memleketin salâhi demek yalnız şeklî idarenin tebeddülü demek değildir; bütün Cemiyet-i Osmaniye’nin inkılabı demektir. Bu ise, itiraf ederiz ki, pek müşkil ve uzun bir iştir.”³¹²

2.2. Akçura’nın Tarih Anlayışı ve Türk Tarih Kurumu Başkanlığına Uzanan Süreç

Yusuf Akçura’nın fikir ve düşünce hayatındaki en önemli unsurlardan biriside tarihçilik yönü olmuştur. Akçura, ilk dönemlerinden itibaren kaleme aldığı eserlerini genellikle tarih ilmi verileri perspektifinden ele almıştır. Yazdığı eserlerde daha çok Türklerin tarihini ön planda tutan Akçura, “milli tarih” anlayışının gelişmesi için çabalamış ve yazmış olduğu eserlerinde bunu vurgulamıştır. Fransız yazar François Georgeon, Akçura’nın tarihçiliğinden şöyle bahsetmiştir: “O ne bir bilgin, ne de bir araştırmacıydı. Ama yerine getirilmesi gereken görevi tanımlamaya, “ulusal” bir tarihin perspektiflerini çözümlemeye çalışıyordu. Yola çıktığı düşünce, tarihin Türklüğün ufuklarına doğru açılması gerekliliği idi. Etnopolitik bir kavram olarak doğan Türklük, içerik, perspektif ve yönelim olarak yeni bir tarihe karşılık gelmeliydi.”³¹³

Akçura’nın tarihçilikle bağlantısı Rusya’da yaşadığı sürede (1905-1906) görev almış olduğu Muhammediye Medreselerinde başladı. Orada tarih ve coğrafya dersi verdiği sırada yazmış olduğu “*Ulum ve Tarih*” adlı eseriyle tarih ilmini tüm yönleriyle ele almıştır. Akçura, bu eserinde ilimleri Matematik, Fen Bilimleri ve Ahlak olarak üçe ayırmış, tarih ilmini ise ahlakiye maddesinin içerisinde incelemiştir.³¹⁴ Akçura, bu eserinde ilmi olarak tarihi şöyle açıklamıştır: “Nev’i beşerin müşterek hareketlerine ve hayat-ı ictima’iye vücuda getiren her türlü hadiseler hâkim kanunları aramaktır.”³¹⁵ Yine Akçura’ya göre alelde tarih beşerle ilgili olan olayları göstermektir. Gerçek tarih ise yalnızca doğru olayları kabul ve nakleden tarihtir.³¹⁶

³¹¹ Yusuf Akçura, “Emel ve İdeal” *Türk Yurdu Dergisi* 2/6 (Haziran 1912): 484-491.

³¹² Yusuf Akçura, “Şark Meselesi”, 122.

³¹³ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 80.

³¹⁴ Yusuf Akçura, *Ulum ve Tarih*, (Kazan: Maarif Kütüphanesi:1906), 19.

³¹⁵ Yusuf Akçura, *Ulum ve Tarih*, 21.

³¹⁶ Yusuf Akçura, *Ulum ve Tarih*, 21.

Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserinde de görüleceği üzere düşüncelere yeterince objektif bakmaya çalışmış, üç düşünce akımı üzerinde tarafsız bir şekilde durmuş, doğru ve yanlış yönlerini aktarmaya çalışmıştır. Akçura'nın bu eserde sergilediği tutum üzerinden de değerlendirecek olursak o tarihi olayların doğru ve net bir şekilde anlaşılmasını istemiştir.

Akçura 27 Ocak 1925 tarihinde *Türk Yurdu* dergisinde yayınlamış olduğu “Tarihi Görüşe Dair” adlı makalesinde Osmanlı tarihçiliğini eleştirmiş, ona göre Osmanlı’da tarihçilik vakanüvislikten ileriye gidememiştir. Peki, Alman ve Slav tarihçileri milliyetlerinin tarihinin üzerinde bu kadar durup inceleme yaparken Türk tarihçileri ne yapıyordu? Akçura “Ulum ve Tarih” adlı eserinde bu konudaki şikâyetini dile getirip Türk tarihçilerinin çalışmalarının pek az olduğunu yalnızca ilk Türk tarihçilerinden Necip Asım Bey’in bu konuda ciddi çalışmalarının olduğunu, onunda sınırlı düzeyde kaldığını yazmıştır.³¹⁷

Tanzimat’tan beri batının eserlerini incelemiş olan tarihçilerin yalnızca çeviri yöntemiyle uğraştıklarını, tarihi usule uygun özgün bir eser ortaya koyamadıklarını söylemiştir. Ona göre tarihin ve tarihçiliğin tarihi öğrenilmedikçe ayrıca olguları toplama, analiz etme, eleştiri yapma ve tarihi yazım usullerini iyice öğrenme ve yine tarihi görüş sistemleri öğrenilmedikçe ülkedeki tarihçilerin vakanüvislikten yahut çevirmenlikten ileriye gidemeyecektir.³¹⁸ Yine bu makalenin devamında Akçura Tanzimat Dönemi’nden itibaren Türk Tarihinin Fransa Tarihinin içinden görülerek ele alındığını söylemiş, Osmanlı tarihçilerinin özgünlüğünü kaybetmesinden yakınmıştır.³¹⁹ Artık mekteplerde okutulan genel tarih kitaplarında bile dünya olgularının, Fransız tarihinin olgularına göre düzenlenmekte olduğunu söylemiştir.³²⁰ Akçura: “Dünya tarihine biz Fransız tarihçilerinin gözlüğüyle bakıyoruz. Dünya tarihini Fransız tarihçilerinin gözüyle görüyoruz: işte bu, hatalı bir görüştür³²¹ diyerek eleştirisini dile getirmiştir.

Akçura için tarih, yalnızca gerçeğin ortaya çıkarılma yöntemi değildi. Tarih aynı zamanda eylemlerini yönlendiren bir kılavuz da olmalıydı. Ulusal hareketlerin temellerinden birinin tarih olduğunu çok erken dönemde anlamıştı. Belki de Rusya yolculuklarında karşılaştığı Şehabettin Mercani sayesinde, onun Volga Bulgarları ve Tatarlarının geçmişi konusunda yaptığı arkeolojik ve tarihsel araştırmalarını incelerken anlamıştı.³²² Fakat tarihin ulusal sorundaki yerini bilinçli bir biçimde kavraması Siyasal Bilgiler Okulu’nda oldu.³²³

³¹⁷ Akçura, *Ulum ve Tarih*, 21.

³¹⁸ Yusuf Akçura, “Tarihi Görüşe Dair”, *Türk Yurdu Dergisi* 1/5 (Şubat 1925): 349.

³¹⁹ Akçura, “Tarihi Görüşe Dair”, 349.

³²⁰ Akçura, “Tarihi Görüşe Dair”, 350.

³²¹ Akçura, “Tarihi Görüşe Dair”, 351.

³²² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 79.

³²³ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 79.

Akçura gerek Paris’te olduğu dönemde milliyetçi hocaların Türk tarihinden bahsetmeleri sayesinde gerekse okumuş olduğu Alman ve Slav milliyetçiliği tarihinde, geçmişin ve ulusal geleneklerin öğrenilip bilinmesinde tarihsel araştırmaların ne kadar önemli olduğunu gördü.³²⁴

Yeni Türk Devletinin Öncüleri adlı eserinde Akçura Türk Tarihçiliğinin öncü isimlerinden Necip Asım Bey, Bursalı Tahir Bey, Veled Çelebi vb. isimlerin Türkçü tarihçilik anlayışından bahsetmiş, Necip Asım Bey’in Türkçülüğe hizmetlerinin bilhassa lisan ve tarih alanlarında olduğunu, Türklerin dil ilmi ve tarih sahasında Avrupa usulleriyle çalışmakta olduklarını Avrupa’ya tanıttığını söylemiştir³²⁵. Yine Osmanlılar hatta belki bütün Türkler içerisinde ilk “Bütün Türk Tarihi Yazarı” olmak şerefi Necip Asım Bey’indir” demiştir.³²⁶

Akçura milli bir kimlik oluşturulması gerektiğini her fırsatta vurgulamış, bunun içinde milli tarih ve milli bir dile ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Akçura’nın milli tarih oluşturulması için eski Türk büyüklerini ön plana çıkardığını biliyoruz. Bunun en önemli örneği “Cengiz Han’ı” bir kahraman Türk büyüğü olarak tanıtmaya ve hakkındaki yanlış algıyı silme çabasıdır.³²⁷ Akçura’nın Cengiz Han’ı tanıtmaya amaçlarından en önemlisinin onun “Bütün Türklük” fikriyle Osmanlı tarihinin yerine Türk tarihini getirmek istemesi diyebiliriz³²⁸. Akçura, Cengiz Han’ı “Bütün Türklük” fikrini meşrulaştıran tarihi figür olarak resmeder. Ancak Meşrutiyet’ten önceki yazılarında Akçura, Müverrih Leon Cahun’un Cengiz Han hakkındaki fikirlerine daha temkinli yaklaşırken, onun hakkında “Osmanlı Saltanatı ve Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe” adlı Paris’te Siyasal Bilgiler okulunda hazırlamış olduğu bitirme tezinde “eğer Leon Cahun’un iddiası sahih ise pek eski Türkler arasında bile “Milli Fikir” hayli münteşir idi. Demiştir hatta Cengiz Han zamanında onun teşvikiyle Türkler vatanperver oldular. O zamanda Türklerin büyük Türklük fikri vardır” diye yazmıştır.³²⁹ Akçura burada “eğer sahih” ise ibaresi ile şerh düşme ihtiyacı duymuştur. Yine çalışmasının devamında da Cahun’un iddialarına şüpheyle yaklaştığını belirtmiştir. Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde Türkçülüğün henüz yeni doğmuş bir çocuk olduğunu ve takipçisinin çok fazla olmadığını belirterek,³³⁰ ırka dayanan siyasi bir millet oluşturma fikrinin henüz turfanda olduğunu, Leon Cahun’un Cengiz Han için bütün Türkleri birleştirmek gibi yüce bir maksatla Asya’yı baştanbaşa fethettiğini yazıyor olsa

³²⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 79-80.

³²⁵ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020)103.

³²⁶ Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, 105.

³²⁷ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 82-83.

³²⁸ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 84.

³²⁹ Yusuf Akçura, *Osmanlı Saltanatı ve Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe*, (Bitirme Tezi, Ecole Libre des Sciences Politiques, 1903).

³³⁰ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 38.

da, bu iddianın tarihçe tamamen ispat edildiği hakkında bir şey diyemem”³³¹ diyerek güvensizliğini dile getirmiştir.

Akçura’nın Cengiz Han’ı ön plana çıkarma nedenlerinden bir tanesi de muhtemeldir ki onun Türk-Tatar-Moğol birlikteliğini sağlamak istemesidir. Ona göre Cengiz Han Moğol değil Türk’tür. Yine Şimal Türklerinin de Tatar değil Türk olduğunu belirterek Tatar-Moğol ayırımından ziyade hepsinin Türk olduğunu belirterek birlik düşüncesi oluşturmaya çalışmıştır.³³² Meşrutiyet Döneminde temkinli yaklaştığı Müverrih Leon Cahun’un ve Muallim Barthold’un Cengiz Han hakkındaki sözlerini daha sonrasında delil alarak Cengiz Han hakkında Türk Derneğinde bir konferans vermiş ve bu konferansta Müslüman Türklere eziyet etmiş Napolyon’a ve Rusya Müslümanlarına galebeleri ile kazanmış Katerina’ya hiç çekinmeden “büyük” denildiğini ancak Cengiz Han ve Timur’dan tahkir ifadesi olmadan bahsedemediklerini söyleyerek Osmanlı tarihçilerini eleştirmiştir.³³³ Ona göre bunun nedeni Türk büyüklerinin gerçekten öyle olması değil onları başkalarının gözünden görmemizdir. Akçura’nın tarihçilik anlayışından bahsettikten sonra onun tarihi konuları içeren eserleri bir hayli çoktur. *Ulum ve Tarih* adlı eserinden başlayarak Akçura’nın yazdığı eserlerin çoğunluğu tarihi içeriklidir. Bunlardan en önemlileri: *Ulum ve Tarih*, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, *Türkçülüğün Tarihi*, *Türkçülük*, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, *Tarih-i Siyasi Ders Notları*, *Şark Meselesine Dair* isimli eserini, ayrıca *Muasır Avrupa’da Siyasi ve İctimai Fikirler* ve *Fikri Cereyanlar* vb. eserlerini sayabiliriz.

Akçura Jön Türk devriminin hemen sonrasında İstanbul’a döndükten sonra Mülkiye ve Erkan-ı Harbiye’de ve çeşitli yüksekokullarda tarih öğretmenliği yapmıştır. Ayrıca İstanbul Darülfünununda siyasal tarih dersleri vermekteydi. Kurtuluş Savaşı’nın bitmesinin ardından Ankara’da Serbest Halk Dersleri vermeye başladı. 1924’ten itibaren de Ankara Hukuk Mektebi’nde çağdaş tarih dersleri okuttu. Son olarak da çağdaş tarih kürsüsü başkanı olarak İstanbul Üniversitesi’ne profesör oldu. Bütün bu akademik çalışmalarının ve “Milli Tarih” düşüncesinin de yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti tarafından desteklenmesiyle Akçura, 1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından yeni araştırmalar ve incelemeler yapılması için kurulan “Türk Tarih Kurumu’nun” başkanı seçilmiştir.³³⁴

³³¹ Akçura, *Üç Tarz- Siyaset*, 22.

³³² Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 119-120.

³³³ Yusuf Akçura, *Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold’a göre Cengiz Han*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 34-35.

³³⁴ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 73.

2.3. Çağdaşlaşma Düşüncesi

1839 yılında Osmanlı Devleti'nde çağdaşlaşma çalışmalarının ilk resmi adımı olan, Tanzimat Fermanı'nın (3 Kasım 1839) ilan edilmesiyle birlikte yeni bir süreç şekillenmiştir. Evrensel insan haklarının Padişah tarafından tanınması ve Avrupa'ya yakın olmak adına atılan bu adımlar sonucunda batılılaşma hareketi başlamıştır. Niyazi Berkes' e göre Tanzimat Fermanı devlet-din ikiliğini yaratmıştı.³³⁵ Bir tarafta şeriatçılar diğer tarafta ise anayasallaşma yanlıları vardı. Erol Güngör ise bu konuda Tanzimatçıların mecburi bir yeniliğe gittiğini söylemiştir. “Bunun sebebi Batı'nın bir medeniyet olarak ilimde, teknolojiye, siyasi ve idari organizasyon tekniğinde yaptığı dayanılmaz tazyiktir. Tanzimat adamı bütün bunlar karşısında ezilmiş, ülkesini kurtarabilmek için onları benimsemek ve onların sahipleriyle bir arada olmaktan başka çare görememiştir.”³³⁶ Akçura ise bu dönemin yalnızca taklitten ibaret olduğunu söyleyerek çokça eleştirmiştir.

Türk Yurdu adlı dergisinde yazmış olduğu “Tanzimatçılık Aleyhine” başlıklı yazısında; Tanzimat'ı uygulayayım derken gerçek hayatı gözden kaçırdıklarını ve Avrupa'yı taklit etmek ile Avrupa'da hazırlanmış ve uygulanmakta olan kanunları olduğu gibi almakla onların sağladığı yararı aynı şekilde sağlayacaklarını zannettiklerini söylemiştir. Tarihlerini, geleneklerini, devlet düzenlerini ve kendi milletlerinin özelliklerini hesaba katmadan böyle bir yeniliğe kalkışmalarının sonucunda da bu adımın başarısız olduğunu söylemiştir.³³⁷ Akçura için çağdaşlaşma düşüncesi çok önemlidir ve de hayatidir. Ona göre çağdaşlaşma düşüncesi bir bütündür ve yenilikler bölünerek alınmamalıdır. Osmanlı aydınlarının sadece ilim ve teknik alalım önerilerine karşı çıkmış başta eğitim konusu olmak üzere her alanda değişimin şart olduğunu savunmuştur. Akçura'ya göre Batıdan yenilik almak için batılı gibi düşünüp batılı gibi yaşamak gerekiyordu. Batı taklitçiliğinden ziyade batılı olmak gerekiyordu. Çünkü tarihin ve zamanın gerektirdiği buydu. Onlar her konuda doğuya göre üstünlük sağlamışlardı. Müslüman Türklerde özünü kaybetmeden, özüne uygun bir şekilde batılı olmayı kavrayabilmeliydi. Bunun için en öncelikli şart medreselerin düzenlenmesiydi. Bu konuda *Türk Yurdu* adlı dergisinde batıdaki gelişmeleri takip edebilmek ve yazılan eserleri okuyabilmek için tercüme faaliyetleri için özel bir sayfa bile açmıştır.³³⁸

Niyazi Berkes'e göre Akçura: “reform sorununun yalnız yönetim biçimini değiştirmek değil, bütün toplumu kapsayacak bir devrim sorunu olduğunu tek gören kişi olmuştur.”³³⁹

³³⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 341.

³³⁶ Erol Güngör, *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*, (İstanbul: Yer-su Yayınları, 2019), 17.

³³⁷ Yusuf Akçura, “Tanzimatçılık Aleyhine”, *Türk Yurdu Dergisi* 3/34 (Mart 1913): 349.

³³⁸ Hüseyin Tuncer, *Türk Yurdu (1911-1931) Üzerine Bir İnceleme*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990).

³³⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 400.

Akçura'nın fikirlerini tartışırken onu diğer aydınlardan ayıran yönü, hem Rusya'daki siyasi durumu görmüş olması hem de Osmanlı Devleti'ndeki siyasi olayları yakından takip etmesi, ayrıca kuzey ve güney Türklerini tanımış olmasıyla birlikte bu iki toplum arasında analiz yapma fırsatı bulmuş olmasıdır. Ve yine Akçura'nın düşünce biçiminin son derece pragmatist ve realist olduğunu biliyoruz. Tüm bunlarla birlikte Akçura diğer aydınlara göre daha sağlam bir yol üzerinde yürümüş, fikirlerinde zamanla temelden bir sapma olmamış ve düşünceleriyle geleceğe ışık tutmuştur. Akçura, demokratik bir toplumun gereği olarak devletinde demokratik olması gerektiğini savunmuş son derece halkçı bir tutum sergilemiştir. Ona göre saltanat ve hilafet kaldırılmalı halk hâkimiyetine dayanan bir devlet yapısı oluşturulmalıydı. Ona göre hilafet artık eski etkisini yitirmiş, şer güçlerinin elinde bir koz olarak kullanılmaya başlamıştı.³⁴⁰ İslam Düşünce Tarihi alanında birçok eseri bulunan yazar ve mütefekkir Mehmet Ali Ayni'ye göre ise “bu dönemde ulus devlet olma yolunda olan Türkiye'nin halife ve halifelik kurumunu barındırması anlamsızdır”.³⁴¹ Ayrıca saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyetin ilan edilmesi gibi reformlar çağdaşlaşma düşüncesi adına önemli adımlar olarak görülmüştür.

Çağdaşlaşma düşüncesini derinden savunan Akçura için kadın hakları konusu da önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre toplumsal çağdaşlaşmanın gerçekleşmesi için öncelikli olarak kadının özgürleşmesi gerekmektedir. Akçura'nın bu fikrinde Rusya Müslüman Ceditçilerinden İsmail Gaspıralı'dan etkilendiği aşikârdır. Gaspıralı, kadın erkek her ferdin eğitim almasının şart olduğunu savunmuş ayrıca Rusya'da kız mektepleri açılmasına destek olmuştur. Onlara göre toplumun geri kalmışlığının nedeni kadınların acınacak durumda olmasıydı. Toplumsal hayattan uzaklık, cehalet vb.³⁴² gibi durumlar kadınları alt sınıf yapmıştı. Akçura, İslamiyet'ten önce kadının toplumdaki yerinin daha ileri olduğunu hatta Anadolu'daki Yörüklerin hala böyle olduğunu söylemiştir.³⁴³

2.4. Akçura'nın Türkçülük İdeali

Yusuf Akçura'nın bütün fikirlerinin dayandığı temel nokta aslında Türkçülük fikriydi. Akçura'nın ele almış olduğu “İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük” fikirleri ile birlikte Türkçülük fikrini ilk kez ortaya koyan ve tartışan kişi olması nedeniyle “Pantürkizm'in Babası” olarak adlandırılmıştır.³⁴⁴ Aynı zamanda *Üç Tarz-ı Siyaset* isimli eseri Türk Milliyetçiliğinin

³⁴⁰ TBMM Gizli Celse Zabıtları, (8 Kânunuevvel 1339), 1923.

³⁴¹ Mehmet Sever, “Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Düşünce Tarihçiliğinde İtikadi ve Siyasi İslam Mezhepleri: Mehmet Ali Ayni'nin Görüşleri ve Değerlendirilmesi” *e-makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13/1 (Bahar, 2020), 139.

³⁴² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 105.

³⁴³ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 105.

³⁴⁴ Yüce, “Akçura, Yusuf”, 2: 228.

manifestosu olarak nitelendirilmiştir.³⁴⁵ Akçura'nın kendi deyimiyle “biraz şuurlu Türkçülüğü” Harbiye sıralarında başlamıştı. Bu dönemde yayınlanmakta olan *Tercüman* gazetesi başta olmak üzere dönemin meşhur Türkçüleri Necip Asım, Veled Çelebi ve Bursalı Mehmet Tahir Beylerin risale ve makaleleri yayınlanmakta idi.³⁴⁶ Akçura'nın bu yayınlardan etkilendiği muhakkaktı. Harbiye’de okurken Akçura tatil dönemlerinde Rusya’ya gitmiş orada Şimal Türkleriyle tanışmış ayrıca Uygurcayı bilen amcası İbrahim Bey’in zengin kütüphanesinden yararlanmıştı. Yine Rusya ziyaretlerinde Bahçesaray’da yaşayan ve eniştesi olan İsmail Gaspıralı’ya da uğruyor ondan da feyz alıyordu. Yine bu dönemde Müslüman Türk Ceditçilerinden olan Kayyum Nasiri ve Şehabettin Mercani ile tanışmıştı.³⁴⁷

Akçura, milliyetçilik fikrinin doğduğu Paris yıllarında ise çoğunlukla milliyetçi hocalardan ders almış, Doktor Şerafettin Mağmumi ile yapmış olduğu sohbetler sonucunda zaten zihninde gelişmekte olan Türkçülük fikri iyice olgunlaşmaya başlamıştı.³⁴⁸ Akçura için Paris’te okuduğu dönemde milliyetçi hocaların etkisinde kalmasıyla ayrıca kuzey ve güney Türklerini de görmüş ve analiz etmiş bir genç olarak artık siyasi sahada Türkçülüğü düşünmeye başlamıştı diyebiliriz. Yine Akçura'nın Türkçülüğü konusunda dikkat çeken bir diğer husus da o dönemde gerek “*Şurayı Ümmet*” gazetesinde gerek “*Meşveret*” gazetesinde yayımlamış olduğu makalelerinde henüz milliyetçilik konularına girmemiş olmasına rağmen Osmanlı Devleti halkından bahsederken “Millet-i Osmaniye” tabirini kullanmamış onun yerine “Osmanlı ülkesinde oturan muhtelif akvam”, “Heyet-i Osmaniye” gibi ifadeleri kullanmıştır.³⁴⁹

Paris’teki eğitimini tamamlayıp Rusya’ya geçtikten sonra Akçura, orada meşhur “Türkçülüğün Manifestosu” olarak adlandırılan *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eserinde o dönemde gündemde olan Osmanlıcılık ve İslamcılık ve henüz yeni yeni kendinden söz ettirmekte olan Türkçülük akımlarını ele almış ve Osmanlı Devleti için hangi düşünce akımının daha tesirli olabileceğini gerekçeleri ile tartışmıştır. Akçura’ya göre Osmanlıcılık akımı geniş bir kitleye hitap ediyor gibi dursa da artık önemini yitirmiş ve bu ideal yerini artık İslamcılık düşüncesine bırakmıştır.

Akçura’ya göre İslamcılık düşüncesi, Osmanlıcılık düşünce akımının çökmesiyle ortaya çıkmıştır. Ve mensupları Osmanlıcılık düşüncesinin taraftarlarıdır. İslamcılık düşünce akımı ise halkı Müslim ve gayrı Müslim diye ikiye ayırmasına rağmen İslam Coğrafyasına hitap eden güçlü bir akımdı. Ve son olarak Türkçülük akımının ise çok daha yeni olduğunu şu sözlerle

³⁴⁵ Temir, *Yusuf Akçura*, 33.

³⁴⁶ Muratoğlu, *Hatıralarım*, 101.

³⁴⁷ Yusuf Akçura, *Türkçülük*, (İstanbul: Dorlion Yayınları, 2021), 135.

³⁴⁸ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, 182.

³⁴⁹ Yusuf Akçura, “Türk Yılı”, (İstanbul: Yeni Matbaa, 1928), 101-125.

ifade etmiştir: “Türklük fikirleri, Türk edebiyatı, Türkleri birleştirmek hayali henüz yeni doğmuş çocuktur”³⁵⁰. İslamcılık düşüncesindeki o gücün Türklük fikrinde olmadığını, Müslüman Türklerin bu bilince henüz ulaşamadığını söylemiş ve Müslüman Türklerin mazilerini unutmalarından yakınmıştır.³⁵¹ Tüm bunların yanında Türkçülük akımının yayılmasında en önemli katkı İslamcılık akımından olabilirdi. Çünkü birleşmesi muhtemel olan Türklerin büyük bir çoğunluğu Müslümandı. Bu da İslam dininin büyük Türk Milletinin birleşmesinde en önemli unsur olacağını göstermekteydi. Akçura’ya göre zamanın değişmesiyle birlikte İslam dini de tıpkı Hristiyanlıkta olduğu gibi milletleri içine alacak şekilde dönüşmeliydi. Bu dönemde Akçura, İslamcılığı araçsallaştırmaya başlamıştır. Yine Akçura’ya göre İslam dini Türk milliyetçiliğini kabullenmekle kalmamalı ona hizmet etmeliydi.³⁵² Akçura makalesinin sonunda çözüm arayışında tesirli olabilecek en iyi düşünce akımı hakkında karar vermemiş, İslamcılık ve Türkçülük düşünce akımlarının Osmanlı devletinin kurtuluşu için eşit sayılabilecek fayda ve zararlara sahip olduklarını, uygulama konusunda da zorluk kolaylık derecelerinin hemen hemen aynı seviyede olduğunu belirtmiştir.³⁵³

Akçura’nın milliyetçilik ideali ırkçılık kıvamında değildir. Akçura millet tanımının her ülkeye göre değiştiğini vurgulayarak tanımının şöyle olabileceğini söylemiştir: “millet; ırk ve dilin esasen birliğinden dolayı sosyal vicdanında birlik ve beraberlik meydana gelmiş insan topluluğudur.”³⁵⁴ Bu tanımdan hareketle Akçura’ya göre iki çeşit Türkçülük cereyanı oluşmuştu. Bunlar: demokratik Türkçülük ve emperyalist Türkçülüktür. Demokratik Türkçülük, “milliyet esasını, her millet için bir hak olarak görüyor ve Türkler için talep ettiği bu hakkı, diğer milletlere de aynı derecede hak olarak tanıyordu.”³⁵⁵ Emperyalist Türkçüler ise: “daha çok Avrupa nasyonalistlerine benziyorlardı. Sadece hakka değil, sırf kendi kuvvetlerini arttıran milliyetçiliğe taraftar idiler. Akçura kendi milliyetçiliğinin ise emperyalist değil demokratik olduğunu vurgulamış, ona göre her milletin kendi bağımsızlığını kazanması gerektiğini söylemiştir. Hatta çıkarmış olduğu *Türk Yurdu* adlı dergisinde Arapların bağımsızlığı konusunda birkaç defa beyan ve izahlarda bulunmuş ve bir Osmanlı yazarı tarafından “milliyetperver” değil “millel-perverdir” şeklinde eleştiri almıştır.”³⁵⁶

³⁵⁰ Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, 38.

³⁵¹ Akçura, *Üç Tarzı Siyaset*, 38.

³⁵² Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 39.

³⁵³ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 41.

³⁵⁴ Akçura, *Türkçülüğün Tarihi*, 16-17.

³⁵⁵ Akçura, “Cihan harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz”, 7-20.

³⁵⁶ Akçura, “Cihan harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz”, 7-20.

Türkçülük hareketinin bir sonucu olarak Pantürkizm’le eş anlamlı, bütün Türklerin birleşmesi şeklinde Türk siyasi literatürüne giren Turancılık³⁵⁷ düşüncesine Akçura’nın yakın olmadığı gibi Jön Türkler adlı siyasi oluşuma da dâhil olmadığı bilinmektedir. 16 Eylül 1919’da İstanbul Türk Ocağında yapmış olduğu konuşmasında Türklerin taarruzi ve emperyalist milliyetçiliğinin hatalı olduğunu kendisinin ise daima demokratik Türkçülüğü savunduğunu söylemiştir. Ayrıca demokratik Türkçülüğün bir hak olduğunu ve her Türkün bu düşüneyi savunması gerektiğini söylemiştir.³⁵⁸

Yusuf Akçura’nın Türkçülüğü duygusal olmasından ziyade pragmatisttir. Akçura olaylara tarihi ve mantıki çerçevede bakarak *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde faydasına göre üç düşünce akımını tartıştığı gibi Türkçülük düşüncesini savunması da bu yüzdendir. Ona göre artık devir milletlerin devridir ve dinlerde, doğal olarak “İslam dini” de milletin içinde var olarak bu oluşuma güç katmak mecburiyetindedir. Bu bağlamda İslamcılık düşüncesi Türkçülük düşüncesinin toplumsal zeminini güçlendiren, Türk topluluklarını aynı ideal etrafında toplayabilecek bir araçtır.

2.5. Türk-İslam Sentezi Fikri

Öncelikli olarak “sentez” kavramını ele alacak olursak Fransızca “bir araya getirme, bağdaştırma” anlamındaki “synthese” kelimesinden dilimize geçmiş olup, TDK’ye göre “Yalından karmaşık olana, külliden cüziye, zorunludan olasıya, ilkedden onun uygulanmasına, genel yasadan bireysel duruma, nedenden etkiye, öncülden varılan sonuca giden düşünme biçimi, bireşim” anlamına gelir. Sentez kavramı anlamı itibariyle çok geniş olmakla birlikte birçok alandaki düşünce akımları için vazgeçilmez, hayati bir kavram olarak kullanılagelmıştır. Tezimizin ana başlığı olması sebebiyle öncelikli olarak “Türk-İslam Sentezi” fikrinden, sonrasında ise Yusuf Akçura’nın bu akıma ilişkin düşüncelerini ve yaşamış olduğu dönemi irdeleyeceğiz.

Türk-İslam Sentezi fikri, Müslüman Türkçülere göre Türklerin İslam’la tanıştığı zamana dayanan bir olgudur. Onlara göre bu fikir sonradan değil Türklerin İslamiyet’le tanışmasıyla birlikte oluşmuş, Türklerin eski inancı olan Gök Tanrı inancıyla İslamiyet arasında şaşılacak derecede benzerlik olmasıyla birlikte özdeşlik kurulabilmiş ve bu sayede Türkler ile İslamiyet arasında bölünemez bir bağ oluşmuştur.

Türk İslam Sentezi fikrinin ideologlarından olan tarihçi, Türkolog İbrahim Kafesoğlu “Türk İslam Sentezi” adlı kitabında bu durumu şöyle açıklamaktadır: “İşte özdeşleşme

³⁵⁷ Yusuf Sarımay, “Turan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 407.

³⁵⁸ Akçura, “Cihan harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz”, 7-20.

vasfındaki bu belirtiler ki, İslamiyet’i iyice tanıyan Türklerin artık kütleler halinde Müslüman olmaları neticesinde sosyal ve manevi hayatın bütün cephelerinde Türk-İslam kültür terkihi (sentezi) gerçekleşmiştir.”³⁵⁹

Türk-İslam Sentezi fikri Halil İncalcık’a göre 19. Yüzyıl ortalarında Namık Kemal ve Ziya Paşa kuşağına kadar gider. Yeni Osmanlıların “Batı’nın ilim ve teknolojisini almalı fakat İslam dini ve ondan kaynaklanan örf ve adetlerimizi titizlikle korumalıyız” düşüncesinin bir Türk-İslam Sentezi fikrinin sonucu oluştuğunu belirtmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en önemli teorisyenlerinden olan Ziya Gökalp’e göre ise Osmanlı toplumu için Türklük, İslamlık ve Çağdaşlık sentezi kabul edilmelidir.³⁶⁰

Tarihçi Etienne Copeaux’a göre ise Türk-İslam Sentezi, batı karşıtı bir fikir olarak İslam’ın ideolojileştirilmesinin bir biçimidir. Fakat sadece İslami kaynaklardan beslenmek yerine, Türk-İslam sentezinin ürünü olarak görülen Türk milli kültürünün etrafında şekillenmiştir. Türk-İslam Sentezcilerine göre İlk Müslüman Türk Devletleri ile oluşma ve olgunlaşma sürecini tamamlamış olan Türk-İslam Sentezi, Selçuklular ve Osmanlı dönemlerinde Türk ve İslam kimliklerinin birbiriyle tam anlamıyla birleşerek tek kimlik olmasıyla, neredeyse bir tez haline gelmiştir.³⁶¹ Türk-İslam Sentezi fikrinin kavram olarak kullanılmaya başlaması yaklaşık yarım asırlık bir dönem kapsamaktadır. Bu son yarım asır Türkiye’nin çalkantılı dönemine denk gelmektedir.

Sosyalist anlayışın hâkim ve revaçta olduğu 1960’lı yılların başında bu ideolojik akıma karşı Türk-İslam birliği fikri ortaya atıldı. Bu fikir o dönem daha çok İslamcılar ile Milliyetçiler arasında öne çıktı. Sosyalist ve Marksist görüşleri benimsemeyen dönemin Üniversite hocaları ve aydın kimlikli kişileri ile dönemin genç nesli bu akımların karşısında birleşerek bu çatıyı oluşturmuşlardır. Bu düşünce sisteminin takipçileri arasında döneme damgasını vurmuş birçok aydın kimse vardır. Bunlar arasında: Nurettin Topçu, Ali Fuat Başgil, Mümtaz Turhan, Nihat Sami Banarlı, İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin gibi çoğu üniversiteye mensup hocalar bulunur. Tarihçiler arasında ise Osman Turan, Mehmet A. Köymen gibi isimleri sayabiliriz. İncalcık’a göre sentezciler, “Türk-İslam Sentezini, devlet için bir kültür planlaması, devleti yıkıcı akımlara karşı koruyacak milli bir savunma aracı olarak düşünmektedirler.”³⁶²

1970 yılında kurulan Aydınlar Ocağı teşkilatının da temel felsefesi Türk-İslam Sentezi fikri. 1960’lı yıllarda örgütlenmeye başlayan bu teşkilat içerisinde farklı görüşlere sahip

³⁵⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk İslam Sentezi*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014), 157.

³⁶⁰ Halil İncalcık, *Türklük Müslümanlık Ve Osmanlı Mirası*, (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2014), 189.

³⁶¹ Ahmet Selim Kadioğlu, “Türk-İslam Sentezinin Oluşum ve Gelişim Süreci”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/27 (Temmuz 2022), 819-820.

³⁶² Halil İncalcık, *Türklük Müslümanlık Ve Osmanlı Mirası*, 189-90.

olmakla birlikte, Türk-İslam Sentezi düşüncesi çerçevesinde birleşebilecek olan bir grup aydın zümre vardır. Bunlar Aydınlar Ocağı çatısı altında toplanmışlardır. Bu aydınlar içerisinde Nihal Atsız, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Topçu, Hasan Basri Çantay, Arif Nihat Asya, Ali Fuat Başgil, Prof. Dr. Mümtaz Turhan, Prof. Dr. Osman Turan, Tarık Buğra vs. isimleri sayabiliriz³⁶³.

Bu aydınların ortak özelliği ne milliyetçilik davasından ne de İslam dininden taviz vermek istememeleri diyebiliriz. Necip Fazıl ve Nurettin Topçu'nun İslam dini hassasiyetiyle Nihal Atsız'ın milliyetçilik hassasiyetini ortak çatı altında birleştirecek olan tek düşünce memleket meselesi olsa gerektir. Ocak, milliyetçilerin ve dincilerin görüşlerini, Türk insanının ve Türk ulusunun kişiliğinin ve hatta varlığının kaynağı olan Türk-İslam sentezi Fikri çevresinde birleşmelerini sağlar. Ocak, gergin siyasi atmosferde olaylara ve sorunlara soğukkanlılıkla bakmayı ve uzun vadeli çözümler bulmayı hedeflemektedir.³⁶⁴

Aydınlar Ocağının asıl etkili olduğu dönemin 12 Eylül 1980 darbesiyle başlayan yıllar olduğu aşikârdır. Bu dönemde hükümet, düzenlediği politikalarıyla bu düşünce sistemine destek olmuş ve önünü açmıştır. Bunun nedeni hükümetin, yeniden inşa edilecek olan sosyal, ekonomik ve siyasal alandaki gelişmeleri Türk-İslam Sentezi düşüncesine göre belirlemek istemesidir. Her düzey okulda din eğitimi zorunlu tutarak ve “İmam-Hatip okullarının” gelişimini tamamen özgür bırakarak dinin toplumdaki yerini resmileştiren yeni iktidar tarafından çalışmaları onaylanmıştır.³⁶⁵ Bu sebeple konu Aydınlar Ocağı ile Darbe yapan hükümet arasında dönüp dolaşırken asıl konu olan Türk-İslam Sentezi fikri ne yazık ki geri planda kalmıştır.³⁶⁶

Ayrıca Türk-İslam Sentezcilerine göre sentez veya sentezci kelimeleri yerine “ülkü” kelimesini kullanmak daha doğrudur. Türk-İslam Sentezcilerinin bir kısmı kendisini Türk-İslam sentezcisi olarak değil “Türk-İslam Ülküsü” ifadesiyle tanımlamıştır. Nitekim bu konuda kabule değer açıklama Türk-İslam Sentezi düşüncesinin en önemli temsilcilerinden olan pedagog ve yazar Türk Milliyetçisi Seyyid Ahmet Arvasi'den (ö.1988) gelmiştir. Arvasi'ye göre “sentez, tez ile antitez arasında söz konusu olacağına göre, yıllardan beri kullandığımız “Türk-İslam Sentezi” yerine, “Türk-İslam Ülküsü” sözü daha uygun olur”³⁶⁷ diyordu. Bunun başlıca nedeni olarak gösterdiği tez-antitez mantığı; bir tez var ise onun karşısında mutlaka onu

³⁶³ Fatma Yurttaş Özcan, “27 Mayıs Sonrası Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların Örgütlenme Çabaları ve Siyasi Gelişmeler Üzerindeki Etkileri: Aydınlar Ocağı”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi* 10/40 (Haziran 2014) 112.

³⁶⁴ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. Ali Berkay (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 84.

³⁶⁵ Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, 85-86.

³⁶⁶ Fatma Yurttaş Özcan, “27 Mayıs Sonrası Milliyetçi Muhafazakâr Aydınların Örgütlenme Çabaları ve Siyasi Gelişmeler Üzerindeki Etkileri: Aydınlar Ocağı”, 109.

³⁶⁷ Seyyid Ahmet Arvasi, *Türk İslam Ülküsü*, (İstanbul: Kültür Yayını, 1979), 10.

çürütecek olan antitez üretilir ve tez-antitez mutlaka “sentezi” doğurur düşüncesiyle sentez kavramının yansıtmış olduğu olumsuz manadır diyebiliriz.

Yine Sosyolog Amiran Kurtkan Bilgiseven ise şöyle bir açıklama getirmektedir: “Türk-İslam tabiri bir sentez değildir. Ama bu iki tabirin birbirinden ayrılması da asla caiz değildir. Çünkü İslam’ın özü (felsefesi) Türklüğün İslam’dan çok öncede benimsediği kendi prensibi olmuştur ve Türkler asırlar boyunca hiçbir milletin başaramadığı şekilde İslamiyet’in bayraktarlığını yapmışlardır.”³⁶⁸ Türk-İslam Sentezi kavramı adından açık bir şekilde söz ettirmeye başladığı 1960’lı yıllardan, hükümetçe desteklendiği 1980’lerde açılan İmam-Hatip okulları ve İlahiyat programlarını da sayarak günümüz Türkiye’inde hala adından sıklıkla söz ettiren bir kavram olarak önemini korumaktadır.

Yusuf Akçura’nın Türk-İslam Senteziyle ilgili görüşlerine Akçura’nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinin son paragrafında söylediği cümleyle başlamamız konumuz açısından yeterince açıklayıcı olacaktır. Akçura *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde: “Hulasa, öteden beri zihnimi işgal edip de kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım soru yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve uygulanabilirdir?”³⁶⁹ Akçura Osmanlıcılıktan ziyade Müslümanlık ve Türklük siyasetleri arasında karar verememiş, hangisinin Osmanlı Devleti için daha yararlı olabileceği hususunda ortada durmuştur. Akçura’nın bu kararsızlığının nedeni onun bu iki görüşünün Müslüman Türk milleti için ne kadar yararlı olabileceğinin farkında olmasıdır diyebiliriz. Nitekim Akçura yıllar sonra değişen düşüncesini ekleyerek karar verememe noktasında hata ettiğini, içeride İslamcılık dışarda ise Türkçülük şeklinde devam edebileceklerini söylemiştir. “Bugünkü düşünceme göre, bu makalede mühim bir tahlil noksanı vardır: “Türklük siyaseti” ile “Türk Birliği”, “İslam Siyaseti” ile “İslam Birliği” birbirlerine karıştırılmıştır. Osmanlı Devleti’nin içeride “Türklük” veya “İslam” siyaseti takip etmesi, dışarda “Pantürkist” veya “Panislamist” olmasını mutlaka icap ettiremez.”³⁷⁰ Akçura’nın yukarıda bahsetmiş olduğumuz iki cümlesinden de anlaşılacağı üzere; 1904’te yazmış olduğu *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde İslamcılık ve Türkçülük düşünceleri arasında karar verememiş olması ve yıllar sonra bu ikisi arasında tercih yapılmasına gerek olmadığını, İslamcılık ile İslam birliğinin, Türkçülük ile Türk birliğinin aynı manada olmadıklarını söyleyerek bu kavramların birbirlerine karıştırılarak olayların karmaşasının arttırıldığını ifade etmiştir.

Akçura, İslam dininin milliyetçilik düşüncesine güç vereceğine inanmakta ve Türklerin İslamiyet’e girdiğinden beri İslam dinine hizmet ettiklerini, artık değişen dünya düzeniyle

³⁶⁸ Amiran Kurtkan Bilgiseven, *Türkiye’de Sosyal Çözülme Tehlikeleri*, (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1990), 106.

³⁶⁹ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 41.

³⁷⁰ Yusuf Akçura, *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*, 161.

birlikte İslam dininin Milliyetçilik düşüncesine hizmet etmesi gerektiğini düşünmektedir. Ona göre her ne olursa olsun İslam dini düşüncesi hala çok güçlüydü. “Müslüman Türkler kendilerini ifade ederken hala ben Türk ve İranlıyım demeden önce “elhamdülillah Müslümanım” diyordu. Hala İslam dünyasının büyük kısmı Osmanlı sultanını İslam’ın halifesi olarak tanıyor” diyerek İslam dininin Müslüman Türkler ve Müslüman coğrafyası açısından ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.³⁷¹ Akçura bu yüzden İslam dini ve Müslümanlarla arasına mesafe koymamış Milliyetçilik düşüncesini savunurken İslam dininin de milliyetçilik düşüncesi içerisinde olmasını istemiştir. Akçura’nın bu görüşlerinden de anlaşılacağı üzere onun Türk ve İslam dünyasına yakınlığı doğduğu Rusya coğrafyası ile eğitim almış olduğu Osmanlı devleti içerisinde geçirdiği dönemde şekillenmiştir. Onun bu düşünce yapısının yaşamış olduğu iki coğrafyadan da etkilenmiş olabileceğini hesaba katarak gelişmiş olduğunu söyleyebiliriz. Akçura yaşadığı dönemin en net analizini yapan tarihçi ve düşünce adamıdır. Erken dönemde milliyetçilik düşüncesine dönülmesi gerektiğini ifade etmiş bu milliyetçiliğin Müslüman Türkler için hayati olduğunu vurgulamıştır.

Tüm bu verilerden sonra Akçura’nın İslam ve Türklük konusundaki hassasiyetini göz önüne alarak onun ilk Türk-İslam Sentezcilerinden olduğunu açıklıkla söyleyebiliriz. Bu sentez fikrini ortaya atan dönemin aydınlarından birisi olduğu ve Türk-İslam Sentezcilerine ilham olduğu aşikârdır. Akçura’nın yaşamış olduğu dönem itibariyle Osmanlı Devletini, yakalanmış olduğu İktisadi, askeri ve sosyo-kültürel durumdan kurtarmak için kurtuluş çaresi olacak fikirler ortaya atılmıştır. İslamcılık, Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük bunlardandır. Bu dönemde bu düşünce akımlarına kafa yoran bir diğer önemli isimde Ziya Gökalp’tir.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin İdeoloğu olarak kabul edilen Gökalp, Akçura ile aynı yıl doğmuş toplumbilimci, yazar ve fikir adamıdır. Gökalp’in milliyetçilik anlayışı İttihat ve Terakki Cemiyetinin diğer üyelerinden farklıdır. Onun ortaya koymuş olduğu anlayış İslam’a daha yakın bir noktadadır. Türklük ve İslamlığın iç içe girmiş şekilde olması gerektiğini savunmuştur. Ona göre Türkleşmek demek aynı zamanda İslamlaşmak demektir³⁷². Ve ayrıca ona göre ümmet ile millet kavramı birbirinden büsbütün ayrı değildir. O bu durumu şu örneklerle açıklar; “Mesela bugün Pomaklar Bulgarca, Girit’teki Müslümanlar Rumca konuştukları halde, yarın Müslümanlığın tesiriyle Türkçeyi öğrenecekler ve bugünkü lisanlarını terk edeceklerdir. O halde bir milletin fertleri yalnız lisanlarıyla değil, dinleriyle de taayyün ediyor.”³⁷³ Gökalp’e göre din milletlerin üzerinde sanılandan daha etkilidir. Öyle ki milletler mensup oldukları dinin dilini ve kültürünü benimser ve yavaş yavaş o milletle bölünmez bir bütün olur. Gökalp’in bu

³⁷¹ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 36-37.

³⁷² Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, (İstanbul: Karbon Yayınları, 2018), 72.

³⁷³ Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, 72.

anlayışının tıpkı Akçura gibi Türk-İslam Sentezcilerine ilham olduğu aşikârdır. Gökalp'e göre İslam Milliyetçiliği ve İslam Ümmetçiliği farklı şeylerdir. Bütün Müslümanların bir millet teşkil ettiği fikrine karşı çıkmıştır. Yine Gökalp'e göre millet mefkûresi, devlet mefkûresi ve ümmet mefkûresi farklı farklı şeylerdir. İkinci Abdülhamit'in "İttihad-ı İslam" siyasetine karşın İslam milliyetçiliği bağlamında değerlendirip ötelemek ve Türkçülük ile uyum halinde, ümmet programına dayalı yeni bir İslamcılık kurgulamak istemiş olması ihtimal dâhilindedir.³⁷⁴

Akçura ile Ziya Gökalp'in birbirleriyle olan ilişkilerine değinecek olursak aslında ikisinin fikirlerinin ortak yönlerinin çok olmasıyla birlikte ayrıştıkları noktalar da çoktur. Gökalp'in fikirlerinde zaman içerisinde daha yoğun bir değişim olmakla birlikte Akçura'nın fikirlerinde keskin bir değişim gerçekleşmemiştir. Gökalp ilk dönemlerinde Osmanlılık fikrini savunmakta, Osmanlılık idealinin çökmesiyle birlikte Türkçülük fikrine kaymıştır. Nitekim Türkçülük çatısı altında İttihat ve Terakki Cemiyetinin de ideoloğu olarak şöhret ve değer kazanmıştır. Akçura için ise *Üç Tarz-ı Siyasette* de belirttiği üzere Osmanlılık ideali beyhude bir çabadır. O *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde de açık bir şekilde söylemese bile üstü kapalı bir şekilde Türkçülük fikrine yakın olduğunu belli etmiştir. Ve ömrünün sonuna kadar aynı ideal uğrunda yaşamıştır.

Akçura, Ziya Gökalp'in 1924 yılında ölümü üzerine *Türk Yurdu* dergisinde "Ziya Gökalp Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar"³⁷⁵ başlığıyla bir yazı kaleme almıştır. Bu yazıda Gökalp'in *Türk Yurdu* dergisinin idarehanesinin üst katında bulunan odasına geldiğini ve ona geçmiş hayatını, intihar teşebbüsünü, dini, siyasi, tarihi yani "içtimai" hayatını anlattığını söylemiş bunu yaparken onun maksadının müzakere ve münakaşa yoluyla fikirlerine kuvvet kazandırmak ve esas fikirlerini Akçura'ya da kabul ettirmek olabileceğini söylemiştir. Bu yazıda dikkat çeken bir diğer husus Akçura'nın Ziya Gökalp'i Türkçülüğün yaratıcısı olarak görmemiş olmasına rağmen ondan övgüyle bahsederek Türkçülük fikrinin onunla beraber çok kuvvetlendiğini ve Gökalp'in Türkçülük harekâtında merkezi bir noktayı işgal ettiğini söylemiştir.³⁷⁶ Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyetinin merkezi komitesi Selanik'i terk etmek zorunda kalınca İstanbul'a gelmiş ve bu cemiyetin yayın organı olan "Genç Kalemler" dergisini İstanbul'da çıkaramayınca, Akçura'nın da kurucuları arasında bulunduğu *Türk Yurdu* dergisinde yazmaya başlamıştır. Akçura'ya göre böylelikle bütün Türkçülük kuvvetleri bir araya toplanmıştı.³⁷⁷

³⁷⁴ Mehmet Kaan Çalen, *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura*, 21

³⁷⁵ Yusuf Akçura, "Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar" *Türk Yurdu Dergisi* 1/4 (Aralık 1924), 156-162.

³⁷⁶ Akçura, "Gökalp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar", 156.

³⁷⁷ Akçura, *Yeni Türk Devletin Öncüleri*, 215.

Akçura ile Ziya Gökalp arasında tüm bu benzerlik ve farklılıklarından sonra diyebiliriz ki Akçura, Gökalp'e göre daha gerçekçi, Gökalp ise Akçura'ya göre daha duygusaldı. Bununla beraber Ziya Gökalp'in edebi yönü Akçura'ya göre daha kuvvetlidir ve yazmış olduğu şiirler ile daha fazla tanınır olmuştur. Ancak düşünsel bağlamda Akçura'nın ileri görüşlülüğünün daha fazla ayırt edici olduğu aşikârdır. Bunlarla beraber aynı yıl doğmuş, aynı dönemde yaşamış hemen hemen aynı görüşleri paylaşan bu iki fikir adamından birisinin yani Yusuf Akçura'nın "Unutulan Adam"³⁷⁸ olmasının sebebi üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Bu konunun üzerine dikkatle giden Niyazi Berkes'e göre bunun en açık nedeni tamamen insanidir. "Ziya Gökalp'in düşün yolu yalın kalır. Boyuna suyun üstünde yüzen bir yüzücünün görünen düzeyinde gider. Akçura'nın düşün denizindeki yeri ise bu kadar dışarıdan kolay görünür türden değildir. Kimi kez su yüzüne çıkan, çoğu zaman suyun altına dalarak yol aldıktan sonra gene gözüken bir yüzücüye benzer."³⁷⁹ Akçura'nın daha derinlerden emin adımlarla gitmesine karşın Gökalp daha açık, anlaşılır yolu tercih etmiştir. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyetiyle aynı yol üzerinde gitmesine rağmen Akçura bu dönemlerinde hiçbir siyasi oluşumun içinde bulunmamaya dikkat etmiştir. Bunun sonucunda da İttihatçılar arasında hiçbir zaman Gökalp'in yakaladığı itibarı yakalayamamıştır.

Gökalp'in önce Osmanlılık düşüncesi etrafında sonrasında Turancılık en sonda Türkçülük düşüncesi üzerinde karar kılmış olmasına karşın Akçura'nın erken dönemlerde milliyetçilik düşüncesinin önemini kavraması, Akçura'nın fikirlerinin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin düşünce hayatına öncülük etmesine neden olmuştur. Ayrıca Akçura yeni kurulan Cumhuriyette bir aydın olarak Atatürk'ün de fikirlerini benimsemesiyle önemli bir konum kazanmıştır. Atatürk'ün en yakınlarından birisi olan Akçura, Gökalp'in elinden tutarak yeni dönemin havası içine girmesine yardımcı olmuştur.

Son olarak Akçura'nın siyasi olmaktan çok idealist bir düşünür olduğunu söyleyebiliriz. Onun hayatını adadığı bu ideali gerçekleştirmek için her daim çabaladığını görmekteyiz. Onun ideali Rusya'daki Müslüman Türklerle Osmanlı Devleti'ndeki Türkleri kaynaştırmak, Rusya'daki Müslüman Türkleri başta diğer coğrafyadaki Türklere sonrasında dünyaya tanıtmak ve Türkleri düşmüş olduğu bu zelil durumdan kurtarmaktı. Tarih sahnesinde emin adımlarla yürüyen Akçura fikirlerini kapsamlı bir şekilde tahlil ederek en doğrusunu tercih etmek istemiştir. Bununla beraber yeni kurulan devletin çağdaşlaşma düşüncelerine de temkinli yaklaşmış Müslümanları incitmemek gerektiğini vurgulamıştır. Samet Ağaoğlu'nun deyiimiyle "fikirleri biraz sola kaçan Akçura, hiçbir zaman 18. Asrın Sosyalizminin sınırını aşmamıştı."³⁸⁰

³⁷⁸ Niyazi Berkes, "Unutulan Adam", *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 1/14 (1976), 194-203.

³⁷⁹ Berkes, *Unutulan Adam*, 196.

³⁸⁰ Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 87.

Son derece halkçı ve eşitlikçi olan Akçura, Cumhuriyet'in yenilik adımlarının da onun fikirlerini tam olarak yansıttığı söylenemez. Akçura laikliğe sıcak bakmakla birlikte medreselerin kapatılmasından taraf değildi. Yeni cumhuriyet şüphesiz Cedid modelinden uzaktı.³⁸¹

2.6. İslam ve İslamcılık Hakkındaki Görüşleri

Yusuf Akçura'nın ortaya koyduğu eserleri ve düşünce yapısı ele alındığında rasyonalist ve salt gerçekçi bir aydın gibi gözüktü de Akçura'nın hayatında İslam ve din önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle Cumhuriyet dönemine kadar İslam ve İslam Ümmeti konularında hassas olan Akçura, Tanzimat dönemine ilişkin yaptığı eleştirilerin çoğunu İslam dinine zarar vermiş olduğunu düşünerek, İslam'ı hesaba katmadan, İslam'ın dışında reform yapmak istemelerinden ötürü yapmıştır.³⁸² Akçura'nın fikirlerinin en önemlisi olan Türk milliyetçiliği görüşü de İslam dininden tamamen bağımsız değildir. Ona göre milliyetçilik ile din arasında var gibi görünen tezat gerçek hayatta aslında mevcut değildir.

Üç Tarz-ı Siyaset adlı eserinde ise İslam diniyle ilgili olarak birleşmesi muhtemel olan Türklerin büyük bir kısmının Müslüman olduğunu, bu sebeple İslam dininin büyük Türk milliyetinin teşekkülünde mühim bir unsur olabileceğini söylemiştir. Fakat ona göre İslam dini değil, İslam anlayışı değişmeli, batıdaki Hristiyanlığa bakışın değişmesi gibi İslam dinine bakışında değişmesi gerekmektedir. Bu durum ise Akçura'ya göre şöyle olmalıdır: din bireysel olmalı, yaratıcıyla yaratılan arasında kalmalı yani din devletten ayrı olmalı ve devlet demokratik, din ise kişiye özgü kalmalıdır. Akçura milliyetçilik anlayışının gelişmesinin, İslamiyet'i daha da yücelteceğine vurgu yapmıştır.³⁸³

Akçura, İslam dininin milliyetçilik görüşlerinden üstün olduğunu vurgulamıştır. Ona göre İslam dini bir millete ait olmayıp evrenseldir. Ne Arap'a ne de Türk'e hastır. Din ile milletin ayrılması gereklidir. Suriye'den yazdığı ve Rusya'daki *Vakit* gazetesine gönderdiği mektuplardan bir tanesinde bu durumu şöyle dile getirmiştir: "İslam'ın dili Arapça, Müslümanlık Araplıktır demek, Allah'ın rabbülalemin olduğunu unutmak demektir. İslam milliyete bağlı değildir, ben İslam'ı Hristiyanlık gibi bütün dünya milliyetlerini bitirmeden içine alacak kadar geniş diye iman ediyorum."³⁸⁴

Toplumsal birleşme ve bütünlük sağlama konusunda İslam'ın güçlü bir etken olabileceğine dikkat çeken Akçura, "hala her Müslüman, Türk veya İranlıym demeden evvel,

³⁸¹ Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 134.

³⁸² Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, 134.

³⁸³ Orhan Çakmak-Atilla Yücel, *Yusuf Akçura*, (Ankara: Alternatif Yayınları, 2002), 50-51.

³⁸⁴ Akçura, *Suriye ve Filistin Mektupları*, 47.

elhamdülillah Müslümanım diyor, hala bütün Müslümanlar, günde beş defa Mükerrer Mekke'ye yüz çeviriyor ve Kâbe'ye yüz sürüp Hacer-i Esved'i öpmek için büyük bir heyecan ile yeryüzünün her tarafından muhtelif sıkıntıya katlanarak koşuyorlar” diyerek İslam'ın toplum üzerindeki gücüne dikkat çekmiştir.³⁸⁵ Yine Akçura'nın İslam'da reformun gerekliliği konusuna vurgu yaptığından bahsetmiştik. Bu konuda onu en çok etkileyen şahsiyetler Tatar reform ve Ceditçilik hareketinin başkahramanlarından olan Şehabettin Mercani, Kayyum Nasırı, Alimcan Barudi ve İsmail Gaspıralı idi. Bu şahıslardan birçok konuda feyz alan Akçura en çokta İslam'da reformun gerekliliği konusunda etkilenmiştir. Ona göre İslamiyet ve gelişme birbirine uyum sağlayarak birlikte yürümeliydiler. Bu gelişme sürecinin örnek modeli ise medreselerdi. Usul-i Cedid medreselerinde bu örneklik teşkil etmekte, modern bilimlerin öğretimi ile İslami dersler birlikte verilmekteydi.

Akçura'nın medreselerin ıslahı konusunda en çok karşı çıktığı faktör ise skolastik eğitim tarzıydı. Ona göre eskilerin tekrarından ibaret olan medrese ve mektep dersleri, gelenekleşmiş bir hal alan düşünce yapısı, otoriteye körü körüne bağlılık ve yaşam tarzı değişmeliydi. Ona göre skolastik düşünce tarzının nedeni zihinlerin tembelliği ve iradenin zayıf olmasıydı. Ayrıca içtihat kapısının kapalı olduğu düşüncesine karşı çıkan Akçura, bu düşüncenin İslam'ın dinamizmini kırdığını, toplumsal gelişme ve değişme önünde engel teşkil ettiğine vurgu yapmaktadır.³⁸⁶ Ona göre bilgi edinme konusunda ve bilim konusunda asıl kaynak doğa ve hayattır. Öncelikle doğayı ve hayatı anlamak gerekmektedir.³⁸⁷ Avrupa Rönesans'la birlikte skolastik düşünce tarzından kurtulmuş fakat Müslüman Türk âlemi hala bu düşünce tarzının etkisindedir. Öncelikli olarak bu düşünce tarzından kurtulmalı ve içtihat kapısının açılması tekrar düşünülmeliydi.³⁸⁸ Akçura'ya göre İslam'da reform gerekliydi. Bu konuda onu etkileyen diğer şahsiyetlerin ise Muhammed Abduh ve Cemalettin Afgani olduğu bilinmektedir. Yine Akçura'ya göre bu reform İslami bakış açısını da kapsayıcı bir şekilde olmalıydı. Onun Tanzimat'a karşı yapmış olduğu eleştirilerin temel nedeni Tanzimat'ın İslam dininin bakış açısını ve düşüncelerini yansıtmıyor oluşuydu. Ayrıca İslam dinini ve Müslüman halkı bağnaz ulemanın eline bırakmalarıydı. Akçura'ya göre yapılması gereken şey başta medreseler konusu olmak üzere gerekli reform adımlarının atılmasıydı.

Akçura'ya göre Müslüman Türkler dil konusunda da milli olmalıydı. Dil bir milletin en önemli unsuru olması sebebiyle milli olmak zorunda idi. Akçura'ya göre dilin bozulmasının da

³⁸⁵ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 36-37.

³⁸⁶ Ramazan Uçar-Halil İbrahim Akkuş, “Yusuf Akçura'nın Gözünden Türk Milleti ve İslam Ümmetinin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 12/24 (Aralık 2018), 19.

³⁸⁷ Akçura, *Skolastik Usul Nedir?*, 62-66.

³⁸⁸ Ramazan Uçar-Halil İbrahim Akkuş, “Yusuf Akçura'nın Gözünden Türk Milleti ve İslam Ümmetinin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, 15.

temel nedeni skolastik düşünme tarzıydı.³⁸⁹ Ona göre medeniyetçe yükselen milletler dilinin sağlamlaşması, dillerinin bağımsızlık kazanması ve yetkinleşmesi için çaba sarf ederler. Skolastik düşünce tarzıyla yetişen milletler ise gelişmek bir yana diğer dillerden kelime, deyim ve birleşik sözcükler alırlar. Hiç şüphesiz Müslüman Türklerin hal-i vaziyeti de buydu. Arapların ve Acemlerin sözcükleri yerine kendi milli dilimizi geliştirmek ve sağlamlaştırmak emek isteyen bir işti. Akçura'ya göre ne yazık ki bu emek verilmemişti.³⁹⁰ Aynı zamanda yine Akçura'ya göre Arapça dilini kullanmak zorunda değildik, dinin Arapların ve Arapçanın tekeline kurtarılması gerekiyordu.³⁹¹

Yine Akçura'nın reformun kapsamında değindiği bir başka husus da Müslüman Türklerin kader konusuna bakışları idi. Akçura'ya göre Osmanlı devleti batarken Müslümanlar bu durumu kadere bağlamışlardı. Akçura kadere imanının İslam'ın akaid esaslarından olduğunu kabul etmiş ancak Müslümanların bu meseleyi tam olarak kavrayamamalarından yakınmıştır.³⁹² Akçura "Kader" başlıklı yazısında, Devlet-i Osmaniye'deki Müslümanların görünüşte Ehli Sünnet ve'l Cemaatten iseler de aslında Cebriyye mezhebine mensup olduklarını söylemiştir. Çünkü onlar devletlerin çökmesi ve kendi mutsuzlukları gibi durumları kadere bağlarlar. Hâlbuki Ehli Sünnet ve'l Cemaat için bu yolda bir itikat caiz değildir.³⁹³

Akçura yine bu kader yazısına Necm Suresinin 39. Ayet-i Kerimesine atıf yaparak (Doğrusu insanın emeğinden başkası kendinin değil) insanın ancak çalışmasının karşılığını alacağını vurgulamıştır. Akçura'ya göre Osmanlı'nın çökmesinin en önemli sebebi kader değil "kadere yanlış inanmak" olup, cüzi irademizi kullanmak istemeyerek her musibeti kadere isnad etmek ve her lütfu Hz. Allah'tan beklemektir.³⁹⁴

Ona göre saadeti bulmak için ise ancak akıl ve muhakeme yeteneğimizi kullanarak (sa'y etmeliyiz) çalışmalıyız. Bu yaklaşımla Akçura, Müslüman Türk toplumunun gelişme ve ilerlemesi önünde bir engel olarak duran kadere imana bakışın değişmesi ve genel olarak İslam dinine bakışın yenilenmesi kanaatindedir. Akçura'ya göre Müslüman Türk milletinde toplumsal düzen, sosyal bütünleşme ve gelişme sağlanması için İslami temel ilkeler sahih bir şekilde toplumda yaygınlaştırılmalıdır.³⁹⁵

Yusuf Akçura'nın İslamcılık hakkındaki görüşlerine değinecek olursak; Akçura'ya göre İslamcılık düşüncesi sürdürülemeyen Osmanlıcılık idealinin çökmesiyle ortaya çıkmıştır.

³⁸⁹ Akçura, "Skolastik Nedir?", 62-66.

³⁹⁰ Akçura, "Skolastik Nedir?", 62-66.

³⁹¹ Akçura, "Skolastik Nedir?", 62-66.

³⁹² Yusuf Akçura, "Kader" *Şura-yı Ümmet*, (1902), 89

³⁹³ Akçura, "Kader", 91.

³⁹⁴ Akçura, "Kader", 89-94.

³⁹⁵ Akçura, "Bayram İhtiyacı", 52.

Osmanlıcılık konusunda başarılı olamayan aydın ve siyasiler çareyi İslamcılık düşüncesinde bulmuştur. Osmanlıcılık düşüncesine göre İslamcılık daha geniş bir kitleye hitap ediyordu. Halkı Gayri Müslim ve Müslüman olarak ikiye bölüyor olsa da halkın çoğunluğunun Türk ve Müslüman olması nedeniyle çok güçlü bir ittifak ortaya çıkarılabildi. *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinin sonunda Osmanlı yönetiminin, Müslüman Türk Milletinin kurtuluşu için Türkçülük ve İslamcılık idealinin kurtarıcı fikir olma düşüncesini eşit noktada gördüğünden bahseder. Bu iki görüş arasında hangisinin kurtarıcı olmaya daha elverişli olması konusunda karar verememekle birlikte Türkçülüğe daha yakın olduğunu ancak İslam idealinin Türkçü düşünceyle birleşmesiyle birlikte daha güçlü bir idealin ortaya çıkacağını vurgulamıştır.³⁹⁶

Akçura'nın fikirlerinde kısmi de olsa görülen değişkenlik İslamcılık'a olan yaklaşımında da dikkat çeker. Akçura'nın olaylara son derece gerçekçi ve maddeci bir tarzda bakması ve pragmatist bir kişilik olması nedeniyle, tarihin ve durumların değişmesiyle birlikte, bazı görüşlerinde değişiklikler olmuştur. Ona göre tarihi süreç "kadir-i mutlak"tır. Akçura'ya göre İttihat ve Terakki Cemiyeti de başta aslında Osmanlıcılık fikrini savunuyordu ve Osmanlı milliyeti oluşturmaya uğraşıyordu. Ancak kadiri mutlak olan tarihi zorunluluk onları yanlış yolundan sert bir şekilde ayırdı ve Türklük hedefine yöneltti. Yine Akçura'ya göre suyun cereyanına karşı yürünebilir fakat tarihin cereyanına karşı yürünemez.³⁹⁷ Dolayısıyla İslamcı fikirlerden daha çok Türkçülük cereyanı, sonraki dönemlerde düşünce dünyasında daha belirgin hale gelmiştir. Ona göre Müslüman Türk Milleti artık milletlerin gelişme ve gerçekleşme devresini yaşıyordu. Yalnızca bu gelişme ve gerçekleşmeye yardım ederek hizmet edilebilir ve olumlu bir sonuç alabiliriz. Bugün itibarıyla artık Türk kavminin ideali Türk milliyetinin gerçekleşmesidir. Yalnız bu gayeye hizmet eden kimselerin gayreti sonuç verecektir. Akçura'ya göre cumhuriyet dönemiyle birlikte hatta daha öncesinden başlayan devir artık milliyetlerin devriydi ve Müslüman topluluk da bu ideale uyduğu takdirde hem güç verir hem de güçlenebilirdi.³⁹⁸

³⁹⁶ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 41.

³⁹⁷ Yusuf Akçura, "İkinci Öğretim Yılı Başında", 103-113.

³⁹⁸ Akçura, "İkinci Öğretim Yılı Başında", 113.

SONUÇ

Pantürkizm'in babası olarak tarih sahnesinde yerini alan Yusuf Akçura, ortaya koyduğu fikirleri ve eserleriyle özgün bir aydındır. Onun düşünceleri modern Türkiye'nin ortaya çıkmasında öncü fikirler olmasının yanında yeni kurulan Cumhuriyetin fikir ideologlarından birisi olmuştur. Akçura'nın adından söz ettirdiği en önemli eseri *Üç Tarz-ı Siyaset*, yayınlandığı döneme damgasını vurmuş, İslamcılık ve Osmanlıcılık yanında Türkçülüğü de anarak, Türkçülük fikrinden bahseden ilk yazar olarak tarihe geçmiştir.

Akçura'nın henüz Osmanlı içerisinde çalkalanmalar sürerken, Ziya Gökalp ve diğer önemli aydınlar Osmanlıcılık ve İslamcılık fikri etrafında çare arayışındayken, kurtuluşun milliyetçilik fikrinde olacağını görmesi onun ne kadar ileri görüşlü ve keskin zekâyâ sahip olduğunu göstermektedir. Akçura'nın 1908 yılında arkadaşlarının da desteğiyle kurmak istediği Türk Derneği Cemiyetiyle birlikte sonrasında kurulmasında öncüsü olduğu Türk Yurdu Cemiyeti ve Türk Ocağı Teşkilatıyla diyebiliriz ki onun asıl gayesi siyasi olmaktan uzak, Türk kültürünü dünyaya tanıtmak, Türk tarihini araştırmak ve Türk milletini birbiriyle kaynaştırmaktı.

Akçura, bağımsız düşünme ve özgün olmayı önemsemiş, fikirleri çok benzese de Ziya Gökalp'in ısrarla teklif etmesine karşın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmeyi reddetmiştir. Cemiyetin, dergi ve gazete yayınlarını inceleme ve karışma noktasında müdahale etmesine karşın Akçura, *Türk Yurdu* dergisini denetimden uzak tutmuştur. Akçura'nın Rusya'nın burjuvazisi sayılan bir aileye mensup olması, entelektüel kişiliği, son derece parlak fikirleriyle dönemin yetiştirdiği en önemli aydınlardan birisi olduğu muhakkaktır. Onun bu aydın kişiliği Türk Tarih Kurumu başkanlığına ve milletvekilliğine uzanan sürecin en önemli nedenidir. Üniversitelerde yetiştirdiği öğrenciler, serbest halk dersleri, yazmış olduğu eserler ile milletine vermiş olduğu değer aşikârdır.

Yazdığı makaleler ve vermiş olduğu konferanslar ile düşüncelerini halka sunmaktan çekinmemiştir. Suriye ve Filistin'e yapmış olduğu gezilerden, gönderdiği mektuplarda bahsetmiş, ve bu mektuplarda İslam dünyasının içler acısı durumunu ortaya koymuştur.

Bununla birlikte hem Rusya’da hem İstanbul’da yaşamış olması ayrıca üniversite eğitimi aldığı Paris’teki Siyasal Bilgiler Okulu Akçura’nın düşünce hayatında önemli bir yer tutmuştur. O, İstanbul’da ve Rusya’da Müslüman âlimlerle, Rusya’da özellikle Ceditçi simalar ile hemhal olmuş Paris’te ise milliyetçi hocalar ile fikir alışverişinde bulunmuştur. Onun milliyetçilik sevdasının ve İslam dünyasına yakınlığının bulunmuş olduğu coğrafyayla ve almış olduğu eğitimlerle ilgisi açıktır.

Akçura, tarihçilik anlayışıyla da farkını ortaya koymuş, vakanüvislikten öteye gidemeyen Osmanlı tarihçilerini eleştirmiş, tarihin eleştirel ve analiz yaparak objektif bir şekilde yazılması gerektiğini vurgulamıştır. Türk-İslam Sentezi fikrinin ilham kaynağı sayacağımız, orijinal ve objektif fikirlerin sahibi Akçura, bu konuya ilişkin en açık görüşünü ilk olarak *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde ortaya koymuştur. Bu kurtuluş reçetesi fikirlerin derin analizini yapmış, son derece gerçekçi bir yaklaşımla bu iki fikrin eşit düzeyde yararlı olduğunu söylemiştir. O dönemde bu iki fikir arasında karar verememesi ve yıllar sonra içerde Türkçü yahut İslamcı olmanın dışarıda da Türkçü yahut İslamcı olmayı gerektirmediğini söylemesiyle bu iki fikri her ne olursa olsun hala önemsedğini anlayabiliriz. Akçura’nın bu bakış açısıyla dönemin milliyetçi aydınlarından farklı olduğu açıktır.

Yusuf Akçura yalnızca kültürel ve tarih alanında değil iktisadi alanda da görüşlerini ortaya koymuş, makaleler kaleme almıştır. Onun devletçilik ve halkçılık anlayışıyla da yeni döneme fikir önderliği yaptığı bilinmektedir. Akçura çok yönlü bir düşünce adamı, ileri görüşlü bir aydın, gerçekçi ve pragmatist bir tarihçi olarak iz bırakan bir aydın kişiliktir. Bağımsız fikirleri, geleceğe ışık tutan analizleriyle Türk düşünce dünyasındaki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

- Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. çev. Selçuk Karakılıç. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi, 2020.
- Akçura, Yusuf. *Şark Meselesine Dair ve Eski Şurayı Ümmet'te Çıkan Makalelerimden*. haz. Erol Kılınç. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Akçura, Yusuf. *Siyaset ve İktisat*. haz. Erol Kılınç. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Akçura, Yusuf. *Suriye ve Filistin Mektupları*. haz. İsmail Türkoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Akçura, Yusuf. *Darülhilafet Mektupları*. haz. İsmail Türkoğlu. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2016.
- Akçura, Yusuf. *Tarih-i Siyasi*. haz. Erol Kılınç. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Akçura, Yusuf. *Damolla Alimcan el-Barudi*. haz. Ahmet Kanlıdere. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Akçura, Yusuf. *Muasıır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar*. haz. Erol Kılınç. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- Akçura, Yusuf. *Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold'a Göre Cengiz Han*. haz. Mehmet Kaan Çalen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.
- Akçura, Yusuf. *Yeni Türk Devletinin Öncüleri*. haz. Mustafa Nejat Sefercioğlu. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2020.
- Akçura, Yusuf. *Türkçülüğün Tarihi*. Haz. Erol Kılınç. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2015.
- Akçura, Yusuf. *Türkçülük*. haz. Latif Uğurdıkan. İstanbul: Dorlion Yayınları, 2021.
- Akçura, Yusuf. *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*. haz. Celal Coşkun. İstanbul: Parola Yayınları, 2018.
- Akçura, Yusuf. *Hatıralarım*. haz. Erdoğan Muratoğlu. Ankara: Hece Yayınları, 2019.
- Akçura, Yusuf. *Türk Devriminin Programı*. haz. Kurtuluş Güran. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2021.
- Akçura, Yusuf. *Zamanımız Avrupa Siyasi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.
- Artış, Abdulaziz, Kazanlı Âlim Kursavi'nin Eş-Şerhu'l- Cedit Ale'l- Akaidi'n Nesefiyye Adlı Eseri ve Kelami Görüşleri. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020.
- Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*. Çev. Alev Er. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Georgeon, François. *Osmanlı- Türk Modernleşmesi (1900-1930)* çev. Ali Berktaş İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Çakmak, Orhan-Yücel, Atilla. *Yusuf Akçura*. Ankara: Alternatif Yayınları, 2002.
- Togay, Muharrem Fevzi. *Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi, 1944.
- Akgün, Seçil Karal- Uluğtekin, Murat. *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibirya'ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoğlu Yusuf*. Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, 2010.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.

- Copeaux, Etienne. *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Gökarp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. haz. Zeynep Aytap. İstanbul: Karbon Yayınları, 2018.
- Çalen, Mehmet Kaan. *Modern Türk Düşüncesine Bir Derkenar Ziya Gökarp ve Yusuf Akçura*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Yer-Su Yayınları, 2019.
- Akçura, Yusuf. “Tanzimatçılık Aleyhine”. *Türk Yurdu Dergisi* 3/34 (Mart 1913): 349-352.
- Akçura, Yusuf. “Asri Türk Devleti ve Münevverlere Düşen Vazife”. *Türk Yurdu Dergisi* 3/13 (Ekim 1925): 1-16.
- Akçura, Yusuf. “Tarihi Görüşe Dair”. *Türk Yurdu Dergisi* 1/5 (Şubat 1925): 349-357.
- Akçura, Yusuf. “Vaziyetimiz ve Vazifelerimizden Birisi”. *Sebilürreşad Dergisi*. (Haziran 1921).
- Akçura, Yusuf. “Bir Mülakat”. *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*. (Nisan 1921).
- Akçura, Yusuf. “Tecelli Günü”. *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*. (Nisan 1924).
- Akçura, Yusuf. “Galip Geldik Muzaffer Olacağız”. *Hilal-i Ahmer Gazetesi*. (Temmuz 1923).
- Akçura, Yusuf. “Milliyetçilik, Halkçılık”. *Yeni Gün Gazetesi*. (Nisan 1923).
- Akçura, Yusuf. “Skolastik Usul Nedir?”. *Tedrisat Mecmuası* 13/66 (Nisan 1925): 219-224.
- Akçura, Yusuf. “Son İnkılab ve Sevakıbi ile Netaici”. *İctihad Dergisi* 11 (Mart 1909).
- Akçura, Yusuf. “Medreselerin Islahı”. *Sırat-ı Müstakim Dergisi* 4/79 (Şubat 1910) 5-8.
- Akçura, Yusuf. “Emel ve İdeal”. *Türk Yurdu Dergisi* 2/6 (Haziran 1912) 484-491.
- Akçura, Yusuf. “Gökarp Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülahazalar”. *Türk Yurdu Dergisi* 2/4 (Aralık 1924) 156-162.
- Akçura, Yusuf. “*Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe*” Bitirme Tezi, Ecole Libre des Sciences Politiques, 1903.
- Meker, Aziz. “Lenin ile Mülakat”. *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* (Aralık 1917).
- Öztürk, Hayrettin. “Musa Carullah’ın Kur’an Anlayışı ve Yorum Metodu” *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/9 (Mayıs 2020) 2010-2022.
- Erkan, Ümmet. “Rusya’da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı” *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 12/27 (Şubat 2019) 758-776.
- Kanlıdere, Ahmet. “Sovyet ve Türk Tarih Yazıcılığında Rusya Müslümanlarının Düşünce Tarihi” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 2/1 (2004) 149-181.
- Kanlıdere, Ahmet. “19. Ve 20. Yüzyıllarda Kazan Tatarları” *Yeni Türkiye Yayınları* 18 (2002) 415-426.
- Çelik, Halil İbrahim- Çolak, Fatih. “20. Yüzyıl Türk Eğitim Düşüncesini Şekillendiren İki Aydın: Gaspıralı ve Akçura’nın Eğitim Görüşlerinin Karşılaştırmalı Analiz Çalışması”. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 27 (2022) 39-64.
- Kadioğlu, Ahmet Selim. “Türk-İslam Sentezinin Oluşum ve Gelişim Süreci”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/27 (Temmuz 2022) 813-834.
- Devlet, Nadir. “Yusuf Akçura’nın Hayatı”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 2(1986) 88-103.

- Uçar, Ramazan- Akkuş, Halil İbrahim. “Yusuf Akçura’nın Gözünden Türk Milleti ve İslam Ümmetinin Sorunları ve Çözüm Önerileri”. Toplum Bilimleri Dergisi 12/24 (Aralık 2018) 7-23.
- Berk, Ercüment. “Yusuf Akçura ve Fikirleri” Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 59(Mart 2017)479-509.
- Sancaktar, Fatih. “Yusuf Akçura ve Din” Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 61 (Mart 2020)385-398.
- Şahin, Bekir. “Sosyolojik Bağlamda Yusuf Akçura Düşüncesi ve Din” Journal of Analytic Divinity 1/1 (Aralık 2017)129-146.
- Kanlıdere, Ahmet. “Yusuf Akçura ve Kuzey Türkleri” Sosyoloji Dergisi 3/18 (Ocak 2019) 235-258.
- Aydoğdu, Nergiz. “Tanzimatçılığın İflası: Meşrutiyet Dönemi Basınında Türkçü Aydınların Tanzimat Eleştirisi(1912-1918)” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 19/38 (Şubat 2021) 791-814.
- Yanardağ, Ayşe. “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Medreselerin Islahı Tartışmasından Eğitim Birliğine” Turkish History Education Journal 5/2 (Ekim 2016) 515-548.
- Uymaz, Tuba. “Yusuf Akçaoğlu’nun Ulum ve Tarih Adlı Eseri Üzerine Bir İnceleme” Dört Öge Dergisi 3/6 (Ekim 2014) 45-70.
- Anar, Suat. “Gökalp, Ziya”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 14: 134-137. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kırımlı, Hakan. “Gaspıralı, İsmail Bey”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 13:392-395. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Yüce, Nuri. “Akçura Yusuf”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2:228-229. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kanlıdere, Ahmet. “Musa Carullah”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 31:214-216. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Devlet, Nadir. “Alimcan Barudi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2:263-264. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Uzun, Mustafa. “Abdürreşid İbrahim”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 1:295-297. İstanbul: TDV Yayınları, 2017.
- Türkoğlu, İsmail-Maraş, İbrahim. “Kayyum Nasırı”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 25:109-110. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Akyol, Taha. “Cedidcilik”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 7:211-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kanlıdere, Ahmet. “İslah”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 19:163-167. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, 13 Kânunuevvel 1339 (1923).
- Rorlich, Azade-Ayşe, *Volga Tatarları* çev. Mehmet Süreyya Er. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Quelquejay, Chantal Lemercier. *Abdül Kayyum El-Nasırı 19. Yüzyılda Bir Tatar Islahatçı* çev: Deniz Bozer. Ankara: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Basım İşliğı, 1984.
- Kanlıdere, Ahmet. *İdil-Ural ve Türkistan’da Fikir Hareketleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2021.

- Taymas, Abdullah Battal. *Kazanlı Türk Meşhurlarından Alimcan Barudi*. İstanbul: M. Sıralar Matbaası, 1958.
- Taymas, Abdullah Battal. *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966.
- İbrahim, Abdürreşid. *Âlem-i İslam*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2003.
- Ağaoğlu, Samet. *Babamın Arkadaşları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Kanlıdere, Ahmet. *Kadimle Cedit Arasında Musa Carullah Hayatı-eserleri- Fikirleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2005.
- Devlet, Nadir. *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Cevdet, Muallim. *Mektep ve Medrese*. İstanbul: Çınar Yayınları, 1978.
- Maraş, İbrahim. *Türk Dünyasında Dini Yenileşme (1850- 1857)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2002.
- Çelik, Recep. *Rusya Cedit Hareketi ve Rızaeddin b. Fahreddin'in Fıkıh Anlayışı*. Ankara: Kitabe Yayınları, 2022.
- Devlet, Nadir. *İsmail Bey (Gaspıralı)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- Karpat, Kemal. *İslam'ın Siyasallaşması*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2019.
- Ağaoğlu, Samet. *Babamın Arkadaşları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.
- Güngör, Erol. *Dünden Bugünden Tarih-Kültür ve Milliyetçilik*. İstanbul: Yer-Su Yayınları, 2029.
- Sever, Mehmet. "Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Düşünce Tarihçiliğinde İtikadi ve Siyasi İslam Mezhepleri: Mehmet Ali Ayni'nin Görüşleri ve Değerlendirilmesi". *e-makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 13/1 (Bahar, 2020):131-171.
- Türkoğlu, İsmail-Maraş, İbrahim. "Kursavi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26: 447. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kanlıdere, Ahmet. "Mercani". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29:169-172. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Baltanova, Goulmar. "Rızaeddin Fahreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

.... yılında ilçesinde doğdu. 2013 yılında Araklı Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Ön Lisans programını bitirdi. DGS ile örgün okuyarak 2018 yılında Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2021 yılında Kur'an Kursu öğreticisi olarak atandı. Halen Kur'an Kursu öğreticiliği görevine devam etmektedir.

